

VERITATIS IMAGO

TUDOMÁNYOS, MUZEOLÓGIAI, KULTURÁLIS FOLYÓIRAT

Megjelenik online

www.veritatisimago.hu

2019/2-3.

VERITATIS IMAGO

TUDOMÁNYOS, MUZEOLÓGIAI, KULTURÁLIS FOLYÓIRAT

Megjelenik online, negyedévente

2019/2-3.

www.veritatisimago.hu

Főszerkesztő

Dr. Fodor Ferenc

Szerkesztőbizottsági elnök

Dr. Nagy Imre

Vezető szerkesztő

Medgyesi Konstantin

Szerkesztőségvezető

Hegedűs Anita

Tematikus szerkesztők

Bíró-Balogh Tamás

Forgó Géza

Mód László

Nátyi Róbert

Pópity Dániel

Tóth Benedek

Tóth István

Varga András

Varga Sándor

Vukov Anikó Veronika

Technikai szerkesztő

Czukor Péter

A tanulmányok lektorai

Fodor Ferenc

Mód László

Pintér-Nagy Katalin

Simon András

Tóth Benedek

Tóth István

Urbancsok Zsolt

Logóterv

Magyar Milán

Szerkesztőség

Móra Ferenc Múzeum

Szeged, Roosevelttér 1-3.

E-mail cím: info@veritatisimago.hu

Telefonszám: +36 62 549 040

Kiadja

Móra Ferenc Múzeum (Szeged, Roosevelttér 1-3.)

Felelős kiadó

Fogas Ottó igazgató

TARTALOMJEGYZÉK

TÖRTÉNETTUDOMÁNY

- FODOR PÉTER: *„Az Örökkévaló vigasztaljon meg benneteket...” A csongrádi zsidó temető sírkövei 1*
- SZOLNOKI ZOLTÁN: *Organikus emlékezet. A szegedi emlékfa-állomány vizsgálata 17*

RÉGÉSZET

- HERGOTT KRISTÓF: *Avar kori nyílhegyek a Tisza-Maros-Körös vidéken. A temetkezési szokások. 31*

NÉPRAJZ

- FEJES ANITA: *Újabb adatok a paprika hazai elterjedésére és a paprikás pálinka használatára 45*
- GYÖNGYÖSSY ORSOLYA: *Egy plébános küzdelmei a közegészségügy javításáért: az első ártézi kutak Csongrádon 56*
- NAGYILLÉS ANIKÓ: *„Új utak Isten országa felé.” Az Actio Catholica társadalomformáló törekvése Magyarországon. 65*

KOMMUNIKÁCIÓ- ÉS MÉDIATUDOMÁNY

- DUNAI TAMÁS - SIFTER ADÉL: *Kortárs egészségügyi újságírás Magyarországon. 74*

FORRÁSKÖZLÉS

- NAGYILLÉS ANIKÓ : *Két ismeretlen Liebmann fotó Bálint Sándorról. 85*

„Az Örökkévaló vigasztaljon meg benneteket...” A csongrádi zsidó temető sírkövei

Fodor Péter*

* Csongrádi Információs Központ Csemegi Károly Könyvtár és Tari László Múzeum

Kulcsszavak

zsidó
héber
sírkő
Csongrád
kohanita

Jewish
Hebrew
tombstone
Csongrad
Kohanite

Absztrakt

A csongrádi izraelita temető a 18-19. század fordulóján keletkezett, néhány évvel az első zsidók ideérkezése után. Szakirodalmak szerint az első sírkő 1806-ból való. Ebben az évben alakult meg temetési egyletük, a Chewra Kadischa. Eddigi kutatásaim alapján a legrégebbi sírkő 1848-ból való, korábban egyelőre nem találtam. A 19. században még egyszerűbb, főként vörös márványból készült síremlékeket találhatunk, s előfordult, hogy az azonos foglalkozásúakat egymás mellé temették. A vörös márványt a század végével fokozatosan felváltotta a gránit, a műkő, de előfordult fekete és fehér márvány is. A feliratokat tekintve csak héber vagy héber-német feliratú sírokat találhatunk a 19. század nagy részéből. Később a 19-20. század fordulóján magyar-héber feliratokkal találkozunk, majd a második világháború után többnyire magyar feliratozást olvashatunk a sírokon, igen rövid héber szöveggel. A temetőben a második világháború után egyre kevesebb temetés volt, az utóbbi harminc évben pedig mindössze 2016-ban és 2018-ban volt ilyen esemény.

„Ha-Makom jénahem etkhem

be-tokh sear avalé Cijon ve-Jirusalajim.”

(Az Örökkévaló vigasztaljon meg benneteket

Cion és Jeruzsálem minden gyászolójával együtt.)

(Ábrahám 2016: 64)

A temetőt héberül besz hakvorosznak vagy besz hachájimnak: az élet házának és besz ólamnak: az örök háznak is mondják. A középkori zsidó temetőket zsidók kertjének is nevezték Nyugat-Európában, míg Itáliában zsidó hegynek, mivel legtöbbször a város területén kívül eső hegyoldalon volt. Az 1929-es kiadású Magyar Zsidó Lexikon szerint a legrégebbi, magyarországi zsidó sírkövet Nagyszombaton találták 1340-ben. (Ujvári 1929: 792)

Csongrádon is a városon kívüli területet jelölték ki számukra a 19. század elején – szakirodalmak szerint az első sírkő 1806-ból való –, s a ma igen kicsinek számító – 67x49 méteres – területen (azaz egyharmad hektáron) akár előfordulhatott az is, hogy egymás fölé is temettek, ugyanis a már betelt, s terjeszkedni nem tudó temetőkre több méter földet hordtak, majd ezen az új réteget szintén temetkezésre használták. (Ábrahám 2016: 45) Régi szokás szerint a bűnözőket és öngyilkosokat a temető félreeső részén, a rabbikat, s a közéletben fontos szerepet játszókat külön sorokba temették, ahogy ez részben Csongrádon is megfigyelhető (Ujvári 1929: 890-891).

A korábbi évszázadokban a zsidó rítus szerint csak egyszerű követ vagy márványtömböt állíthattak síremléknek, de ezeket csak az első év után állíthatták, addig fejfa jelezte a sírt. A sírjelek formája és anyaga változatos. Alakjuk a csongrádi sírokat tekintve sztéléforma (1. kép) – vállal, félkörívvel zárva – leginkább, de találunk félbetört oszlopot (2. kép), obeliszket (3. kép), oszlopsort, timpanonnal záródó téglatestet (4. kép) és kőlapot is (Ábrahám 2016: 77).

A 19. század fordulópont a zsidó temetkezési kultúrában. Az emancipációnak és az asszimilációnak köszönhetően – keresztény mintára – önálló sírművészet jött létre, nyilván a zsidó elemek megmaradásával. Az organikus zsidó közösséget felváltotta egy nagyrészt szabadabban gondolkodó, társadalmilag differenciáltabb, mobilisabb közösség (Klein 2017: 65; 70). A 19. századtól már kriptákat is állítottak Magyarországon a haladó gondolkodású zsidók. A sírkövet – héberül: mácévó – a Talmudban leírtak szerint néha nefes-nek nevezik, ami lelket jelent. A síremlék célja: tiszteletadás az elhunyt lelkének. A síremléket néhol a gyászév letelte után állították, a csongrádi sírkövek esetében egyelőre nem tudjuk megállapítani, hogy így volt-e. Zsidó szokás szerint egyébként a földterület azé, aki ott el van temetve, a sírhelyet nem adhatják el másnak, a maradványokat nem távolíthatják el. Ha netán a temető betelik, akkor új helyet jelölnek ki vagy a területet feltöltik, s abban folytatják az elhantolásokat. Az elhunyt exhumálása csak akkor engedhető meg, ha ő maga kívánta még életében azt, hogy egy bizonyos helyre temessék el, azonban azt a halál után valami ok miatt ezt nem tudták azonnal megtenni – mint ahogy egy ilyen eset 2016-ban előfordult Csongrádon. Ekkor Grünwald Sándor órásmestert halála után nem temethették el azonnal a zsidó temetőben, mert az már nem minősült temetkezési helynek, viszont a hosszas utánajárás, s szüleinek már meglévő sírboltja (5. kép), valamint személyes végakarata miatt kivételt lehetett tenni személye tekintetében.

A nyughelyek tájolása az izraelitáknál legtöbbször észak-déli irányú, ám Csongrádon a sírok délnyugat-északkeleti irányúak. A központi helyekre a közösség illusztris személyiségei kerültek, elég csak megemlíteni Ausländer Jenő borkereskedőt vagy Dékány Béla városi főorvost (6. kép). Sírjaik formája, nagysága, gazdagsága is eltérő a közösség tagjainak többségétől. Találhatunk itt is olyan síremléket, ahol egy kis emléktábla jelzi azok nevét, akik a holokauszt áldozatai lettek: mint ahogyan dr. Vida Sándor hitközségi elnök, valamint az Engel (7. kép), a Reisz és a Régner (8. kép) család esetében is (Ábrahám 2016: 45-46).

A síremlékek anyaga a 19. században még egyszerűbb, főként vörös márvány (9. kép). A márvány mellett az igen sérülékeny homokkővet is használták a 19. században. A vörös márványt a század végével fokozatosan felváltotta a gránit, a műkő, de előfordult fekete (Buk Herman ügyvéd, 10. kép) és fehér márvány is (Berényi Lipót tanár, 11. kép), de a 20. században a mészkő is előfordult, mint azt Ausländer Jenő borkereskedő sírjánál (12.kép) is láthatjuk.

A feliratokat tekintve csak héber (13. kép) vagy héber-német (14. kép) feliratú sírokat találhatunk a 19. század nagy részéből. Később a 19. század végén magyar-héber (15. kép) feliratokkal találkozunk, majd a második világháború után többnyire magyar feliratozást olvashatunk a sírokon, igen rövid héber szöveggel.

Különlegesség, hogy az első világháborúban elhunyt Goldberg Ábrahámnak fogolytársai – valószínűleg még a hadifogolytáborban, 1915-ben – állítottak síremléket héber, orosz és magyar felirattal (16. kép). Az orosz felirat jelentése: „Feledhetetlen honfitársunk, béke poraidra!”¹

A feliratok sok esetben részletezik az elhunyt életkorát, valamint többek között az őt gyászolóok nevét is, s nem ritka a héber nyelvű bibliai idézet sem. Régebben belevésték az elhunytnak és apjának a nevét, vagy akár a halálozás évét hónapra-napra pontosan, ahogy ez a két legkorábbi síron, Schwab Pepi 1848-as (17. kép) és Emilie Weidenfeld 1849-es sírjánál megfigyelhető. A síremlék felső részére két betűt, a „pé” és a „nún” betűket (jelentése: „itt van eltemetve/elrejtve”, 18. kép), aljára pedig a „táv”, „nún”, „cade”, „bét”, és „hé” betűket (19. kép) vésték, a „lelke legyen befoglalva az örök élet foglalatába” mondat szavainak kezdőbetűit.

A feliratokon kívül a különféle jelek gazdagsága is megfigyelhető, főként a régebbi sírokon. A jeruzsálemi Második Templom papi családjából származók (kohaniták) sírjára két, áldást osztó kezet vésték (20. kép). Itt megjegyzendő, hogy az egyik kohanita síron a két kéz fölé még koronát is vésték (21. kép), ami azt jelentette, hogy az elhunyt a közösség példamutató életet élő, megbecsült tagja volt (Ábrahám Vera szóbeli közlése 2017). A kohanitáknak különleges szerepük van, s másképp vonatkoznak rájuk egyes szokások. A temetőben külön részt tartanak fent nekik. Nem érhetnek halotthoz, s nem is tartózkodhatnak velük egy fedél alatt, a közvetlen családtagokat kivéve. Tilos például elvált vagy betért (prozelita) zsidó nővel házasodniuk (wikipedia 2019).

A tanítókéra korsót (22. kép) – például Weisz Lázár sírkövére 1886-ban, aki rabbihelyettes is volt (1853-1854, 1868-1885) –, a tudósok, rabbik sírjára menórát vésték a régmúltban, s az utóbbiak sírja fölé időnként épületet (ohel) is emeltek, melyben emlékükre gyertyát lehetett gyújtani (Jólesz 1993: 120-121).

A temető bejárásakor meglepődve tapasztaltam, hogy Dávid-csillagos ábrázolás (23. kép) is megjelenhet, talán a zsidó identitás határozott kifejezésként.

A növények közül a leggyakoribb a fűzfa (24. kép), mely nemcsak a zsidóknál jelenti a gyászt és az elmúlást, hanem a keresztényeknél is. Sokféle változata közül lehetnek aprólékosan kidolgozottak, ezeket esztétikai céllal is létrehozhatták. A csongrádi temető kis mérete miatt nyilvánvalóan szegényebb a díszítések tárháza. Nagyobb temetőben előfordulhat akár kettétört rózsaszál (25. kép) is (Csongrádon például a tíz évesen elhunyt Weisz Géza sírkövén), ami azt jelzi, hogy fiatalon elhunyt alussza örök álmát a sírban (Ábrahám 2016: 89). Igen ritkán láthatjuk a pálmaágot, mely Csongrádon Popper Manó vasáru kereskedő sírján jelenik meg (26. kép): ez egyenes jellemű embert jelent, másrészt a szukkoti (sátoros) ünnepi csokor egyik összetevője (héberül luláv) (Ábrahám Vera szóbeli közlése 2017). Egyszerű ornamentikai funkciót is betölthetnek növényi ábrázolások: virágszálak, koszorúk, indák, levelek is (Ábrahám 2016: 88). Egyes sírokon akár egyedi jelzések, ábrák is előfordulhatnak, mint a szegedi Prinz János sírján egy kivont kard, jelképezve azt, hogy 1848-ban honvéd főhadnagyként 21 csatában küzdött (Ábrahám 2016: 92).

Cégjelzéseket is találunk: kecskeméti, szegedi (27. kép) és más sírkövesek jelzéseit. A szimbólumokat, leírásokat nem ritkán a sírkő mindkét oldalán megtaláljuk (Ábrahám 2016: 78).

A temetőben a második világháború után egyre kevesebb temetés volt, az utóbbi harminc évben pedig mindössze 2016-ban és 2018-ban volt egy-egy ilyen esemény.

A Chewrah Kadischáról csak röviden szólnék: ez a zsidó temetési egyesület (másként szentegylet), amely a temetéseket, s az ehhez kapcsolódó szertartásokat intézte. Az 1896. november 8-i közgyűlésen (egyleti elnök: Szendrői László; egyleti titkár: Büchler Márton; hitközségi elnök: Holczer Adolf) hozott alapszabály a következőképpen állapítja meg a csongrádi Chewrah Kadischa működését:

„A Chewrah önálló egyesület, de a csongrádi zsidó hitközség védelme alatt áll. Lelkiismeretesen teljesíti a betegek, haldoklók, elhaltak körül az Izrael vallása által követelt kegyes szolgáltatásokat. Ápolja és segítyezi a szegény betegeket. A temetőt gondozza, elvégzi az ott szükséges munkálatokat. A Chewrah tagja lehet minden csongrádi és Csongrád környéki nagykorú zsidó férfi, akinek erkölcsi magaviselete kifogástalan és a hitközség tagja. Kivételesen megválasztható tiszteletbeli tagnak más felekezetbeli férfi is. A tagok évi járuléka 1 forint 20 krajcár. A Chewrah adományokat gyűjthet a zsinagógában istentisztelet közben. A temetés előkészítése a következőkből áll: leemelés, thieréh (mosás), felöltöztetés és a smireh (virrasztás). A Chewrah tagok temetésére a gondnokok kötelesek 10 tagot felváltva meghívni, akik a koporsót a szertartás helyére, majd a halottas kocsira viszik. A rabbi gyászbeszédet csak magyar nyelven tarthat. A csongrádi temető négy részre oszlik: Chewrah hely egyleti tagok részére, helyek Chewrán kívüliek részére, gyermekek helye, állóhely mely nem szolgál temetkezési célokra. A sírkövekre vonatkozóan előírja, hogy az előlapon héber, a sírkő alján és túloldalán viszont magyar felirat alkalmazható” (A csongrádi Chewrah-Kadischa alapszabálya 1897).

A több mint kétszáz éves temetőben a vészkorszakban elhunyt 233 csongrádi lakos emlékére 1949. július 10-én emlékművet állítottak (28. kép) – héber írással is – a következő szöveggel: „Hihette-e az ész, hogy az ember az ő embertársait tűzben elhamvasztja, mint szeretteinket Auschwitz-ban 1944. június 28-ának és 30-ának éjjelén. Emlékül és emlékezetül.” (29. kép)

A temető kőkerítéssel van körülvéve. 2014 tavaszán felújítási munkálatok kezdődtek a sírkertben, melyek befejeztével, 2016. szeptember 18-án ünnepélyes avatóünnepséget tartottak. Az eseményen dr. Róna Tamás, az alföldi régió vezető rabbija (2019. április óta a Magyarországi Zsidó Hitközségek Szövetsége Rabbistületének elnöke) tartott ünnepi köszöntőt és megemlékezést (30. kép). Az Izraelita temető és emlékhely előzetes bejelentkezéssel látogatható, a youtube videomegosztó oldalon a Csongrádi Független Filmműhely által *Az Izraelita Temető* címmel készített kisfilm is megtekinthető.²

IRODALOM

- Ábrahám Vera (2016): *Szeged zsidó temetői*.
Szeged: Magánkiadás.
- Jólesz Károly (1993): *Zsidó hitéleti kislexikon*.
Harmadik, a másodikhoz képest változatlan
kiadás. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Klein Rudolf (2017): A Salgótarjáni utcai zsidó
temető reneszánsza. In: *Museumcafé*, 2017/1.,
65-70. p.
- Kohaniták. In: *wikipedia.hu* Elérhető: [https://
hu.wikipedia.org/wiki/Kohanit%C3%A1k](https://hu.wikipedia.org/wiki/Kohanit%C3%A1k).
Letöltés időpontja: 2019. január 3.
- Ujvári Péter (szerk.) (1929, reprint 2000): *Magyar
Zsidó Lexikon*. Budapest: Makkabi Kiadó.

FORRÁSOK

- A csongrádi Chewrah-Kadischa alapszabálya. Kelt
Csongrádon, a Chewrah-Kadischanak 1896. év november
8-án tartott közgyűléséből*. Csongrád: Weisz Márk
Könyvnyomdája. *Ábrahám Vera szóbeli közlései*, 2017.
- Magyarország kereskedelmi, ipari és mezőgazdasági
címháza 1924*. Budapest: Rudolf Mosse.
Elérhető: [https://library.hungaricana.hu/hu/view/
FszekCimNevTarak_27_024/?pg=673&layout=s](https://library.hungaricana.hu/hu/view/FszekCimNevTarak_27_024/?pg=673&layout=s). Letöltés
időpontja: 2019. január 3.

1. kép: Sztélé formájú sírkő az izraelita temetőben, Csongrád, 2017. Fodor Péter felvétele.

2. kép: Félbetört oszlop a síremléken az izraelita temetőben, Csongrád, 2017.
Fodor Péter felvétele.

3. kép: Obeliszks formájú síremlék az izraelita temetőben, Csongrád, 2017.
Fodor Péter felvétele.

4. kép: Adolf Bloch timpanonnal záródó téglatest formájú síremléke az izraelita temetőben, Csongrád, 2017. Fodor Péter felvétele.

5. kép: A Grünwald család sírja, Csongrád, 2017. Fodor Péter felvétele.

6. kép: Dekány Béla és családjának sírja, Csongrád, 2017. Fodor Péter felvétele.

7. kép: Az Engel család sírja, Csongrád, 2017. Fodor Péter felvétele.

8. kép: A Rögner család sírja, Csongrád, 2017. Fodor Péter felvétele.

9. kép: vörös márvány sírkő, Csongrád, 2017. Fodor Péter felvétele.

10. kép: Buk Herman és feleségének fekete márvány síremléke, Csongrád, 2017.
Fodor Péter felvétele.

11. kép: Berényi Lipót és feleségének fehér márvány síremléke, Csongrád, 2017.
Fodor Péter felvétele.

12. kép: Ausländer Jenő mészkőből készült síremléke, Csongrád, 2017.
Fodor Péter felvétele.

13. kép: héber feliratú sírkő, Csongrád, 2017. Fodor Péter felvétele.

14. kép: Emilie Weidenfeld német feliratú, 1849-es sírköve, Csongrád, 2017. Fodor Péter felvétele.

15. kép: héber-magyar feliratok Erdős Adolf és Hilf Sarolta sírján, Csongrád, 2017. Fodor Péter felvétele.

16. kép: Goldberg Ábrahám héber-orsz-magyar feliratú sírköve, Csongrád, 2017. Fodor Péter felvétele.

17. kép: Schwab Pepi 1848-as sírköve, Csongrád, 2017. Fodor Péter felvétele.

18. kép: a sírkő felső sorában lévő „pe” és „nün” betűk az „itt van eltemetve” mondat szavainak kezdőbetűi, Csongrád, 2017. Fodor Péter felvétele.

19. kép: a sírkő alsó sorában lévő „táv”, „nún”, „cáde”, „bét”, „hé” betűk a „lelke legyen befoglalva az örök élet foglalatába” mondat szavainak kezdőbetűi, Csongrád, 2017. Fodor Péter felvétele.

20. kép: kohanita díszítés egy 20. századi síremléken, Csongrád, 2018. Fodor Péter felvétele.

21. kép: kohanita sírkő koronás díszítéssel, Csongrád, 2017. Fodor Péter felvétele.

22. kép: korszó ábrázolás síremléken, Csongrád, 2017. Fodor Péter felvétele.

23. kép: Dávid-csillagos ábrázolás, Csongrád, 2017. Fodor Péter felvétele.

24. kép: a fűzfa ábrázolás a gyász és az elmúlás jelképe, Emilie Weidenfeld sírkövén, Csongrád, 2017. Fodor Péter felvétele.

25. kép: a fiatalon elhunytak síremlékein gyakori a kettétört rózsaszál, Csongrád, 2017. Fodor Péter felvétele.

26. kép: Popper Manó síremléke: a pálmaág jelkép egyes jellemű embert jelent, Csongrád, 2017. Fodor Péter felvétele.

27. kép: szegedi sírköves cégjelzése Reisz Hermann és Schönfeld Jozefa síremlékén, Csongrád, 2017. Fodor Péter felvétele.

28. kép: az Auschwitz-emlékmű, Csongrád, 2017. Fodor Péter felvétele.

29. kép: az Auschwitz-emlékművön olvasható héber és magyar nyelvű felirat, Csongrád, 2017. Fodor Péter felvétele.

30. kép: dr. Róna Tamás, az alföldi régió vezető rabbija tart emlékbeszédet az izraelita temető és emlékhely avatóján, Csongrád, 2016. szeptember 18. Révész Gábor felvétele.

***"The Eternal Be Comforting You ..."* Tombstones of the Jewish Cemetery in Csongrad**

Péter Fodor

The Israelitish cemetery of Csongrád was established at the turn of the 18th-19th century after the first Jewish came here. According to the published literature the first gravestone is originated from 1806. This is the year when the Israelitish funereal association, the so-called Chewra Kadischa, was found. The oldest gravestone – based on my former researches – could be from 1848 and I still haven't found anything before that time. Even simpler tombstones, mainly of red marble, were found in the 19th century and people of the same occupation were buried side by side. Red marble was gradually replaced by granite and artificial stone by the end of the century, but there were also black and white marbles as well. As for the inscriptions, only tombs with Hebrew or Hebrew-German inscriptions can be found from most of the 19th century. Later, at the turn of the 20th century, there were Hungarian-Hebrew epigraphs and after World War II the epigraphs were usually in Hungarian with short Hebrew texts. There were fewer burials in the cemetery after World War II and in the last thirty years, only 2016 and 2018 had such events.

Organikus emlékezet. A szegedi emlékfá-állomány vizsgálata

Szolnoki Zoltán *

* Móra Ferenc Múzeum

Kulcsszavak

emlékfák
emlékjelek
organikus emlékezet
városi jelrendszer
Szeged

memorial trees
memorial signs
organic type memory
urban semiotics
Szeged

Absztrakt

A közösségek emlékezte számos megnyilvánulási formával rendelkezik, mint az emléktáblák, az emlékkövek és az emlékfák is. A közösségivé vált emlékezet akár konstruált, akár organikus, nem csak a mementóként állított hordozóanyagban, hanem az elhelyezés, avatás folyamatában is megnyilvánul. Az emlékfák esetében a fa egy sajátos, az antik világból eredeztethető szimbólum, az elültetése egy közösségi ritus. Az elhelyezést végző mikroközösségek az elmúlt évszázadban egész emlékligeteket alakítottak ki, amelyeknek kiemelkedő példái az úgynevezett Erzsébet-ligetek vagy a balatonfüredi Tagore sétány. Napjainkban az emlékfák ültetése ugyanakkor nem csak a helyi közösségek számára fontos, hanem a diplomáciai események megszokott programjává is vált. Ezért vizsgálatuk több szempontú elemzése fontos megállapításokat eredményezhet.

Szegeden, a város gazdag történelméből fakadóan számtalan emlékjel található, így a kulturális örökséggel foglalkozó kutatások számára megfelelő helyszín. Korábbi munkámban a szegedi emléktáblák és a helyi mikroközösségek kapcsolatát vizsgáltam, különös tekintettel az egyetem és a város kollektív emlékezetben megnyilvánuló kapcsolatára. Előadásomban hasonló szempontok szerint bemutatom a szegedi emlékfá állományt és a jellemző avatási folyamatot. Az emléktáblákkal kapcsolatos eredmények tükrében következtetek az egyes emlékfák információátadási képességére. Ezt követően összevetem a köbe vésett emlékjelek és az emlékfák kapcsolatát, másrészt kitérek a szegedi emlékfák történeti vizsgálatának további lehetőségeire is.

A különböző jelentéstartamú emlékjelek elhelyezése az írásbeliség megjelenésétől egészen napjainkig szokásban van. Az elhunytakról, neves személyekről vagy meghatározó eseményekről is számos tiszteletadási formával találkozhatunk. Dolgozatomban a szegedi emlékjel corpus egy különleges csoportját, az emlékfákat fogom vizsgálni. Szegeden több száz köztéri műalkotás található, a jelenleg fellelhető köztéri emléktáblák száma meghaladhatja a négyszáz darabot. Ehhez képest az emlékfá állomány a város közterein viszonylag szerénynek mondható. Számuk a város egészét tekintve sem érheti el az ötven darabot. Nem találkozhatunk olyan, kifejezetten az emlékfák köré kiépített és az emlékfák által dominált ligettel, mint például a balatonfüredi Tagore-sétány;¹ de olyan parkosítási kezdeményezésekkel sem, mint az egyes angolszász országokban megfigyelhető személyes jellegű megemlékezési forma, amely során magánszemélyek egy egyszerű eljárás során kezdeményezhetik, hogy elhunyt hozzátartozójuk emlékfát kapjon. Általában véve megállapítható, hogy Szegeden mind a közösségi, mind pedig a személyes jellegű kezdeményezések a külső (köztéri) és a belső (beltéri) emléktáblák preferálják az emlékfákkal szemben. Ennek ellenére úgy gondolom, hogy a városban található emlékfák, kis számuk ellenére is érdemesek a külön kutatásra. Vizsgálatom során emlékfá alatt kifejezetten azokat az élő fákat értem,² amelyekhez szöveges vagy képi jellegű információt hordozó tábla, vagyis emléktábla kapcsolódik. Azokat a helyi legendáriummal rendelkező fákat, amelyekhez helyi jelentőségük ellenére ilyen nem tartozik, nem sorolom ebbe a csoportba. Így a vizsgált emlékjelek nem tartalmazzák a jeles személyiségekhez kötődő mitikus fákat sem (Ezokról általában: Praznovszky 2002: 157-158).³ Ugyanilyen megfontolásból nem fogok beszélni a külön mikrotörténeti szempontokkal rendelkező, de más kategóriába eső doberdói fáról sem (A téma érdekes megközelítése: Kakucs 2014: 437-440).⁴ Az emléktáblával rendelkező fák azért képeznek különálló csoportot, mert emlékjelként két alapvető információhordozóból állnak. Egyrészt adódik a fa, mint szimbólum,

ami összetett és ősi jelentéstartammal bír, másrészt az emléktábla, mely a szöveges, de akár képi információ hordozója is lehet. A két tényező, tehát a fa és a tábla összességének vizsgálata azért is különleges, mert külön-külön is vizsgálhatók lennének, így az emlékfa a köztéri emléktáblához képest talán a szimbolizmus magasabb szintjét képviseli.

Az emléktábla ugyanis a különböző jelentésrétegeivel megfogalmazza vagy kiegészíti, egyúttal vizsgálhatóvá teszi a fa elültetésének célját. A tábla által átadott információk a korábbi kutatásaim alapján lehetnek passzívák és aktívák (Szolnoki 2014, 2018). Passzívnak tekinthetjük a fizikai paramétereket, a tábla általános megjelenését és a környezetébe való illeszkedését, az elhelyezett szöveges információkat. Aktív információnak tekinthetők az avatási folyamat egyes fázisai, az avatóbeszéd mögöttes jelentéstartalma vagy akár az avatók személye is. Ehhez tartozhat még a koszorúzások megtörténte vagy hiánya, illetve az ezekkel kapcsolatos sajtómegjelenés is. Az emlékfa egy olyan összetett emlékjel, amelyen a tábla által átadott információk a fa jellemzőivel egészülnek ki. A fa ugyanis az emberiség történetének egyik legrégebbi, egyben legösszetettebb szimbólumrendszere. Jelen van a különféle kultúrák mitológiájában és néphagyományában, mind ábrázolás, mind pedig anyaghasználat tekintetében. A fa fajtájától függetlenül rendelkezhet a béke (C. Parker 1912), a halhatatlanság, az életerő, a fizikai erő jelentésével (Pál-Újvári 2001: 104-106). A különböző mitológiákban szerepelhet a világ és a kozmosz középpontjaként, amely esetben a fa tulajdonképpen a gyökérzetével és a lombkoronájával áthidalja a különböző szinteket, szférákat, mintegy tengelyként funkcionálva. Ezeken kívül szerepelhet a tudás fájaként is (Pál-Újvári, 2001: 106). Az általános nézőponton belül a különböző fafajták eltérő tulajdonságokkal rendelkeznek. A fenyő a halhatatlanság, a tölgy az erő és a hosszú élet, a kőris pedig kifejezetten a skandináv mitológia fája, míg a hársfa kifejezetten nőies jellegű fának tekinthető (Pál-Újvári, 2001: 118, 157, 386-387). Ezen felül további jelentéssel bírnak az ágak, a belőlük készült koszorúk, az egyes levelek, a különböző termések és az eltérő jellegű gyümölcsök is. Az emlékfa, mint emlékjel mementót állít valaminek vagy valakinek, a világfához hasonlóan a gyökérzetével összekötve az emlékezés tárgyát a megemlékezők korával, szimbolizálva egyúttal a folyton növekvő szándékot. A fa ültetésénél, az emléktáblák köztéri elhelyezéséhez hasonlóan számos gyakorlati szempont érvényesülhet (az emléktáblák elhelyezésének gyakorlati problémáira lásd: Cole et al. 2010). Ilyenek lehetnek a rendelkezésre álló hely, a helyi talajviszonyok és az ültetés, valamint a fenntartás költségei, illetve az adott fafajta növekedési tulajdonságai. Külön kell kezelni az városi emlékparkok kialakításának lehetőségét, ahol a kertészeti szempontok szembe kerülhetnek az emlékjel-állítók nézőpontjával, ami Olmsted szerint hátrányosan is érintheti a városképet (Olmsted 1919). A köztéren kívül az emlékfa akár a temetőken belül is megjelenhet, vagy városi környezetben jelölheti az időközben körbeépített kegyeleti helyet (Sloane 2010: 1-5). Az emlékfa – mint Giliberti az alabamai afroamerikaiak kultúrájáról készített esettanulmányában is kifejti – nem csak mementót állít, de akár identitásformáló szerepe is lehet (Giliberti 2013). Ezek a szempontok, mint majd látni fogjuk érintőlegesen szerepet játszhatnak helyi szinten is (lásd 1. és 2. kép).

Az emlékezés módja: mesterséges vagy organikus?

Az emlékfák az emlékezés módját tekintve két fő kategóriára bonthatók. Azokat a fákat, amelyeket egy megemlékezési folyamat részeként ültetnek el, mesterséges emlékfának tekinthetjük. A másik csoport pedig az, amikor a fa megelőzi a megemlékezést és később társítanak hozzá valamilyen mögöttes, emlékezeti jelentéstartalmat. Az előbbi kategóriára mindennapos, de mégis kiemelkedőnek tekinthető példái a diplomáciai vagy kulturális diplomáciai céllal történő faültetések. Erre fontos hazai mintát jelentenek a már említett balatonfüredi Tagore-sétány emlékjelei, amelyek elhelyezése 1926-ban kezdődött (Bándi 2004).

Ebben az esetben a köztér kialakítása kifejezetten a neves személyek által ültetett fákat követi, egy különleges ligetet alkotva. Nemzetközi visszhangja is lehet azoknak az ültetéseknek, amikor hírességek ültetnek fát egy eseményhez kapcsolódóan. Az egykori keleti blokk klasszikus példája volt, amikor 1971-ben Gagarin űrrepülésének tizedik évfordulóján ünnepséget rendeztek, és ennek keretében Bikovszij és Tyitov űrhajósok ültettek fát Moszkvában. Mint a Délmagyarország által közölt képből kitűnik, a kozmonauták egy előre elhelyezett fa törzsét szórták meg földdel (Délmagyarország 1971: 2). A mesterséges emlékfäültetések egy része olyan diplomáciai esemény, amelyek nagy nemzetközi visszhanggal rendelkeznek, kiterjesztve ezáltal az emlékfa információátadási hatókörét. Ezt jól példázza, ahogy 2018-ban az internetes és a nyomtatott sajtóban nagy hatást keltett Kim Dzsong-Un és Mun Dzse In találkozója (az esemény további leírásához az ABC News Australia és a CNN beszámolóját vettem alapul). Ez annak köszönhető, hogy az egész világ nagy figyelemmel kísérte Észak- és Dél-Korea közeledési szándékát. Az esemény egyik programja volt, hogy az északi és a déli vezető közösen elültetett egy fenyőfát, amely örökzöldként a hosszú élet és az erő, valamint a barátság szimbóluma (Pál-Újvári 2001: 118). Ugyanakkor a koreai kultúrában további mögöttes jelentésekkel ruházható fel az esemény (korea.net), így jelen esetben a hosszan tartó béke és a közeledés fájaként került elültetésre. Mint a részletes sajtóbeszámolókból megtudhatjuk, az emlékfa közös elültetése egy tökéletesen megkomponált, minden elemében mögöttes jelentéstartalmat hordozó emlékezési aktus volt. A két ültető előkészített talajt szórt az egyébként szakemberek által már előre elhelyezett fára. A növény törzsére szórt föld kifejezetten Észak-, illetve Dél-Koreából származott. Ezt követően egy-egy szintén előre odakészített locsolóval megöntözték a fát. A víz, amelyet használtak, szintén a két ország jellegzetes folyóiból lett kimerve. Ezek az aktusok azt voltak hivatottak jelképezni, hogy a két terület jelképesen egy közös szándékban egyesül, a közös ültetés által termékennyé válik, az öntözésnek köszönhetően pedig növekedésnek, azaz fejlődésnek indul, ami a fa élettartamát figyelembe véve remélhetőleg több emberöltőt ölel fel. Külön érdekesség, hogy kifejezetten széles, terebélyes gyökérrzel rendelkező fát választottak, amely így a talajban kinyúlva össze tudja tartani a két országot. A programot végül a fához kapcsolódó monumentális emlékkő leleplezése zárta, amely az ültetés és a fa alapvető információit tartalmazza. Ez a jól nyomon követhető esemény is mutatja, hogy a mesterséges emlékfäültetés folyamata is kiterjedt szimbolizmussal bír.

Az emlékfa másik, organikus kategóriájára kiemelkedő nemzetközi példát jelent a palermói Falcone-emlékfa. Giovanni Falconét, a szervezett bűnözés elleni nyomozások kiemelkedően hatékony ügyészét 1992-ben Palermóban a maffia emberei meggyilkolták. Az eset a nyílt utcán, egy fa mellett történt. Rövid időn belül a helyi San Pellegrino kolostor szerzetesei szentelt vízzel tisztították meg a gyilkosság helyszínét és egyúttal a fát is. Ez a megszentelés a helyiek antimaffia-érzületével fonódott össze és a fa a kolostorba tartó zárandoklatok és tulajdonképpen a maffiával szembeni érzület központi helye is lett egyúttal (Puccio-Den, 2008: 49-70).

Emlékfák Szegeden

Magyarországon az első jól dokumentált emlékfäültetések a 19. század végéig vezethetők vissza. Ekkor az általános városrendezési elképzelések keretében tudatos parkosítási folyamatok kezdődtek (Vér 2006: 46). A kezdeményezés idővel összekapcsolódott egy tragikus, az egész országot megmozgató eseménnyel: 1898-ban Erzsébet királyné merénylet áldozata lett. Mint arról a korabeli sajtó is tanúskodik, a királyné meggyilkolása a kor egyik legnagyobb megdöbbenést kiváltó eseménye volt. Rögtön a halálhírére követően országsszerte gyűjtési mozgalmak indultak (Egyetértés 1898: 1-2; MFM Td.83.40.3). A természethez és Magyarországhoz való kötődéséről ismertté vált köztiszteletben álló személy halála széles körben és számos módon megnyilvánuló

megemlékezések országos hullámát eredményezte. Az összegyűjtött pénzösszegekből és adományokból szobrokat avattak, emlékfákat ültettek, sőt, egész ligeteket neveztek el Erzsébetről (Vér 2006: 46). Szegeden már 1901-ben szobor elhelyezését határozták el. A napjainkban a Stefánián található szobrot végül 1907-ben avatták fel (Vér, 2006: 72-76.). A parkosított területen való elhelyezés fontosságára a későbbiekben még kitérek. Ezen kívül a szegedi emlékezés mai napig is meghatározó momentuma volt, hogy az újszegedi ligetben Erzsébet tiszteletére három emlékkővel ellátott tölgyfát ültettek, valamint rendelettel átnevezték a területet Erzsébet Ligetre (Bátyai 1999: 117-195). Erzsébet királyné emlékéhez kapcsolódóan a Délmagyarország 1910 szeptember 10-i száma a következőt írja: „Ezek a még fiatal emlékfák az idők múlásával növekedni fognak, terebélyessé válnak és ekként, amint az évek egymásután eltűnnek, hatalmasodik a szívünkben a szeretet Erzsébet királyné emléke iránt” (Délmagyarország 1910: 1). A ligeti emlékfák ültetésének három fontos pontja figyelhető meg: (1.) a fák felavatása a királyné alakjának és eszmeiségének továbbélését szimbolizálta; (2.) az ültetés kifejezetten tölgyfával történt, ami az örökélet és az erő jelentéstartalmával bír; (3.) az emlékfa növekedése az emlékezetet szimbolizálja. Az Erzsébet-fák ültetése minden elemében tudatosan, a mögöttes jelentéstartamokat figyelembe véve történt és ebben az esetben köztérelnevezéssel társult. Szegeden a következő jelentős emlékfa ültetési hullámot a világháború áldozatainak emlékére ültetendő fák elhelyezése jelentette.⁵

A hősök „erdeje”

Az első világháborút követően viszonylag sok időnek kellett eltelnie, hogy a háborúban elesettek emlékfákat kapjanak. A Délmagyarország hasábjain az első erre vonatkozó utalás 1928-ban olvasható, amikor egy országos szintű és a kormány által támogatott megemlékezési hullámról vagy legalábbis annak szándékáról olvashatunk. Az 1928. november 21-i lapszámban a következő áll: „legyen meg minden egyes községbeli hősi halottnak a maga emlékfája, amelyet hozzátartozói szakszerű felügyelet mellett ültetgetnek, locsolgatnak és szeretettel ápolgatnak. Minden ilyen fát táblával kellene ellátni. A hősi halott nevével és azzal, hogy mikor és milyen körülmények között esett el” (Délmagyarország 1928: 5). Egyrészt fontos fejlemény az Erzsébet-fákhoz képest, hogy bár a fa ültetésének gondolatát a kormány nyilvánosan támogatja, ezúttal a kezdeményezési lehetőség az egyének oldalára kerül. Továbbá az is érdekes, hogy ebből következően az ültetés folyamatáról minden hozzátartozónak saját magának kell gondoskodni. Ez igaz egyrészt a fa gondozására, másrészt – mint a vonatkozó lapszámban olvashatjuk – az ültetés és a táblaállítás költségeire is. További fontos tanulság, hogy már 1928-ban is úgy gondolták, hogy az emlékfa szerves része a hozzá kapcsolódó információs tábla is, amelyen az alapvető adatok szerepelnek (ezek közül rendhagyó felvetésnek tűnik a halálozás körülményeinek feltüntetése – ez napjainkban már túlságosan személyesnek tűnne). Az emlékfák költségének az egyénre való áthárítása a korábbiakhoz képest rendhagyó, de a háborús megemlékezések tekintetében más kultúrkörökben is megfigyelhető tendencia. Egy 1919-es New York-i felhívásban például a következőt olvashatjuk: „Those who live in homes without available grounds for planting, might contribute to the cost of a tree for its planting as part of a memorial grove in a park or garden” (Torrey Botanical Society 1919). Tehát azok, akik olyan helyen élnek, ami nem rendelkezik elérhető külterülettel vagy kerttel, hozzájárulhatnak az emlékfaültetési költségekhez egy közösségi parkban vagy kertben.

Az 1929 augusztus 4-i újság tovább folytatja a vonatkozó felhívások sorozatát, ahol a korábbi adataink a következő érdekességgel egészülnek ki: „A facsemetéket a városi kertészet felügyelete mellett később közlendő időpontban a hozzátartozók ültethetik el és ápolhatják” (Délmagyarország 1929: 17). A fa ültetésének

szakmai része a szándék szerint tehát nem volt teljesen az ültetőre hagyva. A korábbi, 1928-as bejegyzés további érdekessége, hogy a hősöknek való emlékfaállítást egy itáliai emlékezési divat átvételének tartja, azt sejtetve, hogy ez hazánkban újdonságnak számíthatott. Ez is arra utal, hogy a világháborút követően csak az 1920-as évek második felében terjedt el a megemlékezés e módja. Az emlékfaültetést ezúttal is a tudatos parkosítási szándékkal összefüggésben olvashatjuk: „De az emlékfák ültetése más fontos célokat is szolgálja: a városok és falvak közelében, vagy azok területén kisebb nyilvános kertek, ligetek keletkeznének, melyek népegészségügyi szempontból országszerte áldásosán éreztetnék hatásukat” (Délmagyarország 1928: 5). Bár a hősi halottak fáinak elültetése részben egyéni volt, maga a felavatás közösségi aktusként, ünnepek keretében történt. 1929. május 28-án arról olvashatunk az újság egyik hasábjában, hogy a hősök emlékfáinál dr. Somogyi Szilveszter polgármester tartott beszédet. A tudósítás szerint a következő hangzott el: „Emlékfákat ültettünk figyelmeztetésül, hogy a hálás nemzet kegyelettel emlékszik meg azokról, akik a haza védelmében estek el. Ezek az emlékfák jelentik azt, hogy semmi sem enyészik el nyomtalanul, és ha hőseink teste elenyészik, de lelke, jelleme tovább él, megnesemesít és nemes tettekre ösztönöz. Ha szellemük ma itt lebeg felettünk és tanácsot adnának, hogy hogyan viselkedjünk a jövőben, azt mondanák, jaj annak a népnek, mely nem becsüli meg hőseit és a múltnak dicsőségéből táplálkozik s nem látja meg az eszméket. A most elültetendő jelképes hősök erdeje legyen jelképe a becsületes magyar munkának. Majd a leventékhez intéz néhány szót. — Ezek a fák összekötő kapcsok az élők és holtak között és szeressétek a magyar hazát, mert itt értik meg nyelvetek, itt enyhítik szenvedéste, itt osztoznak örömeitekben, míg máshol mindenütt kitaszítottak leszte. A hősök emlékével áldjon meg benneteket is a magyar Isten.”(Délmagyarország 1929: 3)

Az idézett avatóbeszéd kiemeli, hogy az emlékezés célja kettős: egyrészt figyelmeztetés, amiből lehet tanulni, másrészt egy hősöknek kijáró magasztos aktus. Az emlékfa kimondottan az elesettek továbbélését szimbolizálja, az égi és földi szférát összekötő kapcsként funkcionál, míg a közös felavatásuk egy közösségformáló szándék. A hősök emlékfái természetesen nem csak ekkor, hanem később is színterei lehettek a kisebb közösségi megemlékezéseknek: „A Loudon 29-esek november 1-én testületileg vonulnak ki a levente sporttelepen állított emlékfához, ahol gyászünnepélyt tartanak” (Délmagyarország 1932: 5).

A béke fá

Amíg a két világháború közti időszakban a hősök emlékfái voltak leginkább jellemzők az ültetésekre, addig a 20. század közepére az úgynevezett békefák ültetése terjedt el. A kommunista ideológia egyik sajátos eleme volt annak az ellentétpárnak a kialakítása, amely szerint a nyugati kapitalista országok agresszívan terjeszkedő magatartása szemben áll a keleti blokk országainak világbékét célzó törekvéseivel. Utóbbi szándék helyi szinten is kifejezésre jutott: a településeken és regionális szinten is békebizottságokat alakítottak, amelyek élén béketitkárok álltak. A csoportosulások bizonyos időközönként találkozókat, üléseket tartottak, amelyek programjába beletartozott a békefák ültetése is. A III. Országos Békekongresszust megelőző szegedi ülésen például a helyiek is fát ültettek. Erről a Délmagyarország száma *Békefát ültettek az Üstökös-utcai békeharcosok* címmel számol be. Az országos esemény más szegedi csoportokat is megmozgatott: „Móravárosban a „Petőfi békebizottság tagjai serényen készülnek (...), a Faragó utcában békefát ültetnek, rajta táblát helyeznek el, hogy emlékeztesse a dolgozókat: amint a fa erősödik, ugyanúgy egyre mélyebben gyökerezik a múltban kizsákmányolt proletárok szívében”(Délmagyarország 1952: 3). A fa elültetésének tehát ezúttal is szerves része az információs tábla elhelyezése. A növény növekedése, a gyökérzet és a lombkorona említése, tulajdonképpen a szférákat összekötő volta ezúttal is erős, de eltérő tartalmú szimbolikával rendelkezik. További beszámolókat

olvashatunk arról is, hogy sok esetben nem csak egy, hanem több, akár 12–20 fát is elültettek a békebizottságok, de kevesebb adatunk van arról, hogy ezeket milyen módon jelölték. Ha tartozott is hozzájuk kőből készült emléktábla, mára már vélhetően elbontásra kerülhettek, hiszen nem lehet őket fellelni. Ezt mutatja az is, hogy Tóth Attila 1993-ban készült, Szeged szobraival foglalkozó munkája nem említi ezeket (Tóth 1993). További adalékként szolgál, hogy egyes esetekben az egyszerű fásítási projekteket is emlékfáültetésként nevezik meg a korabeli sajtóban, annak ellenére, hogy vélhetően emléktáblák nem kerülhettek ki (Délmagyarország 1958: 3).

A világbéke jegyében nem csak a szocialista eszmék mentén megnyilvánuló békebizottságok ültettek fákat. Az 1970-es évek közepén az eszperantista mozgalom kifejezetten aktív volt emlékjelek elhelyezésében. Célkitűzésük nemzetközi szinten is a béke és az együttműködés megteremtése volt, amely egyrészt egy mindenki által könnyen elsajátítható közös nyelvvvel, másrészt helyi és világszintű eszperantó konferenciákkal próbáltak elérni. Ezek a gondolatok bizonyos mértékig illeszkedtek a korabeli ideológiába. Mint *A munkásság és az eszperantó* című, 1923-as kiadványban olvashatjuk, a mesterséges nyelvre sokan „fegyverként” tekintettek a „munkásság harcában” (Schuller 1923: 6). Szegeden 1974. május 14-én a megyei eszperantó nap alkalmából emlékfát ültettek, amely az *Arbor del Pacis*, azaz eszperantóul a béke fája elnevezést kapta, mintegy hangsúlyozva az ültetés szándékát (Délmagyarország 1974: 5). A vonatkozó emléktáblán a szöveges információ mellett a csőrében olajágot tartó galamb és az eszperantizmus szimbólumának tekinthető, eredetileg zöld színű, ötágú csillag került bevésésre (lásd az 1. sz. képet).

Az emlékfa ezt követő sorsa bizonyos szempontból jól nyomon követhető a sajtóban. 1978-ban a Délmagyarországban olvasói levelet olvashatunk arról, hogy az emlékfa méltatlan helyzetbe került, hiszen egészen egyszerűen nincsen a helyén (Délmagyarország 1978: 5). A vonatkozó újságcikk a következő címmel látott napvilágot: *Rossz, (tré)fa* (Délmagyarország 1979: 5). Az olvasható soroknak komoly visszhangja lehetett, hiszen a szegedi eszperantó szövetség képviselői egy 1979-es feljegyzésben adtak választ a fa helyzetét elemző cikkekre. Eszerint amint idejük és az időjárás engedi, a szegedi eszperantisták rögvest ásót ragadnak és pótolják a hiányzó fát (Délmagyarország 1979: 4). Nem deríthető fel, hogy az újbóli elültetésre valóban sor került-e, de könnyen megállapítható, hogy az emlékkő mögött napjainkban sem található emlékfa. Az emlékfát Tóth Attila 1993-as munkája is felsorolja Szeged muriáliái között, de az adatszerű említésen túl nem ad meg egyéb információt (Tóth 1993: 245) (lásd a 2. sz. képet).

Napjainkban: az árvízi emlékfák és a Tudomány Fája

Szegeden nem található a balatonfüredi Tagore-sétányhoz hasonló jelentőséggel bíró, kifejezetten az emlékfák köré felépített parkosított rész. Az erre irányuló kezdeményezés ugyanakkor a Stefánia mentén elhelyezkedő Várkert parkban tetten érhető. Egyrészt az említett eszperantó emlékhely is itt van, másrészt itt lelhetők fel a szegedi árvízzel kapcsolatos faültetések is. Szeged történetében a nagy árvíz különleges helyet foglal el. Egyrészt jelképezi a mindent elpusztító természeti erőt, másrészt az azt követő újjáépítés sikerét és a páratlan, belföldi és nemzetközi összefogást, amely segítségével kialakult a város sajátos és közismert szerkezete, ma is jellegzetesnek tartott utcaképe. Ez a kettősség minden évben megfogalmazásra kerül a Szeged napján, amely tulajdonképpen az árvízi újjáépítés évfordulója is egyben, és amely már minden évben egy többnapos rendezvénysorozat kezdődátuma. Az összefogás és az újjáépítés gondolatkörét erősíti, hogy ezen a napon

szokták kiosztani a Pro Urbe, tehát a városért adományozott díjakat⁶, amelyet egyes esetekben a díjazottak közös emlékfauültetése követett. 2012-ben ezt vélhetően hagyományteremtő szándékkal a Roosevelttéren, tehát a Belvárosi-híd lábánál, az árvízi emlékművekhez viszonylag közel tartották (lásd a 8. sz. képet).

Az emléktábla szövege a következő: *Szeged napja tiszteltére ültették Szeged város díszpolgárai és Pro Urbe díjasai.* A felirat kiegészül a Pro Urbe díj plasztikájával is. Mivel információátadás szempontjából az emléktábla az ültető személyekre való adatot nem ad meg, ezért megállapítható, hogy a fa az önzetlen, a közösségért történő tevékenységet és vélhetően ennek folytatását hivatott szimbolizálni. Az elültetése semmilyen komolyabb sajtómegjelenést nem generált: az ültetésről sem szöveges, sem képi beszámolót nem olvashatunk a nyomtatott vagy internetes sajtóban. Lényegében ugyanez mondható el a Vár és Kőtár mögött, a Stefánián 2004-ben elhelyezett árvízi emlékfákról is. A megemlékezések különlegesek voltak, hiszen hat, az újjáépítésben adományokkal résztvevő ország nagykövetei ültették az emlékfákat, méghozzá az újjáépítés napján, amikor a Pro Urbe díjak is átadásra szoktak kerülni. A program további különlegessége a korábban említett monumentális Erzsébet-szobor. Bár az árvízi emlékfák elhelyezésének aktusa a sajtóban nem jelent meg, a programra való felhívással röviden találkozhatunk: „Az Erzsébet királyné-szobornál fát ültetnek a város napjára érkező vendégek, az uniós tagállamok magyarországi nagykövetei” (Délmagyarország 2004: 4). Ez azért is különleges, mert így közvetve összekötötték az eseményt az Erzsébethez kapcsolódó százhat éves hagyománnyal. A programban nem egyszerű földrajzi lokalizációról van szó – ezt mutatja, hogy a hírben szereplő emlékfák a szobortól jóval távolabb kerültek felavatásra, tehát a szobor helyszíneként való megadása szükségtelen lett volna. A szoborhoz való viszonyítás inkább egy eszmei kapocsról tesz tanúbizonyságot (lásd a 3. és 3b képeket).

Az eseményről szóló beszámoló ugyanakkor sajnos meglehetősen rövid és felületes, bővebb elemzésre nem alkalmas: „A város napján a környezetvédelem jegyében hat fát ültettek el a nagykövek a Stefánián” (Délmagyarország 2004a: 1). Amit ebből a rövid mondatból leszűrhetünk, az az, hogy amíg a 20. század fordulóján és első felében az emlékfák ültetésének gyakorlati haszna a parkosítás volt, addig ez napjainkban a környezetvédelem lett.

A szegedi emlékfakihelyezések kiemelkedően jól dokumentált példája a Szegedi Tudományegyetem József Attila Tanulmányi és Információs Központja mellett elültetett Tudományok Fája. A 2012. március 24-én történt ültetés egyrészt Szent-Györgyi Albert Nobel-díjára való méltó megemlékezés, másrészt pedig fontos tudománydiplómiai esemény volt. A fa elültetését ugyanis öt kortárs Nobel-díjas kutató végezte. A fa fajtáját szakemberrel együttműködve választották ki, figyelembe véve növekedési tulajdonságait és az ebből fakadó helyigényét, sőt, a tudósítás alapján szimbolizmusát is: „A tölgyfa a nagyság, az erő, és – fájának keménysége révén – a halhatatlanság szimbóluma. (...) az antikvitásban a főistenség fája (...) a kereszténységben az erős, szilárd hit megjelenítője.” (u-szeged.hu). A tudatos tervezés része volt a kiemelkedő megjelenésű, a talaj szintjéhez képest megemelt talapzattal rendelkező óriási, kétnyelvű emléktábla is, amelyen az avatók között számon tartott kutatók és Szent-Györgyi Albert arcképét ábrázoló térplasztikát is elhelyeztek. Az ültetés a korábban ismertetett gyakorlatnak megfelelően történt: a már lényegében elültetett fát előre odakészített földdel az ültetők megszórták, majd közösen leleplezték a fa mellé elhelyezett emléktáblát (u-szeged.hu) (lásd a 4., 5., 6. sz. képet).

Összegzés

Az emlékfauültetések általánosságban az emlékezet természetközeli, tehát organikus módjának tekinthetők. Ezt mutatja az is, hogy a vonatkozó forrásokban gyakran találkozhatunk parkosítási vagy környezetvédelmi szempontokkal. Az emlékjellé válás folyamatát vizsgálva azonban az „organikus” egy másik értelmezési lehetőségét tapasztalhatjuk meg: a mementóvá válás folyamata szerint megkülönböztethetjük az organikus és a mesterséges módon kialakult emlékfákat. Megállapítható, hogy a szegedi állomány a mesterséges kategóriába tartozik. A főbb ültetési tendenciák illeszkedtek az országos gyakorlatba. Először az Erzsébet-fák jelentek meg, majd az első világháborút követően az 1920-as évek második felében a hősöknek ültetett növények jellemezték az emlékjelek e sajátos típusát. Az 1950-as évektől a fa, mint a béke és a barátság jelképe, valamint az ültetések közösségi lehetőségei tökéletesen illeszkedtek a korabeli politikai elképzelésekbe, így megjelent a békefák sajátos típusa. Bár az ültetés apropója és ideológiai jelentéstartalma eltérő volt a korábbiakhoz képest, az alapvető szimbolizmus nem tért el nagyban: az emlékfa továbbra is egy mindent összekötő és folyamatosan növekvő vertikális tengelyként szolgált. A fa növekedési folyamata tulajdonképpen az idő előre haladtával tompuló személyes tapasztalat fordítottja: ahogy a múlt idővel a fa terebélyesedik, úgy válik egyre jelentősebb emlékjellé. Szeged sajátos sorsú emlékfája a Móra Ferenc Múzeum mögött található eszperantó emlékmű, amelynek sorsa jól mutatja azt, hogy bár az emlékjeleket örök mementónak szánják, a nem megfelelő körültekintéssel felállított vagy nem gondozott emlékmű az eredeti szándékkal ellentétes információt adhat át. A rendelkezésünkre álló avatási beszámolók és leírások azt mutatják, hogy az emlékfa elültetésének folyamata hasonló fázisokból épül fel mind belföldön, mind pedig nemzetközi gyakorlatban egyaránt. Így megállapítható, hogy a fákkal kapcsolatos emlékezet egy sajátos közösségi aktusnak tekinthető, ahol a különböző lépések saját „kulturális protokollal” rendelkeznek.

IRODALOM

Bándi László (2004): *Balatonfüred emlékjelei*. Balatonfüred Városért Közalapítvány kiadványai 13., Balatonfüred: Balatonfüred Városért Közalapítvány kiadványai.

Bátyai Jenőné (1999): A liget. In: Gaskó Béla (szerk.): *A Móra Ferenc Múzeum Évkönyvei: Studia Naturalia 1*. Szeged: Móra Ferenc Múzeum, 115-197 p.

Cole, Emily – Biro, Jane – Skedd, Susan – Spencer, Howard – Wardle, Libby (2010): *Celebrating People and Place, Guidance on Commemorative Plaques and Plaque Schemes*. London: English Heritage. Elérhető: <http://www.englishheritage.org.uk/publications/celebrating-people-andplace/commemorative-plaques-guidance-pt1.pdf> Letöltés időpontja: 2013. november 21.

Giliberti, Marco (2013): Rethinking the memorial in a Black Belt landscape: Planning, memory and identity of African-Americans in Alabama. In: *Urbani Izziv*, 2013/1., 144-159 p.

Kakucs Lajos (2014): A doberdói fa. Giuseppe Ungaretti olasz költő 1916. augusztus 27-én írt háborúellenes versének tanúja a temesvári Bánsági Múzeumban. In: Bárkányi Ildikó-F. Lajkó Orsolya (szerk.): *A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve 2014., Új folyam 1*. Szeged: Móra Ferenc Múzeum, 435-443 p.

North-Korea, South-Korea summit. In: *CNN.com*. Elérhető: <https://edition.cnn.com/asia/live-news/north-korea-south-korea-summit-intl/hfca8651c5a80bf17e710d2a0c160e78> Letöltés időpontja: 2019. január 20.

Olmsted, Frederic Law (1919): Parks as Memorials. In: *The American Magazine of Art*, 1919/11., 415-420 p.

Pál József-Újvári Edit (2001): *Szimbólumtár: Jelképek, motívumok, témák az egyetemes és a magyar kultúrából*. Budapest: Balassi Kiadó

Péter László (1974): *Szeged utcanevei*. Szeged: Szeged Megyei Jogú Város Tanácsa, Végrehajtó Bizottságának Igazgatási Osztálya.

Praznovszky Mihály (2002): Mítosz, kultúra, história. In: Petercsák Tivadar-Veres Gábor (szerk.): *Agria. Az Egri Múzeum Évkönyve*. Annales Musei Agriensis Agria 38. Eger: Dobó István Vármúzeum, 137-166 p.

Puccio-Den, Deborah (2008): The Anti-Mafia Movement as Religion? The Pilgrimage to Falcone's Tree. In: Margry, Peter Jan (szerk.): *Shrines and Pilgrimage in the Modern World*. Amsterdam: Amsterdam University Press, 49-70 p.

Schuller Béla (1923): *A munkásság és az eszperantó*. Budapest: A magyar eszperantista munkások egyesülete.

Sloane, David Charles (2010): SiteLINES: *A Journal of Place*, 2010/1. 3-6 p.

South and North Korean leaders plant symbolic tree. In: *ABC News Australia*. Elérhető: <https://www.abc.net.au/news/2018-04-27/south-and-north-korean-leaders-plant-symbolic-tree/9705562> Letöltés időpontja: 2019. január 20.

Szegeden lombosodhat a Tudományok Fája. In: *u-szeged.hu*. Elérhető: <http://www.u-szeged.hu/sztechirek/hirarchivum/2012-marcius/szegeden-lombosodhat?objectParentFolderId=18337> Letöltés időpontja: 2019. január 20.

Szolnoki, Zoltán (2014): Gyulai emléktáblák. Önreprezentáció és emlékezet. In: Vajda Zoltán (szerk.): *Tebetségek a tudomány horizontján*. Szeged: SZTE-BTK, 211-226 p.

Szolnoki Zoltán (2018): A szegedi egyetemi emléktáblák. In: *Veritatis Imago*, 2018/2., 23-32.p.

The pine trees close ties to Koreans. In: *korea.net*. Elérhető: <http://www.korea.net/NewsFocus/Society/view?articleId=106816> Letöltés időpontja: 2019. január 19.

Torrey Botanical Society (1919): *The Planting Of Trees as War Memorials*, *Torreya*, 1919/19., 34-36 p.

Tóth Attila (1993): *Szeged szobrai és muriáliái*. Tanulmányok Csongrád megye történetéből 20. Szeged: Szeged Megyei Jogú Város Önkormányzata a Csongrád Megyei Levéltár közreműködésével.

Vér Eszter Virág (2006): Erzsébet királyné magyarországi kultusza emlékezhelyei tükrében 1898-1914 között. In: *Budapesti Negyed*, 2006/2-3.

FORRÁSOK

A Hét 1957/2 *Délmagyarország* 1910/92

Délmagyarország 1916/164

Délmagyarország 1928/183

Délmagyarország 1929/175

Délmagyarország 1928/263

Délmagyarország 1929/118

Délmagyarország 1932/248

Délmagyarország 1952/236

Délmagyarország 1958/99

Délmagyarország 1971/87

Délmagyarország 1972/196

Délmagyarország 1974/110

Délmagyarország 1978/33

Délmagyarország 1979/33

Délmagyarország 1982/166

Délmagyarország 1986/221

Délmagyarország 2004/118

Délmagyarország 2004/119

Egyetértés 1898/257 (MFM Td.83.40.3.)

Szeged Megyei Jogú Város Közgyűlésének 17/1993. (VII.10.) Kgy. rendelete az Önkormányzat kitüntetéseinek alapításáról és adományozásuk rendjéről. Elérhető: https://www.szegedvaros.hu/wp-content/uploads/rendeletek/17_1993_46_2010_h.pdf?0f1e07 Letöltés időpontja: 2019.08.12. 18:17.

JEGYZETEK

- ¹ Tagore-sétány kiemelten való kezelését az is indokolja, hogy ez egy olyan emlékliget, amely már kialakítása kezdetétől országos hírnévvel bírt. Ezt mutatja az is, hogy a Délmagyarország lapjain is számos esetben találkozhatunk ezzel kapcsolatos írással. 1972-ben belföldi hírként olvashatunk arról, hogy Balatonfüreden Tagore után Gandhi is emlékfát ültetett, amely esemény arra sarkallta a városvezetőket, hogy az emlékfák ültetésére egy egységes szabályozást dolgozzanak ki (Délmagyarország 1972). 1982. július 17-én a rejtvény rovat a Balaton északi partjának jellegzetességei között említi Tagore 1926-ban, Quasimodo 1961-ben ültetett emlékfáit (Délmagyarország 1982). Az 1986. szeptember 19-i szám ismét jelentős belföldi eseményként említi, hogy Mott, Nobel-díjas fizikus emlékfát ültetett a parkban, ahol az első ilyen emlékhelyet Tagore helyezte el (Délmagyarország 1986). A hagyomány említése később is jellemző volt. 1995-ben az egyik lapszám az Annabállal kapcsolatban említi a neves füredi emlékfákból álló parkot (Délmagyarország 1995).
- ² Az élő fa kritériuma természetesen kizárja a faragott fák vizsgálatát.
- ³ Ilyenek lehetnek a Petőfi-fák, mint például a Székelykeresztúron található Petőfi-fának nevezett körtefa vagy az Iglón fellelhető szintén Petőfihez kötött hársfa. Az ilyen és hasonló fák sajátos tulajdonsága, hogy a helyiek szerint a költő vagy más neves személyiség megfordult a fa alatt és életének egy-egy jelentős vagy kevésbé fontos eseménye ott történt (A Hét 1957).
- ⁴ A doberdói fa vagy más néven a 46-osok fája vagy St. martinói fa az első világháborút követően a sajtó és általában véve a lakosság részéről is nagy érdeklődésre tartott számot. Erről számol be a Délmagyarország 1916. július 18-i száma is, amelyben a fa hazahozatalának és ünnepélyes fogadtatásának képanyaggal alátámasztott beszámolója olvasható. Érdekessége, hogy ír a fa felszenteléséről és József főhercegnek a fogadásban való szerepéről is (Délmagyarország 1916).
- ⁵ Dokumentált emlékfa ültetése nem kapcsolódik hozzá, de a szegedi fásítási törekvésekkel kapcsolatban meg kell említeni, hogy az Erzsébet-liget megvalósítását minden bizonnyal a Kállay-liget kialakítása követte. Péter László szerint a Kállay Albert által kialakított terület 1907-től dokumentálható (Péter 1974: 216)
- ⁶ A Pro Urbe díj nem azonos a Szegedért Emlékéremmel. Szeged Megyei Jogú Város Közgyűlésének 17/1993. (VII.10.) Kgy. rendelete az Önkormányzat kitüntetéseinek alapításáról és adományozásuk rendjéről. 5. §-9. §

1. kép: Az eszperantó emlékfá emlékköve, 2018. A szerző felvétele.

2. kép: Az eszperantó emlékhely napjainkban. Feltűnő az emlékfá hiánya, 2018. A szerző felvétele.

3. kép: Az árvízi emlékfák egy része, háttérben a Ligeti-féle Erzsébet szoborral, 2018. A szerző felvétele.

3b. kép: A Móra Park emlékfáinak egy része, a távolban az Erzsébet szoborral. Jól látszik, hogy az árvízi emlékhelyek távol helyezkednek a királyné szobrától, 2018. A szerző felvétele.

4. kép: A Tudományok Fája 2018 őszén, 2018. A szerző felvétele.

5. kép: A Tudományok Fájához tartozó emléktábla részlete, 2018. A szerző felvétele.

6. kép: A Tudományok Fája emléktábla, 2018. A szerző felvétele.

7. kép: A Pro Urbe emlékfá, 2018. A szerző felvétele.

8. kép: Az emlékjel elhelyezések gyakorlati problémái (I.): egy Roosevelt-téri emlékfához tartozó megrongált emléktábla. Az emlékfához kötődő tábla a fához képest nincs szem előtt, így megrongálni is könnyebb, 2018. A szerző felvétele.

9. kép: Az emlékhely elhelyezés gyakorlati problémái (II.): a Pro Urbe emléktábla szinte eltűnik a hóban. Az alacsonyabban lévő táblák ki vannak téve az időjárás viszontagságainak, 2019. A szerző felvétele.

Organic memory. Szeged memorial trees

Zoltán Szolnoki

In my current study I examined a special part of the memorial city-sign system in Szeged: the memorial trees. The tree memorials are naturally organic, but in the sense of the memory process we can observe that there are artificial memorials and organic ones as well. In the case of Szeged we see that all of the memorial trees are parts of the first category. There were four great waves of memorial tree diggings. The first was the so called Elisabeth-trees in the first decade of the XXth century. The second was after the first world war when the commemoration of the heroes was organized by the government. The next „generation” of memorial trees was the so called peace-trees during the communist era: the socialist ideology viewed as the western countries symbolized the aggression meanwhile the eastern bloc countries were the countries of peace. This viewpoint was mirrored in the memorial trees called peace-trees. Today the memorial tree digging is a diplomatic, cultural diplomatic process. The political background and the ideology changed a lot, but the main symbolism of trees was similar: the memorial trees were vertical lines between the spheres.

Avar kori nyílhegyek a Tisza-Maros-Körös vidéken

A temetkezési szokások

Hergott Kristóf*

* Móra Ferenc Múzeum, Szegedi Tudományegyetem

Kulcsszavak

Avar kor
nyílhegyek
tipológia
Tisza-Maros-Körös csoport
fegyverek

Avar age
arrowheads
typology
Tisza-Maros-Körös group
weapons

Absztrakt

A nomád népek harcmódora, fegyverzete mindig is fontos kutatási területnek számított, és már számos aspektusból vizsgálták, ugyanúgy, mint az íjászfelszerelésüket is. Az avarokról is elmondható ez, az ő harcmódorukat, fegyvereiket is több szempontból vizsgálták, jól kutatott területnek tekinthető. Ennek ellenére az avar kori nyílhegyek kutatása periférikus területnek számít. Kalmár János 1945-ös munkája volt az első, és eddig az utolsó olyan tanulmány, mely célzottan az avar nyílhegyekre fókuszált, ezért választottam ennek az „elfeledett” tárgycsoportnak a behatóbb vizsgálatát.

Első lépésben egy földrajzilag jól körülhatárolható terület anyagának a felgyűjtését tűztem ki célul. Így esett a választásom a Körös-Tisza-Maros vidék anyagára, mivel ez a terület mind földrajzi tekintetben, mind az avar anyag szempontjából egy jól meghatározható csoport. A vizsgált térségben viszonylag kevés a nyílhegy, célom volt, hogy egy egységes szempontrendszert alakítsak ki a tipológiához, amely a későbbiekben az Avar Kaganátus teljes területére kivetíthető. A tipológia alapjául 13 lelőhely 27 nyílhegye szolgált, melyeket a formai csoportok mellett funkcionális csoportokba is rendeztem.

Bevezetés

A nomád népek harcmódora, fegyverzete mindig is fontos kutatási területnek számított és már számos aspektusból vizsgálták, ugyanúgy, mint az íjászfelszerelésüket is. Az avarokról is elmondható ez: a harcmódorukat, fegyverzetüket is több szempontból vizsgálták már.¹ Ennek ellenére az avar kori nyílhegyek kutatása periférikus területnek számít. Kalmár János 1945-ös munkája volt az első és eddig az utolsó olyan tanulmány, mely az avar nyílhegyekre fókuszált, ezért választottam ennek az „elfeledett” tárgycsoportnak a behatóbb vizsgálatát. Elsőként egy földrajzilag jól körül határolható terület anyagának a felgyűjtését tűztem ki célul. Így esett a választásom a Tisza-Maros-Körös vidék anyagára, mivel ez a terület mind földrajzi tekintetben, mind az avar anyag szempontjából egy jól körülhatárolható csoport. A vizsgált térségben viszonylag kevés nyílhegy került elő. Elsődleges célom volt, hogy egy egységes szempontrendszert alakítsak ki a tipológiához, melyet a későbbiekben az Avar Kaganátus teljes területére kivetíthetnek.²

A Tisza-Maros Körös csoport

A 6. század második felében a Kárpát-medencében létrejövő Avar Kaganátus népessége az írott és régészeti források alapján nem tekinthető egységes népcsoportnak. Erre jó példa a Tisza-Maros-Körös vidék avar kori régészeti anyaga, mely mind tárgyi hagyatékában, mind temetkezési szokásában rendelkezik olyan sajátos vonásokkal, mely alapján jól körülhatárolható az Avar Kaganátus területén belül. A térség régészeti anyagával már számos kutató foglalkozott. Először Csallány Dezső vette górcső alá a térség sajátos temetkezési szokásait (Csallány 1964; Csallány 1963), majd őt Kovrig Ilona (Kovrig 1955), később pedig Lőrinczy Gábor követte (Lőrinczy 1998; Lőrinczy 2001). A Tisza-Maros-Körös vidék avar kori anyagával kapcsolatos kutatás kapcsán fontos megemlíteni Bende Livia munkásságát, aki 2005-ben megvédett doktori dolgozatában behatóan vizsgálta a térség késő avar kori temetkezési szokásait (Bende 2017).

A nyílvevő szerkezete és részei

Az avar kor esetében nem áll rendelkezésünkre a nyílhegyekkel, nyílvevővel behatóbban foglalkozó szakirodalom, viszont más korszakokra vonatkozóan rendelkezünk olyan munkákkal, melyek adataira jól

lehet támaszkodni e kor nyilait illetően is (Cs. Sebestyén 1932, Szóllósy 1992). A nyílvevő anyagáról nincs pontos adatunk, de a nyéltüskén megmaradt famaradványokból kiindulva, valamint a gyakorlati szempontokat figyelembe véve feltételezhető, hogy valamilyen rugalmasabb ág vagy vessző szolgálhatott alapanyagul a nyílvevőhöz. Magát a vesszőt több részre oszthatjuk: a nockra, melyet a vessző végén alakítottak ki azért, hogy a vessző stabilabban feküdjön rá az idegre, valamint a tollazatra, mely az egyenes repülést, az iránytartást biztosítja. A nyílvevő harmadik része a nyílhegy (Szóllósy 1992: 457–458), amelyekkel a továbbiakban behatóbban fogok foglalkozni.

Az avar nyílhegyek tipologizálásához elengedhetetlen az egységes terminológia megalkotása, a nyílhegy egyes részeinek elnevezése (1. kép). A nyílhegyet két fő részre lehet osztani: a levélre és a nyéltüskére vagy köpűre. A levél további részekből, a csúcsból, a vágóélből és a vállból áll. A vágóélek kialakítása változatos formákat mutatott. A levél részen megkülönböztetem ezek alapján a szárnyakat, melyeknek részei a vágóél és a váll voltak. A vágóélek találkozási alkotta meg a levélen a csúcst, de gyakran külön kialakítottak a nyílhegyeken egy csúcsrészt, amit nem a vágóélek folytatásaként lehet értelmezni, hanem a levél külön részeként. Ezen részek arányait vizsgálva tudtam különböző alcsoportokat létrehozni a főcsoportokon belül. Az avar kori nyílhegyek rögzítésére nyújthat adatokat a nyéltüske és a váll találkozásánál kialakított rovátkolás, mely a kötöző anyag stabilabb rögzítését szolgálhatta. A tipológiai rendszer egyik kardinális eleme volt a vágóélek számának a meghatározása. Ezek alapján megkülönböztetem a három, valamint a két vágóélel rendelkező példányokat. Leggyakrabban három vágóélel rendelkező nyílhegyekkel találkozhatunk az avar kori anyagban.

Az avar nyílhegyek kutatástörténete

Ahogy a munkám elején utaltam rá, a nyílhegyek vizsgálata a kevésbé kutatott tárgytipusokhoz tartozik. A tárgytipus komplex vizsgálatával csak néhány kutató foglalkozott eddig, valamint többnyire egy-egy nagyobb térség vagy nagyobb temető publikációjában figyelhetők meg a nyílhegyet értékelő részek.

A regionális kutatások kapcsán fontos kiemelni Bende Lívia munkásságát, aki a Tisza-Maros-Körös vidék késő avar kori temetkezési szokásait gyűjtötte össze és vizsgálta doktori dolgozatában. Bende az általa vizsgált sírokban előforduló nyílhegyek kapcsán azt a megállapítást tette, hogy azok elsősorban babonás szokásból kerülhettek a sírokba. Ezt a jelenséget a fegyveres sírok kis számával, valamint maguknak a fegyvereknek az elenyésző mennyiségével magyarázza (Bende 2017: 333). Ezen kívül még Balogh Csilla kutatásait érdemes kiemelni, aki a Duna-Tisza közét vizsgálta behatóbban. Kimutatta, hogy a térségben általánosan jellemző a nyílhegy szárnyainak az áttörése, valamint gyakori típusnak tartja a keskeny és széles háromélű nyéltüskés nyílhegyeket. Megállapította, hogy a háromélű, csapott végű példányok és a kétélű nyílhegyek ritkán fordulnak elő. Úgy véli, hogy a köpűs végű nyílhegyek germán hatásra terjedtek el az általa vizsgált területen (Balogh 2013: 357; Balogh 2016).

A nyílhegyek sírba helyezésének okával kapcsolatban is megoszlanak a vélemények. Egyes kutatók szerint fegyvermellékletként kerültek a sírba (Szentpéteri 1993: 181; Szentpéteri 1994: 243; Balogh 2013: 360–361), mások úgy vélték, hogy a temetkezési szokás egy sajátos vonását tükrözték a sírban előforduló nyílhegyek (Garam 1995: 350; Török 1998: 82). Emellett felmerült az a lehetőség is, hogy a nyilak száma rangjelző, méltóságjelző szerepet tölthetett be, ugyanis László Gyula úgy vélte, hogy a keleti népeknél a sírokban a nyílhegyek száma a hatalom jelképei lehettek, a nyilak száma a közös birtokban, munkában való részesedés mértékével függhetett össze (László 1986: 52), de a kutató ezen eredménye mára meghaladottá vált.

Az avar nyílhegyeket először Kalmár János vizsgálta az 1945-ös tanulmányában (Kalmár 1945). Ebben nagy vonalakban rendszerezte és ismertette az egyes nyílhegytípusokat. Munkájának fontossága vitathatatlan, mégsem nevezhető átfogónak. Kalmár a nyílhegyek formájából a funkciójára is következtetett. A csapott végű nyílhegyekről azt feltételezte, hogy ezek „*zengő nyílhegyek*” lehettek,³ amelyek esetleg kisebb vadak elejtésére is szolgáltak, vagy gyűjtő nyílhegyként határozta meg őket. Valamint hangsúlyozta, hogy ez a nyílhegytípus nagy számban fordul elő az avar leletanyagban (Kalmár 1945: 243). Kalmár az általa vizsgált nyílhegyeket formai szempontok alapján rendezte csoportokba (Kalmár 1945: 283–291).

A nyílhegyek tipológiai besorolása

A Tisza-Maros-Körös vidékről összesen 13 lelőhely 27 nyílhegyét vettem alapul a tipológiai rendszer kialakításához (2. kép). Ezen tárgyak temető- és sírbéli eloszlásuk is kevésnek mondható a többi melléklethez képest. A nyílhegyeket elsősorban formai szempontok alapján különítettem el, metrikus adatok alapján alkottam meg a típusokat, altípusokat (5. kép). A két főcsoportot a nyélhez történő rögzítés alapján különítettem el, így első csoportnak tekintem a nyéltüskés nyílhegyeket (1), a második csoportnak a köpűs végű darabokat (2).

Az 1. csoport altípusai a háromélű (1.1), és a kétélű (1.2) nyílhegyek. E két altípuson belül a nyílhegy alakja alapján különítettem el további alcsoportokat. A háromélű nyílhegyek alcsoportjai a süveg alakúak (1.1.1), illetve a levél alakú nyílhegyek (1.1.2), valamint ezek altípusa a keskeny levél alakú típus (1.1.2.2), továbbá a hatszög alakú nyílhegyek (1.1.3). A kétélű, nyéltüskés nyílhegyek alcsoportjai a következők: villás nyílhegyek (1.2.1), deltoid alakú nyílcsúcsok (1.2.2), illetve a levél alakú példányok (1.2.3), valamint süveg alakú példányok (1.2.4). A köpűs nyílhegyeken belül megkülönböztetek kétélűeket (2.1), és ezen belül rombusz alakú (2.1.1), nádlevél alakú (2.1.2) és babérlevél alakú nyílhegyeket (2.1.3).⁴

A nyílhegyek feltételezett funkció alapján történő csoportosítása

A nyílhegyek formai szempontból nagy variabilitással bírnak, mely felveti a különböző funkció kérdését is. Az általam vizsgált nyílhegyeket a kialakításuk alapján 3 nagy csoportba osztottam. Megkülönböztetek vadász, valamint harci nyílhegyeket, a harmadik csoportba pedig azok tartoznak, amelyek mindkét funkciót betölthették (6. kép).⁵

A vadásznyílhegyek csoportjába elsősorban azok a nyílhegytípusok sorolhatók, amelyek becsapódáskor nagy, széles sebet ejtenek az áldozaton, hiszen ekkor az a cél, hogy minél hamarabb elvégezzen az állat. A vadásznyílhegyek csoportjának képét némileg árnyalhatja a vadászat célja is, hiszen egy prémes állat elejtésére sokkal kisebb vágóélű nyílhegy is megfelelő lehetett, ellenben egy olyan állat esetében, melyet elsősorban a húzáért vadásztak, a vágóél mérete volt meghatározó, hiszen ott a minél gyorsabb elejtés volt a cél. Mindemellett a vadászott vad mérete is módosíthatja a képet, bár ebben az esetben inkább a nyílcsúcsok tényleges hosszában, illetve szélességében lehetnek eltérések, magában a nyílhegy típusában a vadászat célja lehet módosító tényező. Emiatt is tartom fontosnak hangsúlyozni, hogy ezen felosztás pusztán a nyílhegyek kialakítása alapján történt, nincsenek pontos adataink arra vonatkozóan, hogy egy adott nyílhegytípust milyen céllal alkalmaztak. Vadászfunkcióra utalnak a kétélű villás nyílhegyek (1.2.1) – a típusról Kalmár is a vadászatban betöltött szerepet hangsúlyozta (Kalmár 1945: 290). Vadásznyílhegynek tekintem még a köpűs rombusz alakú nyílhegyeket (2.1.1), mivel ezek levele széles sebet ejthetett, ebből kiindulva a páncéltörésre alkalmatlan volt, viszont nagyobb vadak elejtésére annál inkább lehetett használni. Ezeken a csoportokon felül a területemen tisztán vadászati szerepek betöltésére alkalmas nyílhegyeket nem találtam.

A harci nyílhegyek csoportjába tartoznak azok a példányok, amelyek hosszabb, keskenyebb kialakításúak, mivel a harci nyílhegyeknél a páncél átütése volt a fontos, melyhez elengedhetetlen volt, hogy a nyílhegy minél kisebb felületen csapódjon az áldozatba, ezzel is egy pontba koncentrálva az erejét. Harci nyílhegyeknek tekintem a háromélű, keskeny levél alakú nyílhegy típusokat (1.1.2.2), valamint a háromélű, hatszög alakú nyílhegyeket is (1.1.3). Ezek a nyílhegyek hosszú, keskeny kialakításuk miatt képesek lehettek áthatolni a páncélon.

A bifunkcionális nyílhegyek csoportjába sorolom az összes többi nyílhegytípust, azaz a háromélű, süveg alakú nyílhegyeket (1.1.1), a háromélű, levél alakú nyílhegyeket (1.1.2), a kétélű, deltoid alakú nyílhegyeket (1.2.2), a kétélű levél alakú nyílhegyeket (1.2.3), a kétélű süveg alakú nyílhegyeket (1.2.4), valamint a köpűs, nádlevél alakú nyílhegyeket (2.1.2) és a köpűs babérlevél alakú nyílhegyeket (2.1.3). Ezek a nyílhegyek azért tölthették be mind a vadászati, mind a harci szerepet, mert kellőképp keskenyek a páncéltöréshez, ugyanakkor becsapódáskor nagy sebet is ejthetnek. Úgy vélem, azért lehet ennyi bifunkcionális nyílhegy, mert sokkal praktikusabb lehetett olyan nyílcsúcsot gyártani, amellyel vadászni is lehetett, de a harcban is megálta a helyét.

A nyílhegyeket tartalmazó sírok elemzése

A gyűjtésben szereplő 13 lelőhely 15 sírjának elemzése alapján megállapítható, hogy a területről származó nyílhegyek az esetek döntő többségében kis sírszámú temetőkből, magányos sírokból származnak: 100 sírnál nagyobb számú temetőből összesen 5 lelőhely anyaga szerepel a gyűjtésben.⁶ Mivel a vizsgálataim kis esetszámon alapulnak, így nem lehet általános tendenciákat meghatározni. Eddig a Tisza-Maros-Körös vidékről a nyílhegyek kizárólag sírokból kerültek elő, telepekről még nem ismert nyílhegyelet. A gyűjtésben szereplő nyílhegyek 2 esetben magányos sírból kerültek elő.⁷ Kis sírszámú⁸ temetőből összesen 5 esetben került elő nyílhegy.⁹ Fontosnak tartom megemlíteni, hogy sokáig az általam vizsgált szegvár-sápadali lovassírt Bóna István nyomán még magányos sírként tartotta számon a kutatás, azonban Lőrinczy Gábor kimutatta, hogy egy kis sírszámú temetőről beszélhetünk (Lőrinczy 2018: 64).

Az általam vizsgált sírokra az esetek döntő többségében a Ny-K-i, ÉNy-DK-i tájolás a jellemző, összesen 8 nyílhegyet tartalmazó sírnál fordul elő ez az orientáció.¹⁰ Ezekről eltérő tájolás az É-D-i, mely egy esetben fordul elő a gyűjtésben. A Tisza-Maros-Körös vidékre jellemző tájolási forma a kora avar korban Lőrinczy Gábor szerint a K-Ny-i, ÉK-DNy-i irány (Lőrinczy 1992: 165). Bende Livia úgy véli, hogy a térségben a kora és késő avar közti népesség egyik legmarkánsabb különbsége az eltérő tájolásban mutatkozik meg (Bende

2017: 369). Az általam vizsgált sírok közül csak 3 sírt tájoltak K–Ny, ÉK–DNy-i irányba, az esetek döntő többségében a Ny–K-i, ÉNy–DK-i tájolás a jellemző.

A felgyűjtött nyílhegyet tartalmazó sírok leg többje aknasír volt, összesen 9 sír.¹¹ Három esetben az általam vizsgált térség jellegzetes sírtípusával (Lőrinczy 1992: 165; Lőrinczy 1994: 318), a fülkesíros temetkezéssel számolhatunk,¹² és egy esetben találkoztam padkás sírépítménnyel.¹³ A fülke- és padkás sírokban a vizsgált temetkezések közül kizárólag férfiak nyugodtak. A fülkés sírok közül egy esetben a fülkébe a lovat temették,¹⁴ egy esetben pedig az aknában volt az állat.¹⁵

A felgyűjtött sírok méreteinek a vizsgálatára kevés adat állt rendelkezésemre, mivel sok esetben a régebbi ásatások során nem rögzítették a sírok pontos metrikus adatait. Sok esetben csak a sírmélységet adták meg, ennek ellenére fontosnak tartom közölni az általam gyűjtött adatokat. A vizsgált sírok mélysége nem haladja meg a 2 métert, egy esetben számolhatunk 200 cm-es mélységgel.¹⁶ A sírok hossza általában 180–200 cm között mozog, ez alól kivételt jelent a szegvár–sápoldali fülkesír, melynek teljes hossza 420 cm volt, a sírgödör hossza, melyben a halott feküdt 200 cm volt – ezzel ez a leghosszabb sír az általam vizsgált sírgödrök közül. A sírok szélessége 100 cm és 35 cm között mozog, habár ezen adatot 5 esetben rögzítették.¹⁷ Minden esetben nyújtott testhelyzetben feküdtek az elhunytak. Koporsós temetkezést két sírban figyeltek meg,¹⁸ míg a lepelbe csavarás szokását csak egy esetben észlelték egyértelműen.¹⁹

A Tisza-Matos-Körös vidékéről összegyűjtött, nyílhegyet tartalmazó síroknál kizárólag korhasztásos temetkezésekkel találkoztam.²⁰ Mindemellett a gyűjtésben egy kettős sír is szerepelt, melyben egy anya nyugodott gyermekével, ez a Székkutas–Kápolnadűlő 8. sírja (25. kat. sz.).

A vizsgált nyílhegyet tartalmazó temetkezésekről elmondható, hogy kevés azoknak a síroknak a száma, amelyekbe lovat temettek, azonban a ló eltemetésének a módja változatos képet mutat. A temetkezések vizsgálata során összesen 4 esetben találkoztam a lovastemetkezés valamelyik formájával,²¹ mint a lóbőrös temetkezéssel, a lószerszámos, valamint a teljes lóval való eltemetéssel. Egy esetben megfigyelhető, hogy egy sírban előfordul a teljes és részleges lovas temetkezés is.²² Ezen kívül a gyűjtésben megtalálható még a teljes lóval való eltemetés szokásai is,²³ valamint a részleges,²⁴ illetve szimbolikus lovas temetkezés is előfordul.²⁵ Utóbbi esetben egy bolygatott sírból kerültek elő a lószerszámok, egy zabla és egy darab kengyel. Az egyéb állatok közül leggyakrabban a juh csontjai tűnnek fel a vizsgált sírokban. Olyan, hogy kizárólag juhcsontot tegyenek a sírba, csak két esetben fordul elő a gyűjtésben.²⁶

A felgyűjtött 15 temetkezésnél 13 esetben lehetett következtetni a sírban fekvő nemére (3. kép), ebből 6 esetben történtek antropológiai vizsgálatok, melyek során meg tudták határozni az elhunyt nemét,²⁷ 7 esetben csak a sírmelléklet utalt az elhunyt nemére, 2 esetben pedig nem lehetett következtetni a halott nemére a mellékletei alapján sem.²⁸ Összességében elmondható, hogy az általam vizsgált sírok leg többjében férfi nyugodott, összesen 11 sírban. Egy esetben, a Székkutas–Kápolnadűlő 182. sírjában (23., 24. kat. sz.) egy nő feküdt, egy másik esetben, ugyanennek a temetőnek a 8. sírjában (25. kat. sz.) egy nő és gyermeke nyugodott. Ezek alapján elmondható, hogy a Székkutas–Kápolnadűlő két sírjától eltekintve, az általam vizsgált sírok esetében a nyílhegy a férfiak mellékleteként került a sírba.

A vizsgált temetkezéseknél 10 esetben figyeltek meg a nyílhegyek síron belüli elhelyezkedését.²⁹ Öt esetben nem történt meg a nyílhegy(ek) pontos sírbéli helyzetének a rögzítése. Ez a fegyvertípus az esetek felében a halott jobb oldalán került elő, összesen 5 esetben deponálták így a nyílhegyeket. Ezen belül is két esetben a jobb vállnál, egy esetben a jobb combcsont mellett, egyszer a jobb alkaron kerültek elő, egyszer pedig a láb jobb kezénél figyelhető meg a tárgy.

A vizsgált sírok közül 7 esetben fordul elő, hogy egy nyílhegy van a sírban,³⁰ 5 esetben 2 nyílhegyet tettek a sírba,³¹ 2 esetben 3 darab fordul elő,³² egy esetben pedig 4 darab nyílhegy került elő egy sírből.³³ Ezek alapján elmondható, hogy az általam vizsgált sírokban a leggyakrabban egy nyílhegyet tettek a sírba, valamint gyakori jelenségnek tekinthető az is, mikor kettő nyílhegy fordul elő egy-egy sírban. Azok a sírok, ahol 3 vagy annál több nyílhegy került elő, ott rendszerint a további mellékletek is gazdagabbak. Ezeknél a síroknál gyakori a további fegyver melléklet, valamint mind a szegvár–sápoldali (1. kat. sz.), mind a derekegyházi (8. kat. sz.) sírba két lovat temettek, továbbá mindkettőnél rögzítettek tegezre utaló nyomokat.

Az általam vizsgált sírokban 5 esetben került elő a nyílhegyeken kívül más fegyvermelléklet. A legtöbb fegyver a szegvár–sápoldali sírből származik (1. kat. sz.), a halott mellé tették nyíltegezét, íját, lándzsáját, valamint előkerültek még páncéllemezek, továbbá egy kétélű vaskard is. A másik fegyverekben gazdag sír a derekegyházi volt (8. kat. sz.), ebből a sírből a tegez rögzítésére szolgáló vaskampó, íjcsontok, valamint egy pajzsdudor is előkerült. A legszegényebb fegyveres sírnak mondható a Kiszombor–O 1. sírja (15. kat. sz.), mivel ebből csak

íjcsontok kerültek elő a nyílhegyeken kívül. Ezekből az adatokból az feltételezhető, hogy leggyakrabban a nyílhegyek íjakkal együtt kerültek a sírokba – ez a gyűjtésben 4 esetben fordul elő. Három esetben figyelhető meg, hogy tegezgel is eltemetik az illetőt, ezekben a sírokban az íjcsontok is szintén helyet kapnak. Két esetben figyeltem meg, hogy a nyílhegyek mellé vaskardot tegyenek, egy esetben pedig pajzsdudor került.

A vizsgált temetkezéseknél 3 esetben találkozhatunk a nyíltegezgek meglétére utaló nyomokkal. Ezek közül a sírok közül 2 esetben több nyílhegygel együtt kerültek a földbe a tegezgek. Egy esetben, a szarvas–grexa téglagyári 324. sírnál (21. kat. sz.) egy nyílhegy feküdt a sírban. A nyíltartó tegezgekre utaló nyom a szegvár–sápoldali sírnál (1., 2., 3. kat. sz.) a tegez bronz alsó pántja volt, a derekegyházi sírnál (8., 9., 10., 11. kat. sz.) egy vaskampó, a szarvasi sírnál pedig egy tegezdíszítő csontlemez. A három esetből csak egyénél tudjuk pontosan, hogy a nyílhegyek a tegezben voltak, ez a szegvár–sápoldali sír. Érdekes megfigyelni, hogy a nyíltegezgek és nyílhegyek mellé a sírba íjcsontot is tettek, viszont olyan eset a gyűjtésben nem fordul elő, hogy kizárólag a tegezt és annak tartalmát helyezték a sírba, íj nélkül.

A nyílhegyek az esetek többségében a viseleti oldalon, a jobb oldalon kerülnek elő, döntő többségében egyesével, leggyakrabban íjakkal együtt. A női sírokban, összesen 3 esetben, a nyílcsúcsok a koponyától balra, valamint bal lábcsontok környékén jelennek meg, ebben az esetben a nyílhegyek kultikus szerepére lehet gondolni. A férfi sírok esetében a nyílhegyek rendszerint viseleti helyen, a jobb oldalon, a derék vonalában kerülnek elő, gyakran más fegyverekkel együtt, így ebben az esetben a nyílhegyek kultikus szerepe véleményem szerint bizonytalan. Ezt a képet tovább árnyalhatná a sírban előforduló nyílcsúcsok és tegezgek egymáshoz való viszonya, azonban erre vonatkozóan a gyűjtésben szereplő sírok esetében egyszer tettek megfigyeléseket, akkor a nyilak a tegezben foglaltak helyet, így ott a babonás okokból való deponálás véleményem szerint kizárható. Egy esetben, a derekegyházi sírnál a sírrajzon jól látható, hogy a nyílhegyek egy csomóban, a váz jobb kezénél feküdtek (Csallány 1939a: 116–117). A sír esetében a tegezre csak egy vasból készült tegezakasztó utal, melynek pontos sírbéli helyét sem a rajzon, sem a leírásban nem adták meg, ennek ellenére a nyílhegyek helyzetéből feltételezhető, hogy azok tegezben lehettek, így a tárgyak kultikus szerepe itt is nagy valószínűség szerint kizárható.

A gyűjtésben szereplő sírok az avar kor teljes idejét lefedik, a legtöbb sír viszont a 7. század és a 8. század közé tehető. A Tisza–Maros–Körös vidéken kora avar kori nyílhegyes sírből hármat találtam, a késő avar korra tehető sírokból szintén. Ezek alapján a nyílhegyek korhatározásához is közelebb kerülhetünk. A legkorábbi avar nyílhegyek a szegvár–sápoldali süveg alakú nyílhegyek (2., 3. kat. sz.) lehetnek (Bóna 1979: 29–30). Ezek alapján az ugyanebbe a típusba sorolható Békéscsaba–284. lelőhely süveg alakú nyílhegye (4. kat. sz.) is a legkorábbi avarság hagyatékának tekinthető, a sírt Medgyesi Pál is a kora avar korra teszi. A korai keltezés mellett szól a hurkos fülű kengyel megléte a sírban (Medgyesi 1991: 122). A kora avar korra keltezhető sírok tájolása megegyezik a Lőrinczy Gábor által általánosnak tartott tájolással, a K–Ny-i iránnyal (Lőrinczy 1992: 165). A közép- és késő avar sírok orientációja a Ny–K-i, ÉNy–DK-i tengelyen mozog, kivétel ez alól egy sír, a Szentés–Berekhat, Buzi Farkas Imre földjének 30. sírja, mely tájolása É–D-i.

A Tisza–Maros–Körös vidéken a nyílhegyet tartalmazó lelőhelyek a teljes régióban megtalálhatók, az egyes nyílhegytípusok sem csoportosulnak a vizsgált területen belül. A gyűjtésben szereplő nyílhegyes temetkezések a Tisza–Maros–Körös vidék temetkezési szokásaiba teljes mértékben beleillenek (Bende 2017: 333). Az általam felgyűjtött sírokban kevés a fegyvermelléklet, ahol előfordul, ott leggyakrabban csak nyílhegyeket tesznek a sírokba. Kevés olyan eset szerepel a gyűjtésben, melynél több fegyvert temettek el a halottal – ahol ez előfordult, ott többféle fegyvernem is megfigyelhető volt (Szegevár–Sápoldal, Derekegyháza). A nyílhegyes sírok tájolása is megegyezik a térségre általánosnak vélt tájolással, a felgyűjtött sírok leginkább K–Ny-i irányítottságúak. A vidék másik sajátos eleme, az állatáldozatokkal eltemetettek is képviselve vannak a gyűjtésben. Az általam vizsgált nyílhegyes temetkezések közül csak 3 volt fülkesíros temetkezés, 1 halott pedig padkás kiképzésű sírban feküdt.

Összefoglalás

Összegzésképpen elmondható, hogy annak ellenére, hogy a térség alapvető jellegzetessége az avar korban, hogy kevés fegyvermelléklet kerül a sírokba, az általam vizsgált nyílhegyek változatos formát mutatnak: a vizsgált 27 példányt 11 formai és 3 funkcionális csoportba tudtam rendezni. A Tisza–Maros–Körös vidéken a keskeny levél alakú nyílhegyből, valamint a kétélű levél alakú nyílhegyből van a legtöbb. A vizsgált nyílcsúcsok alapján elmondható, hogy az avar korban a Kalmár által általánosnak vélt csapott végű nyílhegyek nem találhatók meg a Tisza–Maros–Körös vidéken, valamint az áttört példányok megléte sem mutatható ki ezen a területen.

Az általam felgyűjtött nyílhegyes sírok kapcsán megállapítható, hogy a fegyvernem mellékelésének a szokása, illetve ezzel együtt a nyílcsúcsok sírbéli előfordulása az avar kor folyamán fokozatosan csökken, de magának a

tárgytípusnak a száma más térségekhez viszonyítva eleve kevésnek mondható. Fontosnak tartom megjegyezni, hogy a Tisza-Maros-Körös vidék jellegzetessége, hogy az avar korban ritka a fegyvermelléklet adás szokása, így nem meglepő, hogy a kora avar kortól kezdődően kevés nyílhegy került a sírokba. A gyűjtésben szereplő 13 lelőhelyből 4 tehető a kora avar korra. Az általam vizsgált korai sírokban rendszerint 2 és 4 darab között kerülnek elő nyílhegyek, szemben a közép és késő avar korra keltezhető sírokkal, ahol általában 1-2 nyílcsúcs kerül elő. A gyűjtésben 1 közép- és 1 késő avar korra keltezhető sír van, ahol 2 nyilat helyeztek a sírba, az összes többiben 1 darab látott napvilágot, ezek alapján feltételezhető, hogy a vizsgált térségben a nyílhegy melléklet adásának a szokása oly módon változik, hogy egyre kevesebb vessző kerül a sírokba. Mindemellett fontosnak tartom megjegyezni, hogy a nyilak mellett a későbbi sírokban ugyan úgy előfordul más fegyver is, tehát a fegyvermelléklet adás szokása csupán a tárgyak sírbéli összetételében és mennyiségében változik. Míg a korai sírokban több fegyverrel, és ezzel együtt több nyílhegygel temették el a halottakat, addig a későbbi sírokban rendszerint 1-2 nyílcsúcs tűnik fel, általában kard vagy íj, esetleg nyíltegez mellett.

Bende Livia a nyílhegyek kultikus szerepére a fegyveres sírok kis száma, valamint maguknak a fegyvereknek az elenyésző mennyisége alapján következtetett (Bende 2017: 333). Fontosnak tartom megjegyezni, hogy anyaggyűjtésem a munka témájából adódóan eltér Bende gyűjtésétől, aki a térség késő avar temetkezési szokásait vizsgálta. A vizsgálatom alá eső sírok nagyrésze nem a késő avar korra keltezhető, valamint a nyílhegyek száma elenyészőnek mondható más térségekhez képest, ez feltételezhetően a térség sajátos temetkezési szokásaiból adódik, miszerint kevés fegyvert deponálnak a sírokba, erre már Bende Livia is felhívta a figyelmet a térség késő avar kori temetkezéseinek vizsgálata során (Bende 2017:334). A gyűjtésem alapján elmondható, hogy az általam vizsgált sírokban feltűnő nyílhegyek kultikus szerepére elsősorban akkor gondolhatunk, ha a sírból a nyílhegy nem megszokott helyen kerül elő, például a fej környékén. Azoknál a síroknál, ahol a korhatározás bizonytalan, ott 3 esetben feltételezem a nyílhegyek kultikus szerepét. Ezeknél a síroknál a nyílhegyek a koponyától balra kerülnek elő, valamint a bal lábcsontok környékéről származnak, a sírokban nők, egy esetben pedig egy gyermek és anyja feküdt. A férfi sírok esetében a nyílhegyek rendszerint a viseleti helyen, tehát a jobb oldalon kerülnek elő, kezek vonalában – általában vagy egyszerre több nyílhegyet tesznek a sírba vagy más fegyverrel együtt temetik el a halottakat. Egy esetben, a pitvarosi temető 51. sírjában fordult elő, hogy a sírban nyugvó férfi koponyája alól került elő egy nyílhegy, a sírban más fegyvermelléklet nem volt, így ebben az esetben is feltételezhető a nyílhegy kultikus szerepe. Ezek alapján úgy vélem, hogy a nyílhegyek kultikus szerepére elsősorban a tárgy sírbéli helyzete utalhat, vagyis amikor a tárgy nem a viseleti helyén, hanem például a fej környékén kerül elő. Mindemellett elmondható, hogy a nyílcsúcsok babonás szokásból való deponálása nem tekinthető nemspecifikus jelenségnek, egyaránt előfordul a női és férfi temetkezéseknél is.

Az általam kutatott térség nem nyújt elég adatot a nyílhegyek belső kronológiájának a megállapításához, ez a területre jellemző sajátos temetkezési szokásokkal hozható összefüggésbe, vagyis azzal, hogy a területen ritka a fegyvermelléklet adásának a szokása, így a nyílhegyek is ritka leletnek számítanak a teljes avar kor ideje alatt a Tisza-Maros-Körös vidéken. A vizsgált területen előforduló nyílhegyek száma azonban elégnek bizonyult ahhoz, hogy az avar kori nyílcsúcsokra vonatkozó tipológia alapjául szolgáljon. A jövőben ki szeretném terjeszteni a gyűjtésemet az Avar Kaganátus teljes területére, ezzel párhuzamosan pedig szeretném megalkotni a rendelkezésünkre álló avar kori nyílhegyek teljes tipológiai rendszerét.

IRODALOM

- Bálint Csanád (1989): Die Archäologie der Steppe. Völkerschaften zwischen Volga und Donau in 6.–10. Jahrhundert. Wien–Köln: Böhlau.
- Balogh Csilla (2013): A Duna-Tisza köze avar kori betelepülésének problémái. Doktori Disszertáció. Budapest.
- Balogh Csilla (2016): Régészeti adatok a Duna-Tisza közti avarok történetéhez. [Studia ad Archaeologiam Pazmaniensia]. Budapest: Archaeolingua.
- Bende Livia (1998): A pitvarosi késő avar kori temető 51. sírja. Adatok a késő avar kori lószerszámok díszítéséhez. In: MFME–StudArch, 1998/4., 195–230. p.
- Bende Livia (2012): Lószerszámok temetkezések, áldozati állatok és ételmellékletek a Körös–Tisza–Maros köze késő avar kori temetőiben. In: Vida Tivadar (szerk.): Thesaurus Avarorum. Ünnepi kötet Garam Éva 70. születésnapjára. Budapest: ELTE Bölcsészettudományi Kar Régészettudományi Intézet; Magyar Nemzeti Múzeum; MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Régészeti Intézet, 645–678. p.
- Bende Livia (2017): Temetkezési szokások a Tisza-Maros-Körös közén az avar kor második felében. Lőrinczy Gábor (szerk.) (Studia ad Archaeologiam Pazmaniensia) Budapest: PPKE BTK Régészettudományi Intézet.
- B. Nagy Katalin (1993): A Székkutas-kápolnadűlői avar temető néhány 9. századi síregyüttese (Előzetes jelentés). In: Lőrinczy Gábor (szerk.): Az Alföld a 9. században (Az 1992. november 30 – december 1-én elhangzott előadások írott változata). Szeged: Móra Ferenc Múzeum, 151–170. p.
- B. Nagy Katalin (2003): A székkutas-kápolnadűlői avar-kori temető. In: Bende Livia – Lőrinczy Gábor (szerk.): A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve. Monographia Archaeologica 1. Szeged: Móra Ferenc Múzeum, 9–415. p.
- Bóna István (1979): A Szegvár-sápadali lovasír. Adatok a korai avar temetkezési szokásokhoz. In: ArchÉrt 1979/106., 3–32. p.
- Csallány, Gábor (1899a): Római kori temető Öcsöd és Szt. András határában. In: ArchÉrt 1899/19., 41–46. p.
- Csallány Gábor (1899b): Népvándorláskori temetőről Szentesen. In: ArchÉrt 1899/19., 416–419. p.
- Csallány Gábor (1939a): A szentes-derekegyházi népvándorláskori sírlelet. In: FolArch 1939/1–2., 116–120. p.
- Csallány Dezső (1939b): Kora avarkori sírleletek. In: FolArch 1939/1–2., 121–180. p.
- Csallány Dezső (1963): A kuturgur-bolgárok (-hunok) régészeti hagyatékának meghatározása. In: ArchÉrt 1963/90, 21–38. p.
- Csiky Gergely (2009): Az avar kori szűrő- és vágófegyverek. Ösztályozás – tipológia – kronológia – technológia. Doktori disszertáció. Kézirat. Budapest.
- Csiky Gergely (2015): Avar-Age Polearms and Edged Weapons. Leiden–Boston: Brill.
- Cs. Sebestyén Károly (1932): „A sagittis Hungarorum...”. A magyarok íja és nyíla. In: Dolgozatok 1932/8., 167–226. p.
- Hergott Kristóf (2017): Avar kori nyílhegyek a Tisza-Maros-Körös vidéken. (Szakdolgozat) Szeged 2017.
- Hergott Kristóf (2018): Avar kori nyílhegyek a Körös-Tisza-Maros vidéken. In: Bíró Gyöngyvér – Kovács Attila (szerk.): Szakkollégiumi Füzetek 5. A Móra Ferenc Szakkollégium évkönyve. Móra Akadémia Szakkollégiumi Tanulmánykötete. Szeged: Szegedi Tudományegyetem Móra Ferenc Szakkollégium, 138–154. p.
- Juhász Irén (2004): Das Awarzeitliche Gräberfeld in Szarvas – Grexa-téglagyár, FO 68. [Monumenta Avarorum Archaeologica 7.] Budapest: Magyar Nemzeti Múzeum.
- Kalmár János (1945): Az avar nyílhegy. In: ArchÉrt 1945/3:1944–1945., 283–294. p.
- L. Kovrig Ilona (1955): Adatok az avar megszállás kérdéséhez. In: ArchÉrt 1955/82., 30 – 44.
- László Gyula (1986): Árpád népe. Budapest: Helikon.
- Lőrinczy Gábor (1992): Megjegyzések a kora avar kori temetkezési szokásaihoz. A tájolás. In: JAMÉ 1992/30–32:1987–1989., 161–165. p.
- Lőrinczy Gábor (1994): Megjegyzések a kora avar kori temetkezési szokásokhoz (Fülkesíros temetkezés). In: Lőrinczy Gábor (szerk.): A kőkortól a középkorig. Tanulmányok Trogmayer Ottó 60. születésnapjára. Szeged: Csongrád Megyei Múzeumok Igazgatósága, 311–336. p.
- Lőrinczy Gábor (1998): Kelet-európai steppei népesség a 6–7. századi Kárpát-medencében. Régészeti adatok a Tiszántúl kora avar kori betelepüléséhez. In: MFME–StudArch 1998/4., 323–372. p.
- Lőrinczy Gábor (2001): Kelet-európai népesség a 6–7. századi Kárpát-medencében. In: Márton A. (szerk.): A Kárpát-medence és a steppe. (Magyar Östörténeti Könyvtár 14.) Budapest: Balassi Kiadó, 40–47. p.
- Lőrinczy Gábor (2018): Avarok és Kelet-Európa. A szegvár-sápadali 7. századi sírcsoport. In: ArchÉrt 2018/143., 51–84. p.
- Lőrinczy Gábor – Szalontai, Csaba (1996): Újabb régészeti adatok Csongrád megye területének 6–11. századi történetéhez II. In: MFME–StudArch 1996/2, 269–298. p.
- Medgyesi Pál (1991): Népvándorláskor. In: Jankovich B. Dénes – Erdmann Gyula (szerk.): Békéscsaba Története I. – A kezdetektől 1848-ig. Békéscsaba: Békéscsaba Megyei Jogú Város, 88–146. p.
- Mogilnikov B., O (1981): Сибирские древности VI–X. вв. В: Плетнева, С. А. (Ред.): Степи Евразии в эпоху средневековья. Москва.
- Ifj. Ólász Ernő (1961): Gádosor–Lenin utca. In: RégFüz 1961/13:1959, 53. p.
- Szentpéteri József (1993): Archäologische Studien zur Schicht der Waffenträger des Awarentums im Karpatenbecken. In: ActaArchHung 1993/45, 165–246. p.
- Szentpéteri József (1994): Archäologische Studien zur Schicht der Waffenträger des Awarentums im Karpatenbecken II. In: ActaArchHung 1994/46, 231–306. p.
- Szóllósy Gábor (1992): Íjászati alapismertetek. In: JAMÉ 1992/30–32:1987–1989, 443–446. p.
- Török Gyula (1998): Das awarzeitliche Gräberfeld von Halimba. In: Madaras, László (szerk.): Das Awarische corpus – Avar corpus füzetek 5. Debrecen–Budapest: Kossuth Lajos Tudományegyetem Néprajzi Tanszék Ethnica Alapítvány; Magyar Tudományos Akadémia.
- Szalontai Csaba (1995): Avarkori lelőhelyek és leletek Mindszentről. In: MFME–StudArch 1995/I, 183–209. p.
- Szücsi Frigyes (2012): A kora- és késő avar kori balták és fokosok. In: Petkes Zsolt (szerk.): Hadak útján. XX. Népvándorláskori Fialat Kutatóinak XX. Összejövetelének konferenciakötete. Budapest–Szigethalom, 2010. október 28–30. Budapest: Magyar Nemzeti Múzeum, Nemzeti Örökségvédelmi Központ, 121–138. p.

RÖVIDÍTÉSJEGYZÉK

ActaArchHung Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae

ArchÉrt Archaeológiai Értesítő

FolArch Folia Archaeologica

RégFüz Régészeti Füzetek

MFME A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve

MFME – StudArch A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve – Studia Archaeologica

NGYTM RA Nagy Gyula Területi Múzeum Régészeti Adattára

JAMÉ A Jósza András Múzeum Évkönyve

JEGYZETEK

¹ Például az avar kori szúró és vágófegyverek tipológiáját Csiky Gergely készítette el doktori disszertációjában (Csiky 2009; Csiky 2015), az ütő és sújtófegyvereket Szücsi Frigyes gyűjtötte össze (Szücsi 2012). Az avar kori íjakkal több kutató több szempontból foglalkozott (például Cs. Sebestyén 1932; Szöllösy 2004).

² Jelen dolgozatomban a vizsgált sírokat elemzem, a részletes nyílhegy tipológiát lásd: Hergott 2018.

³ A zengő nyíl terminus használata azonban ez esetben téves. A főként a belső-ázsiai régészeti anyagban és a kínai forrásokból jól ismert zengőnyílhegyek teljesen más külleműek, a nyéltüske és a csúcs találkozásánál egy több ponton átfürt csontgömb található. A nevével onnan kapta, hogy ha a nyílvevesszőt kilövik, a csontgömb lyukain átsuhanó szél surrogó hangot ad ki (Mogilnikov 1981: 122; Bálint 1989: 251–252).

⁴ Bővebben lásd: Hergott 2018.

⁵ Fontos megemlíteni, hogy ezeket a tárgyakat nem lehet pontosan elkülöníteni, az egyes funkcionális csoportok között lehet némi átfedés.

⁶ Mindszent–Bozó Ambrus Károly tanyája XVI. sír (19. kat. sz., Szalontai 1995: 188), Pitvaros 51. sír (20. kat. sz., Bende 1998: 195), Szarvas–Grexa téglagyár 324. sír (21. kat. sz., Juhász 2004: 9), Székkutas–Kápolnadűlő 182. sír (23., 24. kat. sz., B. Nagy 2003: 13), Szentes–Berekhát, Buzi Farkas Imre földje (27. kat. sz., Bende 2017: 183).

⁷ Derekegyháza (8–11. kat. sz., Csallány 1939a: 116), Gádoros–Lenin utca 1. (12–14. kat. sz., Olasz 1961:53).

⁸ Ezeknek a temetőknél többsége nem teljesen feltárt, így valós kiterjedésük bizonytalan.

⁹ Szegvár–Sápoldal (1–3. kat. sz., Bóna 1979: 3), Békésszentandrás–Mogyorós halom 1. sír (6., 7. kat. sz., Csallány 1898: 44), Kiszombor–O 1. sír (16. kat. sz., Csallány 1939b: 122–123), Mártély–Ap üdülő 12. sír (17. kat. sz., Lőrinczy – Szalontai 1996: 279–280), Szentes–Lapistó 20. sír (26. kat. sz., Csallány 1899: 417).

¹⁰ Békésszentandrás–Mogyorós, halom 1. sír (6., 7. kat. sz.), Gádoros–Lenin utca 1. (12–14. kat. sz.), Mártély–Ap üdülő 12. sír (17. kat. sz.), Székkutas–Kápolnadűlő 182. sír (23., 24. kat. sz.), Szarvas–Grexa, téglagyár 324. sír (21. kat. sz.), Pitvaros 51. sír (20. kat. sz.), Székkutas–kápolnadűlő 8. és 178. sír (22., 25. kat. sz.).

¹¹ Békéscsaba–284. lelőhely (4. kat. sz.), Békésszentandrás–Mogyorós halom 1. sír (6., 7. kat. sz.), Derekegyháza (8–11. kat. sz.), Gádoros–Lenin utca 1. (12–14. kat. sz.), Kiszombor–O 1. sír (16. kat. sz.), Székkutas–Kápolnadűlő 178., 182., 8. sír (22., 23., 25. kat. sz.), Szentes–Berekhát, Buzi Farkas Imre földje 30. sír (27. kat. sz.).

¹² Szegvár–Sápoldal (1–3. kat. sz.), Szarvas–Grexa téglagyár 324. sír (21. kat. sz.), Pitvaros 51. sír (20. kat. sz.).

¹³ Mártély–Ap üdülő 12. sír (17. kat. sz.).

¹⁴ Szegvár–Sápoldal (1–3. kat. sz.).

¹⁵ Pitvaros 51. sír (20. kat. sz.).

¹⁶ Székkutas–Kápolnadűlő 8. sír (25. kat. sz.).

¹⁷ Mártély–Ap üdülő 12. sír (17. kat. sz.), Székkutas–Kápolnadűlő 178., 182., 8. sír (22., 23., 25. kat. sz.), Szentes–Berekhát, Buzi Farkas Imre földje 30. sír (27. kat. sz.).

¹⁸ Szegvár–Sápoldal (1–3. kat. sz.), Székkutas–Kápolnadűlő 182. sír (23. kat. sz.).

¹⁹ Székkutas–Kápolnadűlő 8. (25. kat. sz.) sír.

²⁰ Lásd: Katalógus melléklet.

²¹ Szegvár–Sápoldal (1–3. kat. sz.), Békésszentandrás–Mogyorós halom 1. sír (6. kat. sz.), Derekegyháza (8–11. kat. sz.), Pitvaros 51. sír (20. kat. sz.), Békéscsaba–284. lelőhely (4., 5. kat. sz.).

²² Szegvár–Sápoldal (1–3. kat. sz.).

²³ Pitvaros 51. sír (20. kat. sz.).

²⁴ Derekegyháza (8–11. kat. sz.).

²⁵ Békéscsaba–284. lelőhely (4., 5. kat. sz.).

²⁶ Szarvas–Grexa téglagyár 324. sír (21. kat. sz.), Székkutas–Kápolnadűlő 182. sír (23., 24. kat. sz.).

²⁷ Pitvaros 51. sír, 49–58 év körüli férfi (20. kat. sz., Bende 1998: 196), Szarvas–Grexa téglagyár 324. sír, *adultus* korú férfi (21. kat. sz., Juhász 2004: 53), Székkutas–Kápolnadűlő 8. sír, *maturus* korú nő, jobb lábánál egy *infans* I. korcsoportba sorolható gyermek (25. kat. sz., B. Nagy 2003: 17), Székkutas–Kápolnadűlő 178. sír *maturus* korú férfi (22. kat. sz., B. Nagy 2003: 34), Székkutas–Kápolnadűlő 182. sír *iuvenis* korú nő (23., 24. kat. sz., B. Nagy 2003: 34–35).

²⁸ Mindszent–Bozó Ambrus Károly tanyája XVI. sír (19. kat. sz.), Szentes–Lapistó (26. kat. sz.).

²⁹ Lásd: Katalógus melléklet.

³⁰ Mártély–Ap üdülő 12. sír (17. kat. sz.), Pitvaros 51. sír (20. kat. sz.), Szarvas–Grexa téglagyár 324. sír (21. kat. sz.), Székkutas–Kápolnadűlő 178. sír (22. kat. sz.), Székkutas–Kápolnadűlő 8. sír (25. kat. sz.), Szentes–Lapistó (26. kat. sz.), Szentes–Berekhát, Buzi Farkas Imre földje 30. sír (27. kat. sz.).

³¹ Békéscsaba–284. lelőhely (4., 5. kat. sz.), Békésszentandrás–Mogyorós halom 1. sír (6., 7. kat. sz.), Kiszombor–O 1. sír (15., 16. kat. sz.), Mindszent–Bozó Ambrus Károly tanyája XVI. sír (18., 19. kat. sz.).

³² Szegvár–Sápoldal (1–3. kat. sz.), Gádoros–Lenin utca 1. (12–14. kat. sz.).

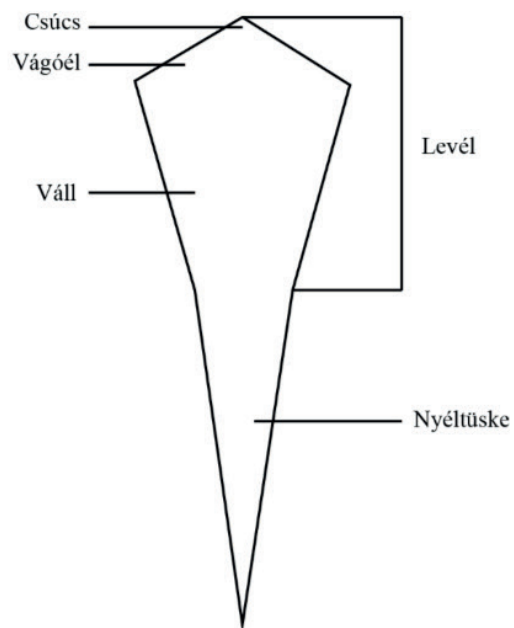
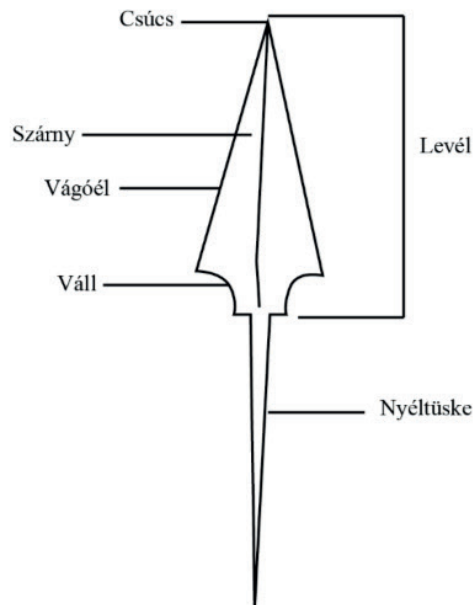
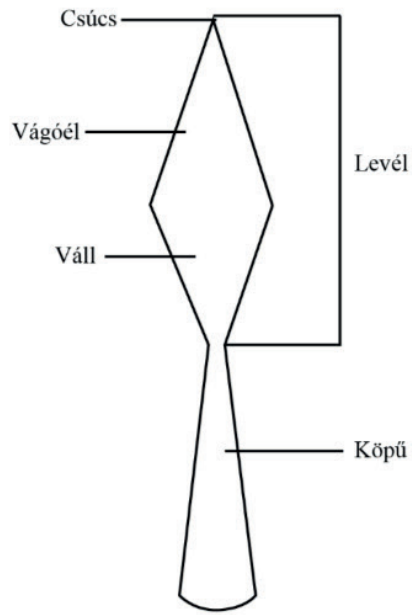
³³ Derekegyháza (8–11. kat. sz.).

Avar age arrowheads from Tisza-Maros-Körös region.

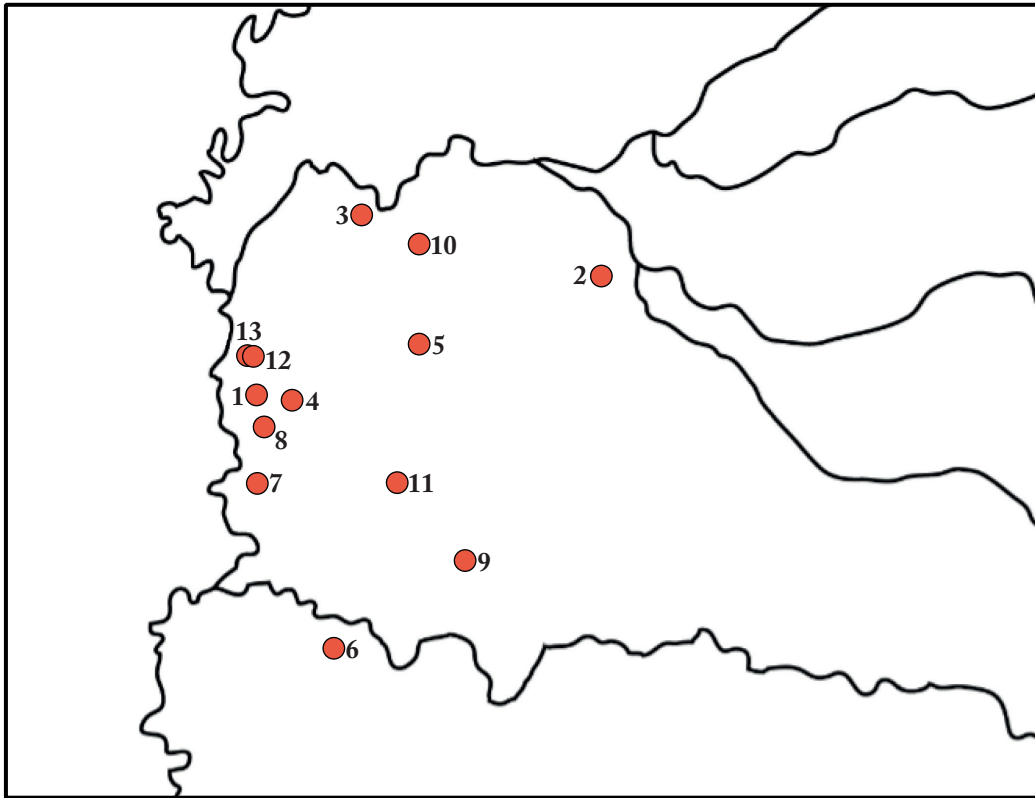
Kristóf Hergott

In this paper I examined avar age arrowheads based on the specimens found in the Tisza-Maros-Körös region. Based on the 27 arrowheads of the 13 sites I have elaborated on the bases of the typology of the avar age arrowheads. The 27 arrowheads I examined were separated into 11 formal groups and 3 functional groups. This typology can not be projected into the whole Avar Khaganate, but it can be used as a basis for a comprehensive typology in the future.

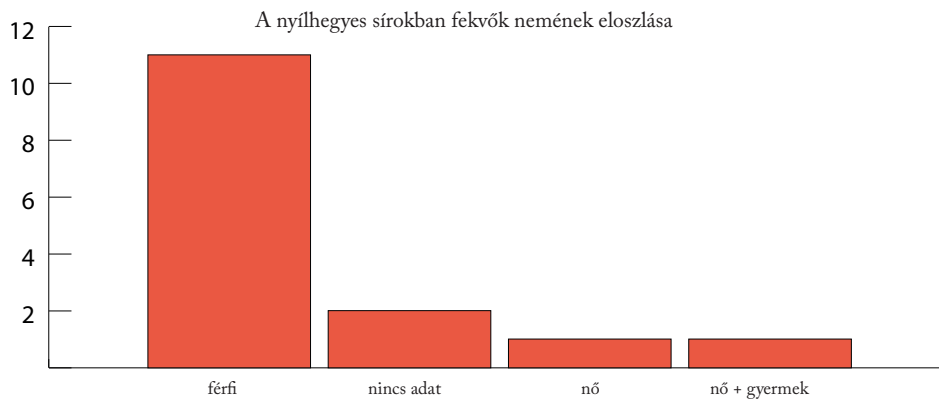
In addition to typology, I also analyzed the graves in this region. The characteristic feature of the Tisza-Maros-Körös region is that in the Avar period less weapons were put in the graves. Based on my observations, arrowheads can play a cult role in the tombs if the arrowhead is not placed on the right side of the body, in the line of the hand, at the presumed place of the quiver, or if another weapon is placed near the dead. I believe that the cultic role of the arrowheads is primarily indicated by the grave of the object or the addition of another weapon beside the dead, but deportation from a superstitious habit is not a gender phenomenon. In relation to the arrowheads that I collected it can be stated that the habit of attaching the arrowheads and the incidence of the arrowheads at the grave during the Avar age are gradually decreasing. The area I study does not provide enough data to determine the inner chronology of the arrowheads, which is related to the specific burial habits typical of the area, that is, the habit of giving weapon attachments in the area is rare, so the arrowheads are also a rare finding in the full time of the Avar period of the Tisza-Maros-Körös region.

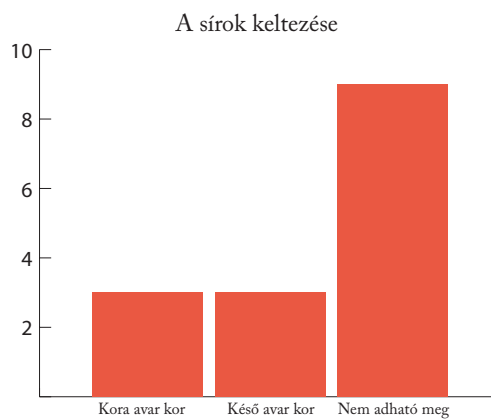
1. kép: A nyílhegy részei. A szerző rajza, 2019

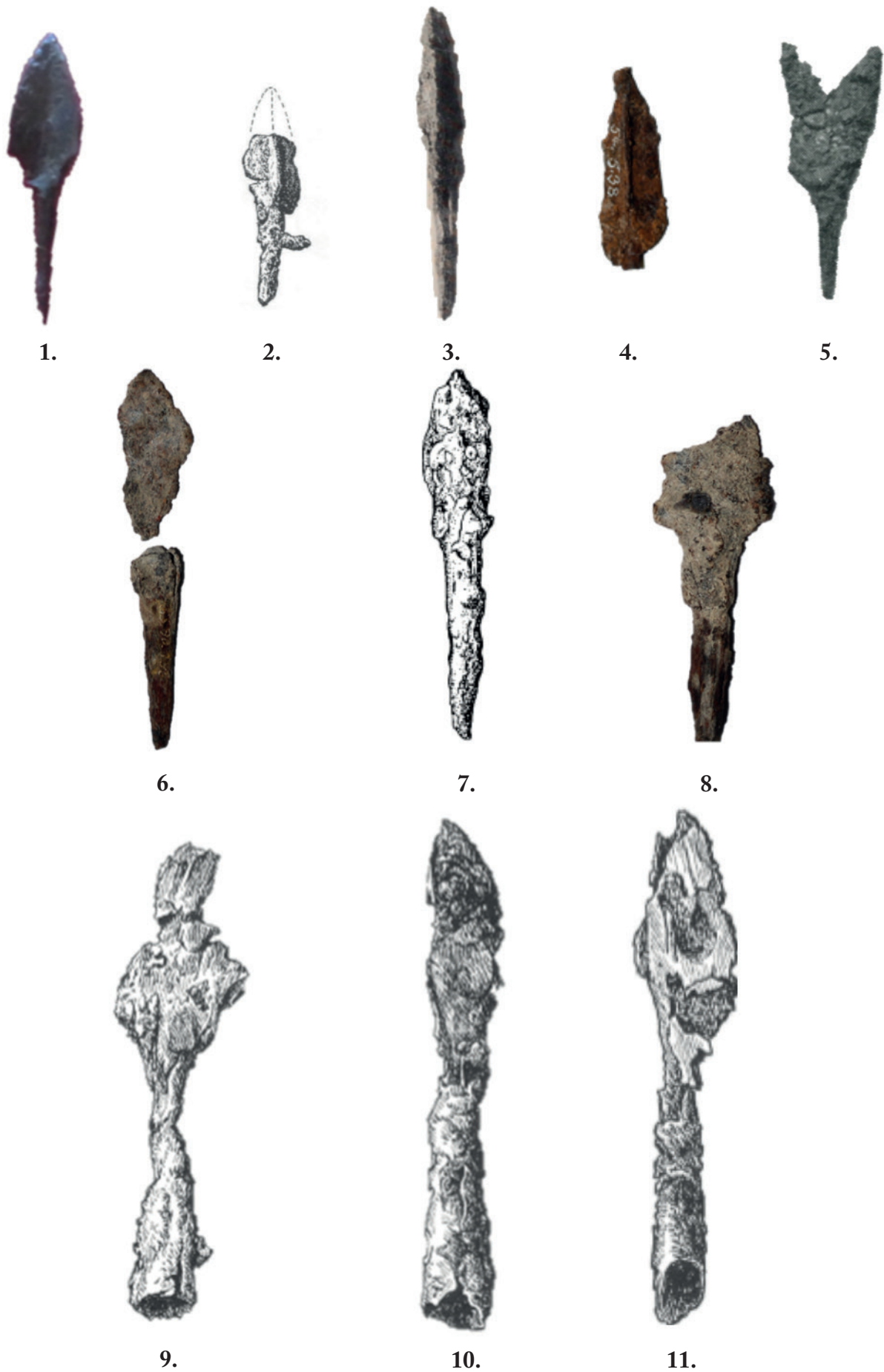
2. kép: A Tisza-Maros-Körös vidék nyílhegyet tartalmazó avar kori lelőhelyei: 1. Szegvár– Sápoldal, 2. Békéscsaba–284. lelőhely, 3. Békésszentandrás–Mogyorós halom, 4. Derekegyháza, 5. Gádoros–Lenin utca 1; 6. Kiszombor–O, 7. Mártély–Ap üdülő, 9. Pitvaros, 10. Szarvas–Grexa téglagyár, 11. Székkutas–Kápolnadűlő, 12. Szentés–Berekhát, Buzi Farkas Imre földje, 13. Szentés–Lapistó. A szerző grafikája, 2019

3. kép: A nyílhegyes sírokban fekvők nemének aránya. A szerző grafikonja, 2019.

4. kép: A sírok keltezése. A szerző grafikonja, 2019.

5. kép: Nyílhegytípusok a Tisza-Maros-Körös vidékről. 1. Háromélű, nyéltüskés, süveg alakú nyílhegy (1.1.1 típus) (Békéscsaba – 284. lelőhely; saját felvétel); 2. Háromélű, nyéltüskés, levél alakú nyílhegy (1.1.2. típus) (Szarvas – Grexa téglagyár, 324. sír; JUHÁSZ 2004, 153.); 3. Háromélű, nyéltüskés, keskeny levél alakú nyílhegy (1.1.2.2. típus) (Kiszombor – O, 1. sír; CSALLÁNY 1939b, 143.); 4. Háromélű, nyéltüskés hatszög alakú nyílhegy (1.1.3. típus) (Szentés-Berekhát, Buzi Farkas Imre földje 30. sír; saját felvétel); 5. Kétélű, nyéltüskés, villás nyílhegy (1.2.1 típus) (Derekegyház; CSALLÁNY 1939a, 118.); 6. Kétélű, nyéltüskés, deltoid alakú nyílhegy (1.2.2 típus) (Mindszent – Bozó A. Károly tanyája XVI. sír; saját felvétel); 7. Kétélű, nyéltüskés, levél alakú nyílhegy (1.2.3 típus) (Pitvaros, 51. sír; BENDE, 1998 221.); 8. Kétélű, nyéltüskés, süveg alakú nyílhegy (1.2.4. típus) (Mindszent–Bozó Ambrus Károly tanyája XVI. sír; saját felvétel); 9. Köpüs, kétélű, rombusz alakú nyílhegy (2.1.1 típus) (Székkutas-Kápolnadűlő, 178. sír; B. NAGY 2003, 138.); 10. Köpüs, kétélű, nádlel alakú nyílhegy (2.1.2 típus) (Székkutas-Kápolnadűlő, 182. sír; B. NAGY 2003, 139.); 11. Köpüs, kétélű, babérlevél alakú nyílhegy (2.1.3 típus) (Székkutas-Kápolnadűlő, 182. sír; B. NAGY 2003, 139.).

1.

2.

3.

6. kép: A nyílhegyek feltételezett funkció szerinti felosztása. 1. Vadásznyílhegyek; 2. Harci nyílhegyek; 3. Bifunkcionális nyílhegyek.

1	Szegvár - Sápoldal	A jobb váll vonalában, a koporsóban		1.1.	Nyeltüskés, háromlélű nyílhegy. A csúcsa hiányzik, a levél töredékes.	tegezveret bronz alsó pántja	íjcsontok	lándzsacsúcs, páncéllemezek, kétélű vaskard	férfi	fülkesír, nyújtott testhelyzet, koporsóra utaló nyomok	teljes hossz: 420 cm, sírgödör hossza: 200 cm, sz: 100 cm, Átlagsúlyossága: 210-220 cm	K - Ny	teljes és részleges ló a fulkében, juhszontok a lábánál	3 arany rozetta, 3 bronz pánt, gúlacsingós fülbevaló, hamis Mauritius Tiberius solidus, 2 préselt arany szíjvég, Ezüst nagyszíjvég, kettős lemezü, diszitetlen, rovátkolt ezüst szalaggal keretelve, tegez és fegyveröv szíjvegei, vaskés, csont függesztő, vascsat, bronzcsat,	Bóna 1979, 8; 9.
2	Szegvár - Sápoldal	A jobb váll vonalában, a koporsóban		1.1.1	Nyeltüskés, háromlélű, süveg alakú nyílhegy. A levél legnagyobb szélessége közelebb esik a nyeltüskéhez, vállán nincs. A nyílhegy csúcsa és a vágóél hegyesszögét zárnak be egymással, a nyeltüskénél közel derékszögben rögzítik meg. A nyeltüske valószínűleg hosszabb lehetett a hegyhez képest.	tegezveret bronz alsó pántja	íjcsontok	lándzsacsúcs, páncéllemezek, kétélű vaskard	férfi	fülkesír, nyújtott testhelyzet, koporsóra utaló nyomok	teljes hossz: 420 cm, sírgödör hossza: 200 cm, sz: 100 cm, Átlagsúlyossága: 210-220 cm	K - Ny	teljes és részleges ló a fulkében, juhszontok a lábánál	3 arany rozetta, 3 bronz pánt, gúlacsingós fülbevaló, hamis Mauritius Tiberius solidus, 2 préselt arany szíjvég, Ezüst nagyszíjvég, kettős lemezü, diszitetlen, rovátkolt ezüst szalaggal keretelve, tegez és fegyveröv szíjvegei, vaskés, csont függesztő, vascsat, bronzcsat	Bóna 1979, 8; 9.
3	Szegvár - Sápoldal	A jobb váll vonalában, a koporsóban		1.1.1	Nyeltüskés, háromlélű, süveg alakú nyílhegy. A penge legnagyobb szélessége közelebb esik a nyeltüskéhez, vállán nincs. A hegy és a vágóél hegyesszögét zárnak be egymással, a nyeltüske és a hegy közel egyforma méretű. A nyeltüske és a váll találkozásánál megvastagodás figyelhető meg a nyeltüskén	tegezveret bronz alsó pántja	íjcsontok	lándzsacsúcs, páncéllemezek, kétélű vaskard	férfi	fülkesír, nyújtott testhelyzet, koporsóra utaló nyomok	teljes hossz: 420 cm, sírgödör hossza: 200 cm, sz: 100 cm, Átlagsúlyossága: 210-220 cm	K - Ny	teljes és részleges ló a fulkében, juhszontok a lábánál	3 arany rozetta, 3 bronz pánt, gúlacsingós fülbevaló, hamis Mauritius Tiberius solidus, 2 préselt arany szíjvég, Ezüst nagyszíjvég, kettős lemezü, diszitetlen, rovátkolt ezüst szalaggal keretelve, tegez és fegyveröv szíjvegei, vaskés, csont függesztő, vascsat, bronzcsat	Bóna 1979, 8; 9.
4	Békéscsaba - 284. Jelőhely (Szarvasi és Csorvási utélagazás az ADAM alapján)	bolygatott		1.1.1	Nyeltüskés, háromlélű, süveg alakú nyílhegy. A csúcs és a vágóél lekerekített, hegyes szögben zárodna. A váll ívelt kiképzést kapott, a vágóéllel derékszögben zárul. A levél legnagyobb szélessége az alsó harmadára esik. A nyeltüske és a váll derékszögét zár be. A nyeltüske hosszabb a levelnél.	nincs adat	nincs adat	nincs adat	férfi	aknasír, nyújtott testhelyzet.	-	-	lovasszabvány alapján	zabla, 1 kengyel, 2 vascsat	Medgyesi 1991, 112; 137.
5	Békéscsaba - 284. Jelőhely (Szarvasi és Csorvási utélagazás az ADAM alapján)	bolygatott		1.1.2.2	Háromlélű, keskeny levél alakú nyílhegy. A csúcsa hegyesszögét zár be. A levél legnagyobb szélessége az alsó harmadán van, onnantól a nyeltüske irányába fokozatosan keskenyedik. A váll és a vágóél tompaszögét zár be, a csúcs és a vágóél szintén. A nyeltüskét nem lehet megfigyelni.	nincs adat	nincs adat	nincs adat	férfi	aknasír, nyújtott testhelyzet.	-	-	lovasszabvány alapján	zabla, 1 kengyel, 2 vascsat	Medgyesi 1991, 112; 137.
6	Békésszentandrás - Mogorós-halom, 1. sír	a jobb vállnál		1.2.3	Kétélű, levél alakú nyílhegy. A csúcs és a vágóél derékszögben zárodik. A vágóél és a váll is derékszögben. A levelen gerinc képzése nem figyelhető meg. Nyeltüskét nem lehet megfigyelni. A legnagyobb szélessége a vágóél és a váll találkozásánál van.	-	-	kétélű vaskard	férfi	aknasír, nyújtott testhelyzet.	75—100 cm mély	NY - K	lófej és lábszontok	bronzkarpercc, gyűrű, két kengyel, zabla, vaskés	Csallány 1898, 44; 42.
7	Békésszentandrás - Mogorós-halom, 1. sír	a jobb vállnál		1.2.3	Nyeltüskés, kétélű, levél alakú nyílhegy. A levél aszimmetrikus, csúcsa hiányzik. A váll és a vágóél tompaszögét zár be. A nyeltüske a vállból indul, folyamatosan szűkül. Valószínűleg a legnagyobb szélessége a nyílhegynek a középső részére eshetett.	-	-	kétélű vaskard	férfi	aknasír, nyújtott testhelyzet.	75—100 cm mély	NY - K	lófej és lábszontok	bronzkarpercc, gyűrű, két kengyel, zabla, vaskés	Csallány 1898, 44; 42.
8	Derekegyháza	váz jobbkezénél		1.1.2	Nyeltüskés, háromlélű, levél alakú nyílhegy. A csúcs hegyesszögben zárodik. A vágóél és a váll tompaszögét ad. A váll lekerekített, a nyeltüske abból lett kialakítva. A levél szélessége pontja az alsó harmadánál van. A nyeltüske és a levél közel egyforma méretet mutat.	vaskampó	íjcsont a váll mellett	pajzsduddor	férfi	aknasír, nyújtott testhelyzet.	160 cm mély, 180 cm hosszú	ÉK - DNY	fojtó és mellette ló-, marha-, juhkoponyákat és lábszontok	csontgyűrű, szárból készült eszköz, bronz szíjvég, csatok, két vaskés, négy megmunkált szarv, 5 fenékö, vaskampó, vasszabla, vaskengyel	Kovalovszki 1957, 59. Csallány 1939a, 116-119; 118.
9	Derekegyháza	váz jobbkezénél		1.1.2.2	Nyeltüskés, háromlélű, keskeny levél alakú nyílhegy. A csúcsot nem lehet megfigyelni. A vágóél és a váll tompaszögét zár be. A vállból lett kiképzés a nyeltüske. A nyeltüske nagyobb a levelnél, de ezt a csúcs hiányában nem lehet biztosan kijelenteni.	vaskampó	íjcsont a váll mellett	pajzsduddor	férfi	aknasír, nyújtott testhelyzet.	160 cm mély, 180 cm hosszú	ÉK - DNY	fojtó és mellette ló-, marha-, juhkoponyákat és lábszontok	csontgyűrű, szárból készült eszköz, bronz szíjvég, csatok, két vaskés, négy megmunkált szarv, 5 fenékö, vaskampó, vasszabla, vaskengyel	Kovalovszki 1957, 59. Csallány 1939a, 116-119; 118.
10	Derekegyháza	váz jobbkezénél		1.2.1	Nyeltüskés, kétélű, villás nyílhegy. A váll és a vágóél tompaszögét zár be. A nyílhegy aszimmetrikus kiképzésű. A levél nagyobb a nyeltüskénél. Legszélesebb pontja a levelnek a csúcsok elágazásánál van.	vaskampó	íjcsont a váll mellett	pajzsduddor	férfi	aknasír, nyújtott testhelyzet.	160 cm mély, 180 cm hosszú	ÉK - DNY	fojtó és mellette ló-, marha-, juhkoponyákat és lábszontok	csontgyűrű, szárból készült eszköz, bronz szíjvég, csatok, két vaskés, négy megmunkált szarv, 5 fenékö, vaskampó, vasszabla, vaskengyel	Kovalovszki 1957, 59. Csallány 1939a, 116-119; 118.
11	Derekegyháza	váz jobbkezénél		1.1	Nyeltüskés, háromlélű nyílhegy.	vaskampó	íjcsont a váll mellett	pajzsduddor	férfi	aknasír, nyújtott testhelyzet.	160 cm mély, 180 cm hosszú	ÉK - DNY	fojtó és mellette ló-, marha-, juhkoponyákat és lábszontok	csontgyűrű, szárból készült eszköz, bronz szíjvég, csatok, két vaskés, négy megmunkált szarv, 5 fenékö, vaskampó, vasszabla, vaskengyel	Kovalovszki 1957, 59. Csallány 1939a, 116-119; 118.
12	Gádoros - Lenin utca 1.	bolygatott	NGyTM 64.47.1	1.1	nyeltüskés, háromlélű nyílhegy.	-	-	-	férfi	aknasír, nyújtott testhelyzet.	-	NY - K	-	Griffes-indás bronz szíjvég, egyik végén lekerekített, egyik oldala diszitet.	NGyTM RA 1990, RégFüz 1961, 53.
13	Gádoros - Lenin utca 1.	bolygatott	NGyTM 64.47.2	1.1	nyeltüskés, háromlélű nyílhegy.	-	-	-	férfi	aknasír, nyújtott testhelyzet.	-	NY - K	-	Griffes-indás bronz szíjvég, egyik végén lekerekített, egyik oldala diszitet.	NGyTM RA 1990, RégFüz 1961, 53.
14	Gádoros - Lenin utca 1.	bolygatott	NGyTM 64.47.3	1.1	nyeltüskés, háromlélű nyílhegy.	-	-	-	férfi	aknasír, nyújtott testhelyzet.	-	NY - K	-	Griffes-indás bronz szíjvég, egyik végén lekerekített, egyik oldala diszitet.	NGyTM RA 1990, RégFüz 1961, 53.
15	Kiszombor - O - 1. sír	gerincnél, szárával DNY felé, sír betöltéséből		1.1.2.2	Nyeltüskés, háromlélű, keskeny levél alakú nyílhegy. A csúcsát nem lehet megfigyelni. A vágóél és a váll tompaszögét zár be. A vállból lett kialakítású. A váll és a nyeltüske tompaszögét zár be. A levél szélessége az alsó harmadán van. A levél nagyobb a nyeltüskénél.	-	íjcsontok bal válltól a jobb lábfejig	-	férfi	aknasír, nyújtott testhelyzet.	Mélysége: 0,90 m	ÉK - DNY	-	lemezvált töredék, 2 vascsat, vaskés, csontszerszám	Csallány 1939b, 122 - 125; 143
16	Kiszombor - O - 1. sír	gerincnél, szárával DNY felé, sír betöltéséből		1.1.2.2	Nyeltüskés, háromlélű, keskeny levél alakú nyílhegy. A csúcs hegyesszögét zár be. A vágóél és a váll tompaszögét zár be. A levél szélessége az alsó harmadán van. A nyeltüske nagyobb a levelnél. A nyeltüske felső részénél, a váll folytatásánál megvastagodás figyelhető meg.	-	íjcsontok bal válltól a jobb lábfejig	-	férfi	aknasír, nyújtott testhelyzet.	Mélysége: 0,90 m	ÉK - DNY	-	lemezvált töredék, 2 vascsat, vaskés, csontszerszám	Csallány 1939b, 122 - 125; 143.
17	Mártély-Ap üdülő 12. sír	jobb alkaron		1.2	Kétélű erősen korrodált nyílhegy. A nyeltüskét nem lehet megfigyelni rajta. A csúcs tompaszögét zár be. A vágóél és a váll derékszögét zár be. A váll kiképzése miatt talán süveg alakú.	-	-	-	férfi	padkás sír, nyújtott testhelyzet	M: 125 cm, h.: 120 cm, sz.: 70 cm	NY - K	-	vascsat, vaskés	Lőrinczy - Szalontai 1996, 280; 295
18	Mindszent - Bozó Ambrus Károly Tanyája, XVI. Sír (1926-ból) 2. nyílhegy	nincs adat	SzKJM 55.90.198.	1.2.2	Kétélű, nyeltüskés, deltoid alakú nyílhegy. Töredékes. A csúcs és a vágóél tompaszögben zárodik, a vágóél és a váll szintén. Erősen korrodált, ezért pontosabb megfigyelésekre alkalmatlan, mivel a nyeltüske és a levél két darabban maradt fenn. A nyeltüskéjé henger átmetszetű, folyamatosan keskenyedik a csúcs vége felé. Valószínűleg a nyeltüske nagyobb volt a levelnél.	-	-	-	nincs adat	nincs adat	nincs adat	ÉNY - DK	-	2 vaskés, vaskarika (55.90.199)	Bende 2005, 33; Szalontai 1995, 193; 206.
19	Mindszent - Bozó Ambrus Károly Tanyája, XVI. Sír (1926-ból) 1. nyílhegy	nincs adat	SzKJM 55.90.198.	1.2.4	Nyeltüskés, kétélű, süveg alakú nyílhegy. A csúcsa hiányzik, csak a váll és a vágóél alsó része maradt meg. A levél megmaradt része lapított háromszögű átmetszetű, a megmaradt részen gerinc fut végig. A vágóél és a váll tompaszögben zárodik. A váll ívelt kialakítású, a nyeltüskétől elválik. A nyeltüske kor átmetszetű, valószínűleg rövidebb volt a nyílhegyhez képest. A váll kiugrik a nyeltüske vonalából, nem annak folytatása.	-	-	-	nincs adat	nincs adat	nincs adat	ÉNY - DK	-	2 vaskés, vaskarika (55.90.199)	Bende 2005, 33; Szalontai 1995, 193; 206.
20	Pirvaros, 51. sír	koponya mögött		1.2.3	Nyeltüskés, kétélű, levél alakú nyílhegy. A csúcsa hiányzik, csak a váll és a vágóél alsó része maradt meg. A levél megmaradt része lapított háromszögű átmetszetű, a megmaradt részen gerinc fut végig. A vágóél és a váll tompaszögben zárodik. A váll ívelt kialakítású, a nyeltüskétől elválik. A nyeltüske kor átmetszetű, valószínűleg rövidebb volt a nyílhegyhez képest. A váll kiugrik a nyeltüske vonalából, nem annak folytatása.	-	-	-	férfi	fülkesír, nyújtott testhelyzet	nincs adat	ÉNY - DK	teljes ló az aknában	lószerzsámveretek, falera, csótár (a lovon), aranyozott övveretek lilíomos díszel, vaskés, kova, rüdjöngy	Bende 2005, 75-77; Bende 1998, 198; 221.
21	Szarvas - Grexa-téglagyár, 324. sír	bolygatott		1.1.2.	Nyeltüskés, háromlélű, levél alakú nyílhegy. A csúcs hiányzik, a vágóél és a váll tompaszögben zárodik. A váll és a vágóél zárodása nagyjából a levél közepénél látható. A levél lekerekített. A nyeltüske a váll folytatása, mely fokozatosan keskenyedik. A nyeltüske felső harmadánál derékszögben kiugró vasnyelv figyelhető meg.	tegezdiszító csontlemezek	íjcsont	-	férfi	fülkesír, nyújtott testhelyzet	nincs adat	ÉNY - DK	juhszontok	vaskés, 2 vascsat	Bende 2005, 136.
22	Székkutas - Kápolnaduló, 178. sír	A bal medence és az alkar között.		2.1.3	Köpüs, kétélű, rombusz alakú nyílhegy. Csúcsa lekerekített, a vágóéllel tompaszögben zárodik. A vágóél és a váll szintén tompaszögben zárodik, a váll emyén lekerekített. A köpü a vállból lett kialakítva, az az alsó harmadában kezd kiszélesedni. A köpü nagyobb a levelnél.	-	-	-	férfi	aknasír, nyújtott testhelyzet.	H.: 190 cm, sz.: 35-60 cm, m.: 65 cm	NY-ÉNY-KDK	-	vaslemez, vascsat	B. Nagy 2003, 34; 138.
23	Székkutas - Kápolnaduló, 182. sír	A koponyától balra		2.1.2	Köpüs, kétélű, bahérelvél alakú nyílhegy. Csúcsa tompaszögben zárodik, aszimmetrikus a két szárny. A vágóél és a váll tompaszögét zár be, sarkai lekerekítettek. A váll és a köpü tompaszögben zárodik. A levél legnagyobb szélessége nagyjából a közepén, alsó harmadán figyelhető meg. A köpü a válltól indulva folyamatosan szélesedik, nagyobb a levelnél.	-	-	-	nő	aknasír, nyújtott testhelyzet, koporsó nyomok	H.: 187 cm, sz.: 80-70-78 cm, m.: 132 cm	NY - K	Juhkoponya és -lábszontok a jobb combosont mellett	vaskés, üvegedény	B. Nagy 2003, 35; 139.
24	Székkutas - Kápolnaduló, 182. sír	A koponyától balra		2.1.1	Köpüs, kétélű, nádlevél alakú nyílhegy. A szárnyai aszimmetrikusak. A csúcs tompaszögben zárodik, a vágóél és a váll szintén. A levél legnagyobb szélessége a felső harmadán figyelhető meg. A váll a köpüben végződik, folyamatosan keskenyedik a levél aljára, majd nagyjából közepén el kezd szélesedni. A levél nagyobb a kopúnál.	-	-	-	nő	aknasír, nyújtott testhelyzet, koporsó nyomok	H.: 187 cm, sz.: 80-70-78 cm, m.: 132 cm	NY - K	Juhkoponya és -lábszontok a jobb combosont mellett	vaskés, üvegedény	B. Nagy 2003, 35; 139.
25	Székkutas-Kápolnaduló, 8. sír	a bal lábszontok irányában, a sírgödör fala mellől.		1.2.2	Nyeltüskés, kétélű, deltoid alakú nyílhegy. A csúcs töredékes. A vágóél és a váll tompaszögben zárodik. A váll és a vágóél zárodása nagyjából a levél közepénél látható. A nyeltüske a vállból lett kialakítva, folyamatosan keskenyedik a nyílhegy aljára. A levél szélessége az alsó harmadán van. A levél nagyobb a nyeltüskénél.	-	-	-	nő + gyermek	aknasír, nyújtott testhelyzet, lepelre utaló nyomok	200 cm, sz.: 100-120 cm, m.: 95 cm	NY-ÉNY-KDK	-	melkereszt, veret, gyöngyök, karperec, vascsat, orsókarika, vas varróru, mozaikkocka	B. Nagy 2003, 18; 79.
26	Szentes - Lapistó 20. sír	nincs adat	SzKJM 54.7.28	1.2.3	Erősen korrodált, kétélű, nyeltüskés vasnyílhegy. A levél henger alakban maradt meg, fokozatosan keskenyedik a vége felé. A csúcsa hegyesszögben zárodik. A vágóél és a váll helyén emyén kihámasodók emyén keskenyedek a nyeltüske irányába. A nyeltüske letört a levelről. Négyzög átmetszetű, fokozatosan keskenyedek, vége letörtött, de nem lehetett hosszabb a levelnél.	-	-	-	nincs adat	nincs adat	nincs adat	nincs adat	-	tömör bronz szíjvég, egyik oldalán három griff guggol, másik oldalán indadisz, három darab kis ártort művű inda és level díszítésű bronz szíjvég, vascsat, veret, 3 boglár, 1 pityke, vaskés, 3 kova	Csallány 1899, 419
27	Szentes - Berekhát, Buzi Farkas Imre földje, 30. sír	jobb combosont mellett	SzKJM 54.5.38	1.1.3	Háromlélű, nyeltüskés, vasnyílhegy. Hatszög alakú. A csúcs hegyesszögét zár be. A vágóél és a váll tompaszögét ad. A vágóél merőlegesen áll a levél tengelyével. A váll és a nyeltüske tompaszögét ad. A nyeltüskét nem lehet megfigyelni, de a tövéből kiinduló henger alakú lehetett. A levél aszimmetrikus kialakítású.	-	-	-	férfi	aknasír, nyújtott testhelyzet, koporsó káposz (54.5.40)	M: 160 cm	É - D	-	övdisz, vaskés, vaskarika, 2 vascsat, vascsipesz	Bende 2005, 184.

Újabb adatok a paprika hazai elterjedésére és a paprikás pálinka használatára

Fejes Anita*

* független kutató

Kulcsszavak

paprika
"Ubalduš"
Bredetzky
szegedi ferencesek
népi gyógyászat

paprika
"Ubalduš"
Bredetzky
Szeged Franciscan monks
folk medicine

Absztrakt

A fűszerpaprika korai történetével számos kutató foglalkozott az elmúlt mintegy 150 évben, s közös panaszuk az adatok és források szegényes, töredékes mivolta. Igyekeztek minél több információmorzsát összecsipegetni, ami mára komoly mennyiségűre duzzadt. Ezt próbálom szétszálalni, rendszerbe foglalni, amiben nagy segítségemre van egy texasi kutató csilitörténeti munkája. A paprika útja a világ körül és érkezése Magyarországra a 16. században igazán izgalmas téma, mert rávilágít arra, hogy egy-egy növény milyen sokféleképpen hasznosítható: dísz-, fűszer-, gyógy- és étkezési növényként. Ezeket a felhasználási területeket szinte azonnal felfedezi magának az emberi közösség. A szegedi ferencesek elsősorban gyógynövényként, a dunántúli főnemesség kertjeik díszeként, a sárközi települések lakói borspótló fűszerként használják már a 16-17. századtól. De mérgező mivoltáról is máig keringenek információk.

A paprika és a csili identitásképző és -jelölő növény világszerte, nálunk hungarikum, nemzeti szimbólum. Termesztése a népi (később a tudományos) nemesítés egyik mintapéldája. A fűszerpaprikával való első találkozás és döbbenet megőrkítésének egyik legkorábbi és igen tanulságos példája "Ubalduš" kapucinus szerzetes leírása a 17. sz. végéről. Egy évszázaddal később ugyanitt, Tolna megyében egy felvidéki értelmiségi, Unger Károly írja le a paprikás halászlé kóstolását, ami számára is sokkoló élmény. A két leírás összehasonlítása sok tanulsággal szolgál a kutatástörténet szempontjából. A szegedi paprikás pálinka a népi gyógyászat innovatív erejének szép példája. Májig ívelő karrierje megmozgatja a gyógyszerkutatók fantáziáját is. A paprika mint népi fűszer és mint népi gyógyszer a történelem és a néprajzosok közös kutatási témájaként is érdeklődésre tarthat számot.

A paprika magyarországi meghonosodásának és termesztésének korai története régóta foglalkoztatja a kutatókat és 150 éve állandó panasz a források, utalások, adatok szűkössége. De az utóbbi években új források bevonásával például Kőszegi László adott remek összefoglalást (Kőszegi 2012) a paprika 16-18. századi közép-európai történetéről, felhasználva többek között Jean Andrews 1995-ös tanulmányát a paprika világméretű hódító útjáról. Ennek számomra egyik legfőbb tanulsága, hogy a korai magyar adatok tökéletesen beilleszthetők az európai folyamatokba, terjedési útirányok és felhasználási sajátosságok- dísz-, gyógy- és fűszernövény- tekintetében egyaránt (Andrews 1999: 27-31). Kőszegi a korabeli szótárak, vámrendeletek, botanikai munkák elemzése után arra a következtetésre jut, hogy a paprika szó magyarországi használatát legalább 40 évvel korábbra lehet datálni, mint ahogy Bálint Sándor feltételezte (Bálint 1962: 12), tehát a 18. század közepe helyett a század elejére (Kőszegi 2012: 257). Az ő paprikatermesztéssel és kereskedelemmel kapcsolatos következtetéseit erősíti meg néhány másik – kevésbé ismert – adat, ezeket veszem sorra, de nem időrendben.

Az első adat egy bizonyos bécsi „Capucinus Pater Ubalduš”-tól származik, aki Arany Dénes szerint 1696 táján bukkan föl Decsen (Arany 1990: 9).¹ Arany Dénes csak a latin nyelvű Decs-leírást és ennek magyar fordítását közli, azt sem lehet tudni, hogy ő fordította-e a szöveget, vagy átvette valakitől, illetve azt sem tudhatjuk, hogy ő milyen forrásból dolgozott. Az Ubalduš-szöveg Arany Dénestől független másik magyar fordítása (a latin szöveg megegyezik) és teljes értelmezéshagyománya Tolnai Vilmostól ered (Tolnai 1903), aki a paprika szó eredetét kutatva jut el id. Cholnoky Imre Ubalduš idézetéhez (Tolnai 1903: 422). Tolnait idézi Kovách Aladár (Kovách 1903), majd Csalog Zsolt (Csalog 1939: 40) és Andrásfalvy Bertalan (Andrásfalvy 1975: 118).²

A derék kapucinus barát faluleírását Tolnai Vilmos szerint id. Cholnoky Imre ügyvéd idézi 1882-ben a decsiek úrbéri perében, de ennek a szekszárdi levéltárban őrzött periratok tüzetes átvizsgálásakor nyomát nem találtam. Tolnai azt írja (Tolnai 1903: 421), hogy Baksay Sándortól kapta a perirat 1882-ben nyomtatott szövegét. Ezt a különnyomatot nem sikerült fellelnem. Tolnai az 1903-as cikkében részletesen idézi Cholnokyt, aki viszont „hagyományra” hivatkozik az Ubaldus-szöveg kapcsán, ami valószínűleg írásbeli hagyomány, de itt a lánc megszakad, lehetséges, hogy sosem találjuk meg a szöveg eredetijét – a magyar kapucinus levéltárakban nincs nyoma. Cholnoky Ubaldus működését a 18. század végére teszi („a múlt század végén”, ami 1882-ből visszatekintve értendő) és ezt Tolnai, a nyomában Kovách Aladár (Kovách 1903), majd Andrásfalvy Bertalan (Andrásfalvy 1975: 118) is átveszi. Arany Dénes és a Tolnai-féle kutatói vonal között 100 év eltérés van. Mint oly sokan az elmúlt több, mint 100 évben, én is idézem a teljes szöveget, mert maga az Ubaldus-szöveg segíti a döntést a datálás látens vitájában.

„Sequitur locus seque in Saarkuz, et vocant Teutsch. Incolae, hydrogloditae inquam ac homines, hunno-tataricae originis, apprime naturam hungaricam exprimunt, omnes enim, et confessione sua, quamdicunt Matjarhid, refractarii, pestilentissimaeque haeresi adhaerent. Mares pellibus, foeminae canabinis, diversis jabolicis coloribus inbutis, incedunt. Aedes ignorant, sed squallent in habitaculis margoneluteo-cricetis, vocantque es Haas. Animalcula habent equis simillima, sed velociter currunt sicuti jabolus. Bondes ponunt ex virgultis, et vocant Hit. Vescuntur piscibus sole aridis, et unguento crudo. Condimentum ciborum est una rubra bestia, vocant Bobriga (=paprika!), sed mordet sicuti jabolus. Vinum tamen habent utcunque generosum!”

„Következik egy helység, szintén a Sárközben, neve Decs. Húntatár eredetű lakosai, kiket vízlakóknak nevezhetnék, kiválóan mutatják a magyar természetet, s valamennyien vallásukra nézve is, melyet Magyar hitnek neveznek, hitehagyottak, s a legkárhózasabb eretnység követői. A férfiak állatbőrökbe, az asszonyok tarka, pokoli színű kenderszövetekbe öltözve járnak. Épületet nem ösmernek, hanem agyagsárból és nádból készült piszkos kalyibákban fetrengenek, s ezt háznak híják. Lóhoz igen hasonló állatkáik vannak, de ezek gyorsan futnak, mint az ördög. Rőzséből raknak átjárókat, s ezt hídnak mondják. Napon szárított hallal élnek és nyers zsírral (=szalonna). Ételük fűszere valami vörös bestia, s úgy híják, hogy paprika, hanem csíp, mint az ördög. Boruk azonban mindenképen jó fajtájú van” (Tolnai 1903: 422).

Arany Dénes fordítása:

„A következő hely a Sárközben, amelyet Tecsnek hívnak. Lakosai inkább vízi állatok, mint emberek. Hun-tatár eredetűek, a magyar természetet kitűnően ábrázolják ki, mert valamennyien, már vallásuknál fogva is, melyet matjarhidnek neveznek, a legdögletesebb eretnységhez ragaszkodnak. Férfiaik állatbőrökből ruházkodnak, a nők viszont különféle, ördögi színekben tarkálló vászonban járnak. Épületeket nem ismernek, hanem sárral tapasztott lakásokban piszkoskodnak és ezeket úgy hívják, hogy „haaz”. Állataik vannak. Lóhoz hasonló, de sebesen futnak, akár az ördög. Hidakat vesszőből készítenek, s úgy nevezik őket: „hit”. Napon szárított hallal élnek és nyers szalonnával. Ételeik egyetlen fűszere az a vörös bestia, aminek „bobriga” a neve. De ez mar, mint az ördög. De a boruk, az kitűnő” (Arany 1990: 6).

A derék szerzetes pontosan fogalmaz: ételük „egyetlen fűszere... a bobriga”. Magyarul nem tud, de igyekszik pontosan leírni a hallott kifejezéseket, szavakat. Következétesen cseréli fel a zöngés-zöngétlen hangokat, tehát bátran állíthatjuk, hogy poprikát, vagy paprikát – ma már eldönthetetlen – emlegettek honfitársaink. A szín és a csípősség sem hagy kétséget a fűszer mibenléte felől. Sárközi falusiak (nem alföldi pásztorok) fűszerezik ételüket (tehát nem gyógynövény) – sajnos az nem derül ki, hogy törött vagy csöves paprikát látott-kóstolt-e a

barát. Nem tartom valószínűnek, hogy nem kóstolta meg, a bort is megízlelte, alapos megfigyeléseket végzett, és igen tömören összefoglalta: mindössze kilenc mondat, de kilenc életterületet érint (vallás, származás, öltözködés, lakás, állattartás, táplálkozás, halászat, közlekedés, bortermelés).³ Figyelemre méltó teljesítmény, még akkor is, ha feltételezhetjük, hogy előre megadott kérdéssorra válaszolt, hiszen számára teljesen idegen terepen mozgott. Sajnálhatjuk, hogy a többi sárközi település leírása nem maradt ránk.⁴ A paprikát nem ismerte, valószínűleg patikaszerként sem, hisz csak a legfeltűnőbb tulajdonságát, a csípősségét említi, mint később Unger Károly (Bredetzky 1805: 196) vagy Hoffmannsegg gróf (1794; idézi Bálint 1976: 174), sem a latin, sem német nevét nem használja, csak körülírást: vörös bestia. Nem csodálkozhatunk, hogy mindent „ördöginek” fest le, mindenhol az ördög mesterkedéseinek nyomát látja, mert a barokk ellenreformáció világszemlélete hatja át. Rekatolizáló szándékkal küldték⁵ egy frissen visszafoglalt országrészbe, ahol pusztulást, nyomort tapasztal – egybehangzóan a helyiek erről szóló panaszaival (többek közt Balázs Kovács 2015: 246).⁶ Katolikus, szerzetesi neveltetése szerint a legnagyobb bűn, eretnokség a református hit, amit évtizedek óta tűzzel-vassal próbálnak visszaszorítani a katolikus uralkodók és az egyház (Szántó 1985: 287). A Habsburgok erőszakosan térítenek, a kapucinus rendet az 1670-es évek óta terjeszkedésre, kolostor- és templomépítésre buzdítják. De a kapucinusok idegenek, a 18. században betelepülő németység papjai maradnak, nem magyarosodnak el.⁷ A szegedi ferencesek a középkor óta a magyarság megtartói, istápolói, orvosai, a folytonosság őrei (Bálint 1983: 29).

Ubaldu a 17. század és nem a 18. század végének gyermeke, ahogy Cholnoky gondolta. A 18. század végén más szelek fújnak, már nem tekintik a vad hunok állatias leszármazottjainak a magyarokat,⁸ az ország nagyrészt kiheverte a török okozta pusztítást, benépesült, soknemzetiségű országgá vált. A felvilágosult abszolutizmus éli virágkorát Mária Terézia és II. József idején. Bredetzky Sámuel és barátja, Unger Károly ízig-vérig felvilágosult 18. századi polgárok, értelmiségiek, akik országismertető szándékkal írnak és Magyarország felemelkedését kívánják szolgálni.⁹ Bredetzky topográfiájának a Tolnáról szóló fejezetét Unger írja, saját élményei alapján. 1800-ban egy tolnai (a város, nem a megye) vizahalászat estéjén kóstolja a Duna partján a német halászok (vagy a magukkal vitt szakács?) pontyhalászlevét, mellyel kapcsolatban neki is a csípősség a legfőbb élménye. Ő felvidéki német létére tud magyarul, ismeri a paprika nevet, a bécsiek számára (ld.: előszó) németül íródo szövegben a türkischer Pfeffer és a Pfeffersuppe kifejezést használja (Bredetzky 1805: 196).¹⁰

Sem a felvidéki Zipserek, sem a bécsi páter nem ismeri a paprikát. Hova tűnt a 16. században Clusius szerint még Brünnben is termesztett és Közép-Európa-szerte ismert paprika (Kőszegi 2012: 255)? Valószínűleg győzött a józan megfontolás, hogy a paprika nem termesztendő ott, ahol nincs elég meleg és napfény. De ha már 1523-ban I. Ferdinánd vámrendeletében szerepel (Kőszegi 2012: 267), majd pedig 1604-ben és 1644-ben is megjelenik, hogy történhetett meg, hogy művelt, világlátott emberek nem találkoztak vele? Lehet, hogy a szórványos adatok szórványos felhasználást és ismertséget jeleznek?

E kis kitérő után visszakanyarodva Ubalduhoz, adódik még egy teljesen egyszerű kérdés: ki ez az Ubaldu? Tolnai Vilmos már 1903-ban kéri az olvasói segítségét a témában (Tolnai 1903: 422), a szakirodalom alapján nem tudunk róla semmi konkrétumot. A bécsi kapucinus levéltárban nem szerepel ilyen nevű páter – egy 12. századi itáliai szenten kívül senkit nem találtam.¹¹ De ha feltételezzük, hogy nem is Ubaldu a neve, hanem Wilibaldus – kéziratban könnyű összetéveszteni az u-t és a w-t-, az -us végződés pedig latinizáló humanista hagyomány, ami a 17. sz. végén még él –, akkor máris találunk egy Wilibaldus nevű „bécsi kapucinus pátert” Móron, aki 1694-96 között a rendház alapításában vett részt¹² (Seidel 2005: 8). A bécsi kapucinusok levéltára 1758-as *Syllabus*ában szerepel egy P.(ater) Willibaldus Siles(iensis) aki 1717. június 10-én hunyt el.¹³ További

kutatást igényel, hogy vannak-e fellelhető feljegyzései, iratai, művei.

Ha a Sárközben már a 17. század végén „bobriga” a paraszti fűszer, nehéz elképzelni, hogy az akkori léptékkal is közel fekvő, török által szintén uralt szegedi tájon ugyanekkor ne ismernék a paprikát. Adatok hiányában nehéz a pontos datálás, Bálint Sándor sem próbálkozik vele (Bálint 1983: 37). Akár szerb, bunyevác közvetítéssel, akár közvetlenül a törököktől érkezik a törökbors (Bálint 1962: 13), mindenképpen logikus, bár adatok hiányában egyelőre nem bizonyítható, hogy a Duna és a Tisza vidékének egymáshoz nagyon közel fekvő, hasonló természeti viszonyok (öntéstalaj, sok napsütés) között élő lakosai életében mindkét kistájon nagyjából egyidőben tűnjön fel a paprika, ahogy a – török által preferált– dohányjal és a kukoricával is történt.¹⁴ A 16. században, az újvilági növények magyarországi megjelenése idején még kiterjedtnek, egészen élénknek, szinte békésnek mondható a hódoltsági török-magyar kereskedelem, a javak és kulturális értékek cseréje – a helyzet a 15 éves háború után romlik látványosan és tartósan (Hofer 1993: 15-36). Az alsóvárosi ferences barátok kertje virágzott és bőven termett már a 16. században is, gyógyítottak is – így nincs okunk feltételezni, hogy az adatok hiánya a paprika hiányával egyenlő.

A második adat: 1739-ben egy Paprika Ábrahám nevű zsidó kereskedő sószállító hajójának rakományát elkobozzák a Duna tolnai szakaszán. Akár ő, akár a felmenői kapták a nevet, ez mindenképp arra utal, hogy a paprikakereskedelem a 18. század első felében már jellegzetes, jelentős (Szilágyi 1968: 64). Érsekcsanádon 1703-ban Paprika István nevű jobbágyot írnak össze,¹⁵ Balla Antal 1776-os Szeged térképén pedig már „Paprika utza” is szerepel (Csongor 1969: 269).

A harmadik adat: 1818-ban Arad megyében, Kerüllösön a kertekben kukoricát, dohányt és „Ungarischer Pfeffer”-t, azaz paprikát termesztettek. Sajnos közelebbi adatokat nem ismerünk, ez azonban egy újabb kisebb pont a paprika elterjedésének térképén.¹⁶

A negyedik adat, amit ritkán idéznek a paprika kapcsán: Nagyváthy János 1791-ben keletkezett, de csak 1820-ban kiadott *Magyar házi gazdasszony* című munkája a mezőgazdaságtörténet és néprajz valóságos kincsesbányája. A kerti és házi munkákat januártól decemberig a teendőik sorrendjében tárgyalja, a Szent György-havi feladatok között felsorolja a paprika vetését is (Nagyváthy 1830: 16). További munkákról vele kapcsolatban nem ír, csak később felsorolja a dinnyével, uborkával, eperrel együtt, majd visszatér rá, hogy „a harmadik gyümöltstermő zöldség a paprika” (Nagyváthy 1830: 272). Az uborka savanyítása kapcsán is említi, mint összetevőt (Nagyváthy 1830: 207). Még egy különleges felhasználási módot szintén lejegyez: a szobák tisztításának egy módja a paprikafüstölés, erről így ír: „A Paprika füstis halalos mindenféle házi férgeknek, és kivált a Rák füstj; de ezen szerekekkel nem a szobában kell a' nyoszolyákat füstölni, vagy ilyenkor nem kell bent lenni” (Nagyváthy 1830: 256).

Az ötödik adat 1650-ből származik: II. Rákóczy György gyulafehérvári patikájának leltárában szerepel egy gyógyszeres edény „Corticis capsici” felirattal (Sz. Tóth 2013: 120). Azt sajnos nem tudjuk, hogy mióta lehetett a patikában paprikahéjat (azaz magát a csöves paprikát) kapni. A patika létrehozásában valószínűleg segített Váradi Lencsés György (1530-1593), akinek *Ars medica*-ja az első rendszeres orvosi-gyógyszerészeti szakkönyv magyar nyelven. 1577 körül keletkezett, de csak 1943-ban jelent meg Varjas Béla gondozásában. Lencsés György Sylvester János humanista köréhez tartozott (Szabó T. 2013: 83), ahová Batthyány Boldizsár is, akinek kertjében paprika díszelgett ekkoriban (Bálint Sándor 1962: 12), valamint Batthyány lelkésze, Beythe István, aki Clusius művéhez írt kiegészítő latin-magyar növényjegyzéket (Beythe 1584). Ebben a paprika még nem, de a „török búza” (kukorica) már szerepel.

Az *Ars medica*¹⁷ nem említi a paprikát semmilyen formában, viszont külön fejezetben, hosszasan ír (Lencsés 1577: 484-523) a különböző „hideglelésekről”, az egyszerű láztól a pestisig (harmadnapos: Lencsés 1577: 500-503),¹⁸ s ezeknek számos – akkoriban a legmagasabb orvosi, patikusi tudományos színvonalat képviselő, valamint az olcsóbb és könnyebben hozzáférhető népi gyógyszereket; gyűjthető és termesztett gyógynövényeket, fűszereket és zöldségfélét egyaránt felvonultató – gyógymódja között szerepel a bors, amelynek gyógyhatásai hasonlóak a paprikáéhoz, valamint egyszer az égettbor, amiben furcsa módon tikmonyt (tyúktojást) sütni rendel reggelire (Lencsés 1577: 501-503). Egyébként lázas állapotban kifejezetten tiltja a borfogyasztást, csak gyógyszerként elkészítve (bele főzött gyógynövényekkel) engedi, mint oly sokan a későbbi orvosdoktorok közül is, Pápai Páriztól Csapón (Csapó 1791: 231) át Mátyusig, aki kis mennyiséget gyógyszerként engedélyez, de gyermekeknek nem ajánlja (Mátyus 1762: 289). A 18. században Mátyus a Székelyföldön, Csapó pedig Debrecenben hallottak ugyan a paprikáról, de mit sem tudtak annak gyógyhatásáról (Csapó Fűvészkönyvét idézik gyakran, nem az Orvosló könyvecskét). Mátyus a korabeli német szakirodalom alapján ír le egy „Európaiak előtt még nem igen esméretes” amerikai csilit, a Malaguettát¹⁹ (Mátyus 1762: 250). A szintén debreceni Diószegi Sámuel *Orvosi fűvészkönyve* 1813-ban az első, ami leírja a paprika – azóta tudományosan is igazolt – gyógyhatását: „A’ paprikás eledelt javasolják a’ gyenge gyomrúaknak, a’ megrekedt náthában és fuladozás- bann lévőeknek. Némelj helyekenn a’ Paprika Theáját, házi orvosságnak tartják minden rázó hideglelések ellen” (Diószegi 1813: 176). Csorba József enged fogyasztani némi langyos bort láz esetén (Csorba 1829: 215), valószínűleg a létező népi gyógyászati gyakorlatnak megfelelően, de inkább a „herbatét” javallja „megszűnő láz” (váltóláz) esetén, pálinkát nem említi, de napi 3-4-szer négy szem egész fekete borsot rendel annak, aki meg bírja enni (Csorba 1829: 217).

Szintén 1829-ből való Egyed Antal összeírása Tolna megyéből, amely 22 kérdésből álló kérdőívre adott – 8 mezőváros és 54 falu jegyzője által visszaküldött – válasz egyedülállóan hatalmas forrásanyag a korszak népeletéről. A táplálkozással és orvoslással kapcsolatos válaszok a paprikás halat, húst és a paprikás pálinkát, mint a hideglelés ellenszerét összesen kilencszer említik (Cserna-Kaczián 1986: 31-254).

Később Wertner doktor egész sor népgyógyászati adatot és „babonát” gyűjt össze a láz kezelésére orvoslástörténeti munkájában 1883-ban, de sajnos nem tudhatjuk, hogy a felsorolt gyógymódokat mióta alkalmazzák. Árulkodó, hogy a paprikát teszi az első helyre: „Lázelleni szerek: paprika, kámfor, alöe, fehér ürömfű, virágos földpefű, mindezek jó pálinkában vagy borban főzve; azonkívül még törötrákszemmel kevert fehérborsmag is jó, ha éhgyomorra vétetik. A láz gyógykezelése nagyon mozdittatik elő, ha a beteg szobajtajára valamely varázs mondat iratik, mely különböző tájékban, különböző alakú s tartalmú. Különben a lázt csak tavaszkor lehet biztosan s gyökeresen gyógyítani, ha t. i. a fák bimbókat hajtának” (Wertner 1883 68-9). Amuletumokról és ráolvasásokról Csorba doktor is tud (Csorba 1829: 218). Mire Hollaender doktor összefoglalja a malária ellenszereit 1907-ben (Hollaender 1907 476), a népi gyógyászatban már országosan teljesen általános a bor, pálinka, bors és paprika használata, gyógyító és megelőző céllal egyaránt. Mondja ezt el nekünk maga Hollaender doktor, aki az 1902-1904 között zajló országos felmérés összesen 2000 orvos által beküldött kérdőívét dolgozta fel (Hollaender 1907: 427): „A tulajdonképpeni értelemben vett házi szerek között azonban az első helyet foglalja el a bor és a pálinka. Hidegen és forrón, tisztán vagy vegyítve, édesen, keserűen, csípősen, fűszeresen, savanyúan, sósán és szagosán: ez az orvosság faji és felekezetbeli különbség nélkül hazánk minden vidékén élő lakosság körében el van fogadva, apraja és nagyja között egyaránt. Hogy mi-mindenféle hatóanyagot használnak a boros-oldatok, -főzetek, -macerátumok és a pálinkás-tinkturák készítéséhez, azt felsorolni is bajos...” „E szerek és módok közül nem egynek az orvosok között is nagy a tekintélye; így különösen a *paprikás pálinkának* jó hatását legjobb nevű

orvosaink is elismerik” (Hollaender 1907: 476).

A paprikás pálinka elterjedésében vezető szerepük van a szegedi ferences barátoknak, akik hatalmas kertjükben gondozott gyümölcsfáik és gyógynövényeik legjavát állítják a gyógyítás szolgálatába. Sikerük pedig kétséget nem hagy, remek ellenszert találtak tífusz (ez a hagymázás hideglelés, a morbus hungaricus, ld. Pápai Páriz 1747: 307; illetve Győry 1900: 156),²⁰ kolera (1831-ben sok helyen javallják, ld. Bálint 1976: 175) és malária ellen. A ferences gyógyításról jó összefoglalót ad Balázs Géza.²¹

A paprikás pálinka széles körű használatát dokumentálja az Alföldön a 20. században Bálint Sándor (Bálint 1976: 174-175; 187). A paprikás pálinka 21. századi újraéledésének és a szegedi ferencesek tevékenységének dicséretét hirdeti a Kereskedelmi és Vendéglátóipari Múzeum vándorkiállítása, a „Szerzetesek asztalánál”, melyhez azonos című könyv is társul (Saly 2017: 55). A 2000-es évek elejétől felújították a pálinkaszentelés hagyományát és a paprikás pálinka is újra készül a szegedi Alsóvároson, a gyógyszerre allergiások és migrénesek nagy megkönnyebbülésére. Bálint Sándor szerint a szegedi nép örölt paprikát tesz a törkölypálinkába (Bálint 1976: 188), a manapság kapható Macskatekerőben²² túvel megszurkált egész csöves (közelebbről meg nem nevezett) „csilipaprika” ázik az szőlőpálinkában (címkéje szerint). A kapszaicin alkoholban és zsírban oldódik. A magyar konyha és a magyar népi gyógyászat egyaránt tudja ezt és élvezi hasznát évszázadok óta. Az orvostörténeti anyag – korántsem teljes – átvizsgálása megerősíti azt a gasztronómiatörténeti tény, hogy a napóleoni kontinentális zárlat felértékelte a paprikát mint borspótló fűszert és gyógynövényt.

A kapszaicinnel kapcsolatos gyógyszerészeti kutatások virágkorukat élik világszerte, Magyarországon is, gondoljunk csak Szolcsányi professzorra. Világszinten az egyik leghíresebb kutató Amit Krishna,²³ aki magyar tudósok munkáira is támaszkodott, mikor a kapszaicin kutatásának összefoglalását készítette.²⁴

A paprika nálunk hungarikum, a nemzeti identitás fontos összetevője, de nincs ez másképp a paprika- és csilitermelő és -fogyasztó Spanyolország, Portugália, India és Mexikó esetében, valamint Dél-Amerika országaiban sem. Esther Katz a mexikói és európai, köztük a magyar (Katz 2009 213-232), Somogyi Norbert – a helyszínen, saját tapasztalatokat szerezve megfigyelt – dél-európai paprikakultusz jelentőségét méltatja és elemzi, amelyben a termelési és fogyasztási hagyományok és a kiváló minőség feletti öröm, büszkeség ugyanúgy járja át a paprikatermelőket és fogyasztókat, mint Magyarországon – de ez már egy másik dolgozat tárgya lehet (Somogyi 2006: 144). A magyar paprika közel 450 éves története a paprika és csili világtörténetének szerves része (Andrews 1999: 22; 27-33).

IRODALOM

- Allaria, A. (1912): St. Ubaldus. In: The Catholic Encyclopedia. New York: Robert Appleton Company. Elérhető: <http://www.newadvent.org/cathen/15114b.htm> Letöltés időpontja: 2019. július 12.
- Andrásfalvy Bertalan (1975): *Duna mente népének ártéri gazdálkodása Tolna és Baranya megyében az ármentesítés befejezéséig.* Szekszárd: Tolna megyei Levéltár.
- Andrews, Jean (1999): *The Pepper Trail- History and Recipes from Around the World.* Texas, USA: University of Texas Press. Forrás: scribd.com.
- Arany Dénes (1990): *A decsi református egyház története.* Decs: Decsi Református Egyházközség.
- Balázs Géza (2011): Kolostorpálinkák. Szerzetesek, kolostorok pálinkakultúrája. In: *Vasi Szemle*, 2011/ 5-6., 622-632. p. Elérhető: <http://www.vasiszemle.hu/2011/05/balazs.htm> Letöltés időpontja: 2019. július 12.
- Balázs Kovács Sándor - Kovács János (2009): A Sárköz népi táplálkozása. In: Gaál Attila (szerk.): *A Wosinszky Mór Múzeum Évkönyve* 31. Szekszárd: Wosinszky Mór Múzeum, 177-268. p.
- Balázs Kovács Sándor (2009): Korcsmák, csárdák, vendégfogadók. A vendéglátás története Tolna megyében. In: Gaál Attila (szerk.): *A Wosinszky Mór Múzeum Évkönyve* 31. Szekszárd: Wosinszky Mór Múzeum, 93-176. p.
- Balázs Kovács Sándor (2015): A régi Sárköz. In: Gaál Zsuzsanna - K. Németh András (szerk.): *A Wosinszky Mór Múzeum évkönyve* 36. Szekszárd: Wosinszky Mór Múzeum, 217-298. p.
- Bálint Sándor (1962): *A szegedi paprika.* Budapest: Akadémiai kiadó.
- Bálint Sándor (1976): *A szögedi nemzet. A szegedi nagytáj népelete I. A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve.* Szeged: Móra Ferenc Múzeum.
- Bálint Sándor (1977): *A szögedi nemzet. A szegedi nagytáj népelete II. A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve.* Szeged: Móra Ferenc Múzeum.
- Bálint Sándor (1983): *Szeged-Alsóváros.* Budapest: Szent István Társulat.
- Bredetzky Sámuel (1805): *Beyträge zur Topographie des Königreichs Ungern.* Wien: Camesina. Elérhető: https://reader.digitale-sammlungen.de/de/fs1/object/display/bsb10009138_00204.html Letöltés időpontja: 2019. július 12.
- Bredetzky Sámuel (1807): *Digitale -Sammlungen. de.* Forrás: Digitale-Sammlungen.de BSBD (Bayerische Staatsbibliothek Digital). Elérhető: https://reader.digitale-sammlungen.de/de/fs1/object/display/bsb10009138_00204.html Letöltés időpontja: 2017. november 04.
- Csapó József (1791): *Orvosló könyvetske, melly betegeskedő szegény sorsu ember számára és hasznára készült.* Pozsony-Pest: Fűskuti Landerer Mihály.
- Cserna Anna - Kaczián János (1986): *Egyed Antal összeírása és korrajz Tolna vármegyéről.* Szekszárd: Tolna Megyei Levéltár.
- Csongor Győző (1969): Balla Antal XVIII. századi szegedi kéziratós térképe II. Alsóváros. In: *A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve*, 1969/1., 269-286. p.
- Csorba József (1829): *Hygiastika vagy is orvosi oktatás, mit kell tenni az egészség fenn-tartására, és a' betegség gyógyítására addig is, míg orvos érkezik.* Pest: Paczkó Josepha.
- Diószegi Sámuel (1813): *Orvosi fűvészkönyv, mint a' magyar fűvész könyv praktika része.* Debreczen: Csáthy György.

- Frey Jácint (1945): *A kapucinusok Mórrott 1695-1945*. Budapest: Kapucinus Rendház.
- Győry Tibor (1900): *Morbus hungaricus*. Budapest: A Pesti Lloyd Társulat Könyvnyomdája.
- Hofer Tamás (1993): A török hódoltság hatása a magyar paraszti műveltségre. In: Szilágyi Miklós (szerk.): *Népi kultúra Magyarországon a 18. században (Népi kultúra-népi társadalom XVII.)*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 15-36. p.
- Hollaender Hugo (1907): *A malaria elterjedése Magyarországon*. Budapest: Magyar Királyi Belügyminisztérium.
- Kapronczay Katalin (2007): *Orvosi művelődés és egészségügyi kultúra a XVIII. századi Magyarországon. A Semmelweis Orvostudományi Egyetem Levéltárának kiadványai 4*. Budapest: Semmelweis Orvostudományi Egyetem Levéltára.
- Katz, Esther (2009): Chili Pepper, from Mexico to Europe: Food, Imaginary and Cultural Identity. In: Medina, F.X. et al. (szerk.): *Food, imaginaries and cultural frontiers : essays in honour of Helen Macbeth*. Guadalajara: Universidad de Guadalajara. Elérhető: <https://www.researchgate.net/publication/237504352> Letöltés időpontja: 2019. július 12.
- Khrisna, Amit (szerk.) (2003): *Capsicum. The genus Capsicum. Medicinal and Aromatic Plants — Industrial Profiles*. Elérhető: <http://medicinalplants.us/the-preservation-and-production-of-capsicum-in-hungary> Letöltés időpontja: 2019. július 12.
- Kovách Aladár (1903): *A sárköziek a XVIII. században*. Tolnavármegye. K.n.
- Kőszegi László (2012): A paprika útjai Közép-Európába- a kibővült kutatási lehetőségek tükrében. In: *Ethnographia*, 2012/3, 255-277.
- p.
- Lakatos Adél (é.n.): *Paprikafüzet*. Kalocsa: Kalocsai Érseki Kincstár. Elérhető: https://archivum.asztrik.hu/sites/default/files/letoltesek/paprika_fuzet-web.pdf Letöltés időpontja: 2019. július 12.
- Lencsés György (1577): *Ars medica*. K.n. Elérhető: <http://mek.oszk.hu/01100/01159/01159.pdf> Letöltés időpontja: 2019. július 12.
- Mátyus István (1762): *Diaetetica, az az: a jó életnek és egészség megtartásának módját fundamentumosan elő-adó könyv*. Kolozsvár: Páldi.
- Nagyváthy János (1830): *Magyar házi gazdaszony*. Pest: Trattner-Károlyi Nyomda.
- Pápai Páriz Ferenc (1747): *Pax Corporis*. Kolozsvár: k.n. Elérhető: <http://mek.oszk.hu/15200/15273/15273.pdf> Letöltés időpontja: 2019. július 12.
- Saly Noémi (2017): *Szerzetesek asztalánál*. Budapest: Magyar kereskedelmi és Vendéglátóipari Múzeum.
- Schwartz Alajos (2002): *A móri némettség története és élete*. Mór: szerzői kiadás. Elérhető: http://vertesinfo.hu/index.php?option=com_content&view=article&id=19244:mor-regmultjabol-willibaldus-pater-magyar-mor-nemet-mor-elhanyagolt-szlhegy&catid=105:barangolo&Itemid=25 Letöltés időpontja: 2019. július 12.
- Seidel Ignác (2005): *A csókakő–móri uradalom történéseinek és eseményeinek időrendi elbeszélése*. Fejér Megyei Levéltár közleményei 32. Mór-Székesfehérvár: Fejér Megyei Levéltár.
- Somogyi Norbert (2010): *Hibrid fűszerpaprika nemesítés és hajtatasos termesztéstechnológia*. Doktori disszertáció. Elérhető: http://konyvtar.uni-pannon.hu/doktori/2010/Somogyi_Norbert_dissertation.pdf Letöltés időpontja: 2019. július 12.

Sümei József (2003): A népi vallásosság gyökerei és sajátos megnyilvánulási formái a bátai katolikusoknál. In: Gaál Attila (szerk.): *A Wosinszky Mór Múzeum Évkönyve 25.* Szekszárd: Wosinszky Mór Múzeum.

Sz. Tóth, Magda (2013): *II. Rákóczy György gyulafehérvári patikájának gyógyszerei és felszerelése 1650-ben.* In: *gyogyszeresztortenet.hu*. Elérhető: <http://www.gyogyszeresztortenet.hu/wp-content/uploads/2013/09/II.-R%C3%A1k%C3%B3czy-Gy%C3%B6rgy-gyulafeh%C3%A9rv%C3%A1ri-patik%C3%A1j%C3%A1nak-gy%C3%B3gyszerei-%C3%A9s-felszerel%C3%A9se-1650-ben.pdf> Letöltés időpontja: 2017. október 12.

Szabó T. Attila (2013): Váradi Lencsés György (1530-1590) és a magyar orvosi-élettudományi szaknyelv a XVI. században. In: *Magyar Orvosi Nyelv*, 2013/2., 82-91. p.

Szántó Konrád (1985): *A katolikus egyház története I-III.* Budapest: Ecclesia.

Szilágyi Mihály (1968): A Tolna megyei kereskedelem története a törökök kiűzésétől 1848-ig. In: Puskás Attila (szerk.): *Tanulmányok Tolna megye történetéből 1.* Szekszárd: Tolna megyei Tanács Levéltára, 62-84. p.

Szilágyi Mihály (1983): Az újratelepülő Tolna megye 1710-1720. In: K. Balog János (szerk.): *Tanulmányok Tolna megye történetéből 10.* Szekszárd: Tolna megyei Tanács Levéltára, 33-168. p.

Tolnai Vilmos (1903): A paprika és a Paprika Jancsi. In: *Magyar Nyelvőr*, 1903/1., 420-423. p.

Varjas Béla (szerk.) (1943): *XVI. századi magyar orvosi könyv.* Kolozsvár: Erdélyi Tudományos Intézet. Elérhető: <http://mek.oszk.hu/01100/01159/01159.pdf> Letöltés időpontja: 2019. július 12.

Wertner Mór (1883): *Orvos-régészeti tanulmányok.* Budapest: Királyi Magyar Egyetemi Könyvnyomda.

FORRÁSOK

Urbáriumok és összeírások. Magyar Nemzeti Levéltár. HU MNL OL E 156 - a. - Fasc. 180. - No. 001. Elérhető: https://archives.hungaricana.hu/hu/urbarium/hu_mnl_ol_e156_a_fasc180_no001/?list=eyJxdWVyeSI6ICJwYXByaWthIn0 Letöltés időpontja: 2019. július 12.

JEGYZETEK

- ¹ Arany Dénes 1940-es írásának csak kiegészített, 1990-es decsi kiadását leltem fel. Átdolgozta Csécsy István.
- ² Mások is idézik, például Töttös Gábor, de számunkra ez nem releváns az adott összefüggésben.
- ³ A szöveg tüzetes kultúranropológiai vizsgálata külön tanulmányt érdemel, ami messzire vinne az eredeti céltől.
- ⁴ További kutatást igényel a bécsi kapucinus levéltárban, lehetséges, hogy lappanganak még leírások.
- ⁵ Ld: Frey 1945: 6
- ⁶ További adalékok Sümegi József tanulmányában (Sümegi 2003).
- ⁷ A kapucinusok magyarországi története teljesen más irányt vesz, mint a ferencesek többi ágáé, főképp a késői megtelepedés és a Habsburg befolyás miatt.
- ⁸ A dehumanizáló leírás mintegy igazolása az alvilági, ördögi eretnenség elleni fellépésnek.
- ⁹ Bredetzky ezt hosszan fejtegeti a *Topográfia* előszavában.
- ¹⁰ Lásd: Bredetzky 1805
- ¹¹ Lásd: Allaria 1912
- ¹² Lásd: Schwartz 2002
- ¹³ Miriam Trojer levéltárosnak köszönöm az adatot, aki szerint a páter az osztrák-magyar rendtartományban működött. Egyebet nem talált róla.
- ¹⁴ A kukoricát 1688-ban említik először (Balázs Kovács 2009: 19)
- ¹⁵ Lásd: Lakatos é.n.
- ¹⁶ Lásd: Urbáriumok és összeírások, HU MNL OL E 156 - a. - Fasc. 180. - No. 001.
- ¹⁷ Lásd: Varjas 1943
- ¹⁸ Talán az egyik legfurcsább gyógyszer a szarvasagancs csontjának főzete.
- ¹⁹ Mi a tabasco alapanyagaként ismerhetjük.
- ²⁰ „Szilasi szerint ugyanis a hagymáz kettős szó, melynek előtagja a magyar „hagy“, a rokonnyelvek tanúsága szerint betegség, sorvasztó, nehéz betegség; utótagja pedig német eredetű. Az a német szó pedig, melyből származhatott, a mase, ófelnémetben: mása; jelentései: 1. Wundmal, Fleck, cicatrix; 2. auch Mal am Leibe, das nicht von einer Verwundung herrührt, Fleck, Muttermal oder Krankheitszeichen. Az osztrák és bajor nyelvjárásokban ma is él a más vagy maus szó, mely részint a hagymáz „szeplőire“ illik, részint járványt, betegséget jelent. Maser, die Masern ismét más eredetű szó, bár Grimm megjegyzi róla, hogy: Verwandtschaft mit Mase wäre nicht unmöglich. Hangtanilag ezeknek teljesen megfelelhet a magyarban a máz, (a hagymáz utótagja).” (Gyóry 1900: 156)
- ²¹ Lásd: Balázs 2011
- ²² A macskatekerő a szegedi hajósok szakkifejezése: „A nagyméretű állóbárka vagy halászbárka, ritkább nevén tökösbárka a halpiac mellett volt vasmacskával kikötve. Annak a csigának, amellyel a vasmacska helyzetét szabályozták, Kovács János hallomása szerint macskatekerő volt a neve.” (Bálint 1976: 438)
- ²³ Az iránymutatást Csupor Dezső professzor úrnak köszönöm.
- ²⁴ Lásd: Krishna 2003

Newer data on the domestic spread of Paprika and on the usage of Paprika pálinka

Anita Fejes

The early history of paprika has been a subject of great interest among researchers in the past 150 years. Their shared grievance is the lack of useful sources and data. The bits and pieces gathered have become a substantial amount of raw information. My work aims to untangle and classify the data into a useful system; in which the findings of a Texan chili history researcher has been of immense aid. The paprika's journey around the globe and its arrival to Hungary in the 16th century is an exciting topic as it reveals the numerous uses of a single plant: as ornaments, medicine, spice and gastronomical ingredient. These values are almost instantly discovered by society. The Franciscan monks of Szeged utilized paprika mainly as a herb, while the nobility of Transdanubia enjoyed its beauty as the pride of their garden and the people of Sárköz substituted pepper with it. Its poisonous nature is also common knowledge even nowadays. Paprika, much like chili, creates and represents a joint identity in various cultures; in Hungary it is considered a national symbol, a "hungarikum". Growing it is a prime example of folk (and later scientific) breeding. One of the very first documented contact and surprise was a quite instructive portray written by "Ubalduš" Capuchin monk at the end of the 17th century. A hundred years later an intellectual highlander, Károly Unger described the shocking experience of tasting paprika fish soup in Tolna County. Comparing the two documents provides additional insights for history research. Szeged's paprika "pálinka" (a strong spirit of Hungary) is a wonderful example of the innovative nature of folk medicine. Its continuous success and enduring career as a medicine interest medical researchers as well. Paprika as a spice and medicine may become a shared research field for both historians and ethnographers.

Egy plébános küzdelmei a közegészségügy javításáért: az első ártézi kutak Csongrádon

Gyöngyössi Orsolya*

* MTA-SZTE Vallási Kultúrakutató Csoport

Kulcsszavak

Csongrád
ártézi kút
Hegyi Antal
közegészségügy

Csongrád
floodplain well
Antal Hegyi
public health

Absztrakt

Az 1880-90-es évek egyik legfontosabb közegészségügyi előrelépése az ártézi kutak létesítése volt. Csongrád vármegye első ártézi kútját Hódmezővásárhelyen fúrták 1880-ban. 1884-re ugyanitt elkészült a második, nem sokkal később egy harmadik kút. Vásárhely példáját Szentes követte 1886-ban. Ugyanitt 1891-ben a második ártézi kutat is átadták a nagyközönségnek. Az ártézi kutak létesítését illetően Szeged városa járt az élen: 1887 és 1894 között 30 ártézi kutat fúratott a város. A vármegye városainak példáját látva ekképpen méltatlankodott a Csongrádi Lap egyik írója: „...azt lehet mondani, hogy csak is Csongrádváros maradt hátra, csakis Csongrádváros nem gondoskodott arról, hogy polgárai jó, iható és egészséges vízhez juthassanak.” Az első ártézi kút ügyét végül Hegyi Antal plébános karolta fel 1892-ben. Előadásomban a csongrádi plébános erőfeszítéseit, a kút fúratásának gyakorlati és politikai nehézségeit, a helyi plébánia közegészségügyi „misszióját” mutatom be.

Az 1880-as, 1890-es évek egyik legfontosabb közegészségügyi intézkedése az artezi kutak létesítése volt. Csongrád vármegye első artezi kútját¹ Hódmezővásárhelyen fúrták 1880-ban. 1884-re ugyanitt elkészült a második, nem sokkal később egy harmadik kút. Vásárhely példáját Szentes követte 1886-ban² – ugyanitt 1891-ben már a második artezi kutat is átadták a nagyközönségnek. Az artezi kutak létesítését tekintve Szeged városa járt az élen: 1887 és 1894 között 30 kutat fúratott a város (Halaváts 1891). A vármegye városainak példáját látva ekképpen méltatlankodott a *Csongrádi Lap* egyik írója: „...azt lehet mondani, hogy csak is Csongrádváros maradt hátra, csakis Csongrádváros nem gondoskodott arról, hogy polgárai jó, iható és egészséges vízhez juthassanak” (Csongrádi Lap 1891c). Az első artezi kút ügyét végül Hegyi Antal plébános karolta fel 1891–92-ben.

A hódmezővásárhelyi parasztcsaládból származó, fiatal Hegyi Antal korának egyik legreményteljesebb papja volt: tehetséges szónok, fáradhatatlan szervező és határozott, tettekre szoruló karakter, így nem csoda, hogy karrierje rendkívül gyorsan ívelt felfelé a váci püspöki palotában (Gyöngyössi 2014).

1886-ban a váci püspöki titkári széket cserélte fel az akkoriban igen dúsán javadalmazó csongrádi plébánosi címre. Hegyi több éves váci tartózkodása idején szívta magába a „valódi” polgárság levegőjét. A püspöki székhelyen ért behatások – szerencsésen társulva Hegyi rend- és tisztaságszerető karakterével – Csongrádon is megmutatkoztak, elsőként természetesen a plébános saját felügyelete alá tartozó területeken. A templomkert lett Csongrád első, rendezett szigete: a plébános fákat ültetett, járdát építtetett, a cserjéket legelésző lábasjóságokat kirekesztette onnan. A katolikus temetőben mindeközben kiegyenesíttette az utakat, kutat fúratott, személtlerakókat jelölt ki. Ezek voltak Hegyi „gyakorlóterepei” ahhoz, hogy a kulturált városkép eszményét később a település egészére kiterjesztve megvalósítsa. Hogy a csongrádi közvélemény mégis miért nem fogadta egyöntetű lelkesedéssel ennek a tettekre szoruló papnak az eredményeit, annak számos oka volt. Ezek közül a leghangsúlyosabb Hegyi Antal sajátos stílusa és politikai ambíciói voltak.

Hegyi Antal csongrádi működése összességében rendkívül ellentmondásos volt. Híveivel hol nyájasan,

hol türelmetlenül és erőszakosan viselkedett. Míg templomi szónoklatai felemelően szuggesztívek, újságcikkei sértőek és személyeskedők voltak. Elkötelezett ellenzéki 48-as érzelmű volt, és engesztelhetetlen haragot táplált a csongrádi liberális értelmiségiek felé. Mindennek következményeként ha Csongrádon egy új kezdeményezés: például a tiszai hajóhíd, a kórház, az artezi kút vagy a közvilágítás kérdése került napirendre, a két párt nem vette (vagy nem akarta) észrevenni, hogy gyakran ugyanazon célokért, igen hasonló elvek alapján küzdenek. Bár a liberálisok ugyan elismerték, hogy a település fejlődését segítő intézkedések egyik fő mozgatórugója Hegyi Antal, a háttérben képmutatást, népszerűségelhajhászást, az őszinte szándék hiányát sejtették. Míg a képviselők döntő többségét a végletekig irritálta Hegyi Antal stílusa, és csak papi talárba bújt bűnözőként tudtak rá gondolni, addig a szegényparasztok, kubikosok, az egyszerű munkásemberek „aranszájú papként” emlegették, és feltétel nélkül hallgattak szavára. Karakteres személyisége és szokatlan kezdeményezései valósággal kettéosztották Csongrád társadalmát.

Jelen írásomban az első artezi kutak létesítését övező képviselőtestületi vitákon és korabeli újságcikkeken keresztül mutatom be, hogy a római katolikus egyház, jelesül Hegyi Antal plébános hogyan és miként törekedett – papi szerepkörén jócskán túlnyúlva – elősegíteni a település infrastrukturális fejlődését, milyen szerepet vállalt a közegészségügyi állapotok javításáért vívott küzdelemben?

Ivóvízellátás a 19. század végén

Mivel a lakosság jelentős része a folyóból fedezte mindennapi vízszükségletét, a balesetek megakadályozására úgynevezett „merigetőket” állítottak fel, ahol egy középnyíláson keresztül lehetett a vödörket és kannákat a vízbe mártani (Csongrádi Lap 1891c). Mivel a deszkákból ácsolt merigetőkön nem volt korlát, és többen a széléről próbálkoztak a merítéssel, gyakran előfordultak vízbefúlással végződő balesetek.

Bár a magánházaknál és köztereken ásott kutak vize gyakran szikes, meszes volt, ivóvízként is fogyasztották. Akadt olyan, aki saját költségén készíttetett kutat a háza elé azért, hogy magát és a környéken élőket kiségitse. A Tiszavidék 1894-ben az egyik ilyen gémes kút megromlásáról számol be.³ Mindezek mellett újságcikkek árulkodnak arról, hogy akadt Csongrádon olyan vendéglős, aki a Holt-Tisza állott, bűzös vizét szolgálta fel vendégeinek. A serházzugi-holtág közelében élők is rendszeresen éltek – nem pusztán mosás vagy jószágátvitel céljából – a „dögvízzel” (Csongrádi Lap 1891a).

Mindezek tükrében kijelenthető, hogy az első artezi kút fúrása előtt (1891) Csongrádon azok jutottak egészséges ivóvízhez, akiknek pénze és lehetősége volt az artezi víz vagy a szódavíz beszerzésére. Tudjuk, hogy az egyik csongrádi képviselő éveken keresztül Szentesről hozatott háztartása számára artezi vizet.⁴ Szódavizet elsősorban a vendéglősök és patikusok árultak Csongrádon (Csongrádi Lap 1895c).

Az első artezi kút fúrásának előkészítése

A helyi sajtóorgánumok tele voltak türelmetlen közleményekkel, melyek a lakosok egészségügyi felvilágosítását és a helyi előljáróság gyakorlati lépéseit sürgették: „Szentes, még kevésbé Hódmezővásárhely [ahol már van artezi kút] nem mutat fel aránylag oly nagy halálozást, mint Csongrád városa. S ami fő, nem szabad figyelmen kívül hagynunk, hogy száz esetben legalábbis 40 százalék gyomor- és bélhurut van a halál okául feltüntetve. Ennek alapja pedig elvitázhatatlanul a rossz, egészségtelen, undorító ivóvízben keresendő. Csak a legcsekélyebb áradása is a Tiszának már oly zavarossá, piszkossá és fertőzővé változtatja a vizet, hogy az határozottan élvezhetetlenné válik: minthogy pedig utalva vagyunk használatára, természetes, menthetetlenül széthurcoltatik lakosságunk közi a Tisza mentén bárhol előforduló járvány” (Csongrád 1890).

A Csongrádi Lap 1891 májusában közzé tett cikke szerint a település kezdetben öt artezi kút fúrását tervezte. A cikkíró azt is tudni vélte, hogy a Pallavicini uradalomban lévő kutak példájára kívánják a csongrádi kutakat elkészíteni. A művezetéssel ifj. Toldi Antal uradalmi gépészt bízták meg (Csongrádi Lap 1891b). Az egy hónappal későbbi közgyűlésen – feltehetően anyagi okokból – először csak 150 méter mélységű kútra akartak megbízást adni. Éder János szabadelvű képviselő ezt nem hagyta annyiban: elérte, hogy a közgyűlés megszavazza a kút esetleges mélyítésének költségvetését (Csongrádi Lap 1891d). Hogy végül Toldi Antal állt el a kivitelezéstől vagy az előljáróság találta túl drágának az ajánlatát, nem tudni. Tény, hogy 1891 novemberében

a szegedi Milkó Vilmos fiai és Mayer Hermann társcéggel kötött szerződést a település.⁵ A kút helyeként a piactér Fő utca felé eső részét jelölte ki.

A vármegyei közgyűlés 1892 januárjában jóváhagyta a csongrádi artezi kút kivitelezési terveit. A vállalkozó a tél közepén állította fel a fából ácsolt fúrótoronyt. Mayer Hermann számításai szerint a csongrádi talajviszonyokat tekintetbe véve kb. 250 méter mélységben kell leásni a jó minőségű ivóvízért (Csongrádi Lap 1892a). Ahhoz képest, hogy a vállalkozó januárban 40 naposra tervezte a fúrást, júniusban még csak 190 méter mélységnél tartottak. A fennakadás oka a fúrószárny elhajlása és a cső elgörbülése volt. A csövet – mivel kiszedni nem tudták – a mélyben hagyták, és egy vékonyabb csővel folytatták a munkát (Csongrádi Lap 1892b). Hegyi Antal szerint mindehhez hozzájárult, hogy a vállalkozó hozzá nem értő munkásokkal dolgoztatott, kiket nem tudott kellőképpen megfizetni, így azok dolgozni sem akartak (Tiszavidék 1893a).

A „dísztelenkedő vascső” utóélete és szerepe a kolerajárvány megfékezésében

Júliusban sikerült először vizet nyerni a félig kész kútból. A Csongrádi Lap lelkesedve közli az első tapasztalatokat: „A gyönyörűen tiszta, kissé vastartalmú víznek különben már is tömérdek a fogyasztója, s egy hét óta városszerte teljes élvezettel szürcsöjlük az egészséges kemény vizet, mely a tisztainál természetesen egészségesebb, a korcsmák rossz borait pedig végképpen legyőzi” (Csongrádi Lap 1892c). Ekkor, mivel a munka az aratási időszakba csúszott, a gépész a fúrásnál használt gőzgépet inkább csépelni vitte.

A kútfúrás munkálatai így a nyár közepén félbemaradtak. Hegyi Antal plébános az augusztusban kitört kolerajárvány miatt interpellációban sürgette a kút mielőbbi befejezését. Sóhlya Gyula jegyző Hegyi Antal sürgetésére azt válaszolta, hogy bár a kút kevés vizet ad, mégis használható. Ha a kútfúró munkások folytatnák a munkát, elképzelhető, hogy a kút a munkák idejére használhatatlan lenne, így a lakosság a járványos időszakban teljesen rá lenne kényszerítve a Tisza vizére (MNL CsML CsL V. B. 71. 1892).

Az előljáróság ekkoriban csendőröket állított a Tisza partjára, hogy a lakosságot az artezi kút vizének használatára kényszerítse. Ennek ellenére rendszeresen megpróbálták kijátszani a csendőrök figyelmét. Mivel Hegyi Antal plébános és káplánjai minden szentmisén megerősítették a rendelkezések betartásának fontosságát, a felcsigázott kedélyek lassan lecsitultak. Az előljáróság lajtos kocsikkal hordta az artezi vizet a település távolabbi részeire, illetve kijelölte azokat az ásott kutakat, melyek vize továbbra is használható (Tiszavidék 1893b).

1892 januárjában, vagyis egy évvel a fúrási munkálatok megkezdése után az artezi kút mélysége nem érte el a megfelelő szintet, az igényekhez képest kevés vizet adott. Felépítménye nem volt, a fúróbódét a viharos szél összedöntötte. Hegyi Antal több cikkében foglalkozott a kérdéssel és az előljáróság közbelépését sürgette. A „kidobott pénzért” és a köztéren árválkodó, gyöngé kútért a „szabadelvű élheterlenséget”, mindenekelett Sóhlya Gyula főjegyzőt okolta (Tiszavidék 1893a).

Mayer Hermann vállalkozó többé nem nyúlt a félbehagyott csongrádi kúthoz. A kútra szánt 9000 forint helyett így Csongrád csak 3000 forintot fizetett ki neki, vállalkozása is időközben tönkrement. A Földművelésügyi Minisztérium emberei 1893 nyarán szemrevételezték a kutat. Megállapították, hogy egy nap alatt mindösszesen 66 köbméter „nem egészen kellemes ízű” ivóvizet szolgáltat. A kút további mélyítését nem javasolták, hisz a fúratás annyiba került volna, mint egy újabb kút létesítése. Mivel a kútnak nem volt felépítménye és medencéje, ezek pótlását sürgették (Tiszavidék 1893c).

A javaslatoknak jó ideig nem lett foganatja. Hegyi Antal még 1894 áprilisában is ekképpen panaszkodik a Tiszavidék hasábjain: „Ott dísztelelenkedik a piactéren egy darab vascső, szerteszórván minden rend és út nélkül az Istenadta vizet, mely aztán a piactéren, később egy utcán csergedezik a bökénybe árokvezetéssel. No aztán szép látvány ez az ott átmenőknek mely némely helyen gödröt vájván magának, egy bűzhödtt mocsár fejlődik ki belőle” (Tiszavidék 1894a). Cikkében felhívja a figyelmet arra, hogy az artezi kút medencéjét tűzvédelmi célokra is lehetne használni, így annak kiépítése nem csak közegészségügyi, de közbiztonsági okokból is elengedhetetlenül fontos lenne. A közgyűlés szeptemberben határozta el, hogy a kút fölé fabódét állít, környékét téglaburkolattal látja el (Csongrádi Közlöny 1894b). Az elkészült alkotmány minden esztétikai értéket nélkülözött.⁶

A kút minőségét az ún. kútmester felügyelte. Időnként mintát vett a vízből, ellenőrizte a víznyomást, igyekezett tisztán tartani a csöveket. A kút ugyanis időnként iszapos, kellemetlen ízű vizet szolgáltatott. A kifolyócsövet a sár olykor be is tömte. Az is előfordult, hogy a sorban álló cselédlányok nem várták ki a megfontoltan csordogáló víz munkáját, és a kút medencéjéből merítették a vizet. A csongrádi artezi kút mellett még 1899-ben sem volt petróleumlámpa elhelyezve, így az alkonyatkor vízért járók jó eséllyel összetörték edényeiket (Csongrádi Lap 1899).

Az artezi kút igen hamar a település elsőszámú találkahelyévé vált. A környéken lakók életét tereferelő cselédlányok, verekedő legények, udvarló gavallérok zajos kavalkádja keserítette. A hazafelé igyekvő lányokat az utcasarkokon ácsorgó suhancok és dologtalan iparos ifjak is hangos füttykoncerttel kísérték (Csongrádi Lap 1897c).

A községi rendőrök eleinte csak nagyobb verekedések alkalmával léptek közbe, 1895-ben már állandó őrt állítottak az artezi kútnál zajló botrányos jelenetek megfékezésére. A Tiszavidék az elismerés legcsekélyebb jele nélkül ír munkájáról: „Tudva lévő dolog, hogy a piacon lévő artézi kútnál a botrányok mindennapiak. Inasok veszekednek ott cselédlányokkal, kocsisok ütik egymást, parasztleányok birkóznak, szakácsnők pofoszkodnak itt s a rendőr, a rendőr, aki őrnek van ide kiállítva, tétlenül nézi e jeleneteket, sőt gyönyörködik azokban” (Tiszavidék 1895).

„Úgy hurczoljuk ide oda az artézi kutat, mint macska a kölykét.”⁷ A második artezi kút története

A kút alacsony teljesítménye és a település igényei egy újabb artezi kút fúratását sürgették. A település ezúttal a Földművelésügyi Minisztériumtól kért segítséget. A minisztérium gépészt és gépeket is biztosított Csongrádnak a munkálatokhoz, a településnek csak az üzemeltetéshez szükséges tüzelőanyagot és munkaerőt kellett biztosítania (Tiszavidék 1893c).

A kedvezőbb kivitelezési körülmények gyors befejezés reményére adtak okot. A kutat ezúttal nem a vállalkozó hozzá nem értése, hanem a kút helyének kijelölését övező politikai viszály veszélyeztette.

Az első javaslat a központi elemi iskola elé képzelte el a kutat. Az ötletet Csemegi Antal bíró fellebbezte, és a Mernyó-kereszt környéke (a mai Síp utca és a Fő utca sarka) mellett érvelt. Egy másik képviselő az ún. sárállás mellé képzelte el az artezi kutat. Az 1894. május eleji közgyűlés végül Csemegi bíró javaslatát fogadta el (Csongrádi Közlöny 189a). A fúráshoz szükséges gépek 1895 márciusában érkeztek Csongrádra.

Miután a második kút fúráshoz szükséges felszerelés és a szakember is megérkezett, Hegyi Antal javaslatára egy mérnök megvizsgálta a Mernyó-kereszt környékét. A Csongrádi Lap állítása szerint a mérnök a helyet kút fúráására alkalmatlannak találta (Csongrádi Lap 1895a). Hegyi Antal sajtója nem említi ilyesmit, sőt: továbbra is a kereszt környékét tartotta a legalkalmasabbnak (Csongrádi Közlöny 1895b). A szabadelvű újság cikkében az áll, hogy a hamarjában összehívott rendkívüli közgyűlésen parázs vita alakult ki a kút helyének kijelölése körül. A liberális képviselők örömmel látták volna az artezi kutat a település egykori liberális országgyűlési képviselőjéről elnevezett Szivák téren.⁸ A közgyűlés ekkor jóváhagyta a Szivák téri kút ötletét, ám délután mégis újabb gyűlést hívtak össze, ahol szótöbbséggel megállapodtak a Szentháromság tér járásbírósa felé eső sarkának kijelölésében. Éder János újsága úgy tudta, hogy már a gépeket is a járásbírósa elé vontatták, és nehezményezte, hogy a két kút túl közel van egymáshoz (Csongrádi Lap 1895a). Hegyi plébánosnál viszont azt olvashatjuk, hogy bár a szabadelvű képviselők kis híján elérték, hogy a Szivák térre kerüljön a kút, az ellenzéki párt képviselői időközben alispáni engedélyt szereztek a Mernyó-kereszt mellett a fúrási munkák elkezdésére (Csongrádi Közlöny 1895a).

Hegyi Antalról mindezek következményeként az a hír terjedt el Csongrádon, hogy voltaképpen a Szivák tér nevével van baja: ha Hegyi-térnek neveznék, a plébánosnak sem volna kifogása az artezi kút odatelepitése ellen. Hegyi Antal a Csongrádi Közlönyben vette elejét a rosszindulatú pletykáknak: „Hegyi Antal amint egyáltalán nem keresi az emberi kegyeket: úgy kitüntetés sem instál a maga részére s ha Vadnay-térnek vagy akárminek hívnák azt a Szivák-térnek elkeresztelt disznó-piacot: akkor is ép úgy elleneznének az artézi kút oda helyezését, mint mivel hogy ezen eszme a népérdekeinek meg nem felel” (Csongrádi Közlöny 1895b).

A piactérre ideiglenesen átszállított fúrófelszereléseket április közepén ismét a Mernyó-kereszthez

vitték. 1895 májusában végül kezdetét vette a második csongrádi artezi kút fúrása. A munka rendkívül lassan haladt, mert a cső mellett a talaj megsüllyedt, be kellett tömni (Csongrádi Lap 1895d). Hamarosan kiderült, hogy a fúrást a cső behorpadása miatt nem lehet folytatni. Az augusztus 8-án tartott közgyűlésen az a határozat született, hogy a fúrást új helyen, a jelenlegitől hátrébb kell újratekenni; az előző fúrásban ragadt csövet pedig, amennyire lehetséges, ki kell szedni. A sikertelen fúrásra fordított összeg egy részét megpróbálták az államra terhelni (Csongrádi Lap 1895e).

1895 decemberére a második artezi kút is elkészült: 312 méter mélységből, naponta 300 ezer liter vizet adott (Csongrádi Közlöny 1896b). Hegyi Antal örömmel üdvözölte a munkák befejezését. Lapjában azonnal javaslatot tett arra, hogy az elöljáróság készíttessen díszes felépítményt a kúthoz, hogy millenniumi emlékként is szolgálhasson. Mivel a fúráshoz szükséges, állami tulajdonú gépek még Csongrádon voltak, sürgette a harmadik artezi kút létesítésének megszavazását (Csongrádi Közlöny 1896a).

A kút környékének rendezésére nagy szükség volt, hisz az elvezetés hiánya miatt a Síp utcai iskola mellett egészségtelen, bűzös pocsolók képződtek (Csongrádi Lap 1896b). A felépítményekkel kapcsolatban Hegyi Antal 1897-ben is felszólalt a képviselőtestületi üléseken. A jegyző megnyugtatta a plébánost, hogy a tervek már készen vannak, hamarosan mindkét kút méltó környezetet kap (Csongrádi Lap 1897a).

A harmadik artezi kút tervének ideiglenes megvalósítása

Alig lett kész a második artezi kút, az elöljáróság már a harmadik telepítési terven dolgozott. Holczer Adolf szabadalvú képviselő a kültéri iskola környékét javasolta, Hegyi Antal a Szent János teret, Éder János a Kossuth teret. A képviselők többsége a Kossuth teret szavazta meg, helyét a Zöldkert, Szarvas, Rózsa és Szentgyörgyi utcák keresztezésénél jelölte ki (Csongrádi Közlöny 1896b).

Miután Hegyi Antal több cikkében is a Szent János tér mellett érvelt, a Csongrádi Lap meggyanúsította azzal, hogy lapjában másként ír, mint ahogy a képviselőtestületi üléseken cselekszik. Éder István lapja azt állította, hogy Hegyi a Kossuth térre szavazott, és csak azért hangoskodik a Szent János tér mellett, mert „félti azt a kis népszerűségét, melynek még a belvárosban örvend” (Csongrádi Lap 1896a).

Hegyi Antalnak valóban sajátos kötődése volt a Belsőváros/Belváros településrészhez, melynek határára a harmadik artezi kút elképzelt. A plébános – teljesen szokatlan módon – személyesen vezette az itteni Szent Rókus filiális templomban a litániákat, tartotta a szentmiséket, maga tanította a híveknek Jézus Szíve tiszteletének énekeit. Képviselői minőségében a belsővárosiak kéréseit kiemelt figyelemmel kezelte és igyekezett mihamarabb érvényre juttatni ezeket. Hegyi Antal népszerűségének növekedésével együtt a belsővárosiak politikai „ízlése” is formálódott, az itt élők valósággal rajongtak érte. Csak egy példa: amikor 1898-ban Hegyi Antalt ideiglenesen felfüggesztették, a belsővárosi lakosok megtagadták az úrnapi sátrakat feldíszítését. Ahogy a Csongrádi Lap hasábjain olvashatjuk: „különösen az asszonyok reszelő-meszelő háborúra készek, s nem ünnepelnek Hegyi nélkül”. 1911-ben az az ötlet is felmerült, hogy a Szent Rókus-templom Hegyi Antal vezetésével önálló plébániává váljon (Gyöngyössi 2016).

A Mernyó-keresztől elvontatott fúrógépeket végül a harmadik kút helyéül kijelölt Kossuth téren állították fel (Csongrádi Közlöny 1896c). 1896 júliusában a következő hír kereste a terveket: „A harmadik artezi kút pedig, miután a vármegye a helyének kijelölés tárgyában hozott közgyűlési határozatot föloldotta s idő közben az állam a fúró eszközöket városunkból Tardoskudra szállította, minden további fontolgatás nélkül a napirendről levette (Csongrádi Közlöny 1896d).

Összefoglalás

Hogyan értékelhetjük mindezek tükrében Hegyi Antal tevékenységét? A csongrádi plébános-képviselő ötleteinek kivitelezését – voltak azok bármennyire közérdekűek és célszerűek is – egyrészt a plébános ellentmondást nem tűrő, olykor erőszakos természete, másrészt az ellenzéki és kormánypárti képviselők hagyományosan rossz viszonya akadályozta. Bár a köztisztasági és közegészségügyi állapotok javítása mindkét párt célja volt, ez a megvalósítás mindig hatalmi harcok gyűrűjében akadozott. A képviselők nem haboztak

az alispánhoz, főispánhoz, az illetékes miniszterhez fordulni, kerülőutakon „értesíteni”, magasabb körökből információt nyerni azért, hogy az újságokba az ellenoldal erőfeszítéseinek kudarcra kerülhessen bele. A plébános újságja eközben a szabadelvű képviselők „titkos alkuszainak” járt utána, a közérdekű beruházások gazdaságtalan részleteire mutatott rá. Kritikái mellett azonban ötleteket is adott annak érdekében, hogy a település pénzgazdálkodása ésszerűbb legyen.

Az artezi kutak ügye is ebben a hurokban vergődött: bár a képviselők célja közös volt, de a gyakorlatias részleteket tekintve kérlelhetetlen makacssággal kitartottak elképzeléseik mellett. A liberális oldalt különösen irritálta, hogy Hegyi Antal a település lelki vezetőjeként a többi képviselőhöz viszonyítva nagyobb befolyással bírt. Hívek nagy tömegét érte el és szólíthatta meg, politikai eszméit prédikációiba is belefűzhetette (nem csak feltételes módban). A papi rend méltósága képviselői tevékenységére is átsugárzott, és ezt a védett helyzetet Hegyi ki is használta.

A hosszas egyezkedések, sikertelen kísérletek és csúszások ellenére a végeredmény mégis az lett, hogy a lakossági vízfogyasztás jelentős részét a két artezi kút fedezte. A járványos megbetegedések és gyomorbántalmak aránya folyamatosan javult. Ahogy akkoriban közszájon forgott: „még egy artézi kút, és az orvosok talpa alá lapu füvet köthetünk, hogy — fussanak” (Csongrádi Lap 1897b).⁶ „Ha egy idegen utazó látogatja meg igénytelen városunkat föltűnik neki a piac téren egy katona silbakház vagy egy neczessarium féle kis deszka alkotmány, minek szükségét nem tudván magának megfejteti, tehát valakinél kérdést tesz ennek szükségessége tárgyában, mire ha értelmes embert kérdez meg az azt feleli, hogy ez ártézikút [...] No de se baj! megígérte a bíró, hogy befesteti a kis alkotmányt nemzeti színre” (Tiszavidék 1894c).

- Díszkút. In: Szentinfo.hu. Elérhető: http://www.szentinfo.hu/mozaik/2004/exkluziv/2004-01-15_diszkut.htm Letöltés ideje: 2019. augusztus. 08.
- Dudás Lajos (1982): *Csongrád*. Budapest: CEBA Kiadó.
- Gyöngyössy Orsolya (2014): *Plébánia és társadalom. A római katolikus alsópapság és a laikus templomszolgák társadalmi szerepe Csongrádon a 19. század második felében*. Szegedi Vallási Néprajzi Könyvtár 48; A Vallási Kultúrakutatás Könyvei 16. Szeged: Néprajzi és Kulturális Antropológiai Tanszék.

Gyöngyössy Orsolya (2016): Papok, templomszolgák és hitélet Csongrád-Belsővárosban. In: Gyöngyössy Orsolya (szerk.): *Belsőváros ékköve. Szent Rókus-templom, Csongrád / Jewely of Belsőváros. Saint Roch Church, Csongrád*. A Vallási Kultúrakutatás Könyvei 28. Csongrád – Szeged: Csongrád Város Önkormányzata – MTA-SZTE Vallási Kultúrakutató Csoport, 88–104. p.

Halaváts Gyula (1891): A csongrádmegyei artézi kutak. In: *Természettudományi Közlöny*, 1891. június, XXIII. kötet, 262. füzet, 281–287. p.

- Csongrád* (1890), 1890. február 9. I. évf. 4. szám, 2. old.
- Csongrádi Közlöny* (1894a), 1894. május 6. I. évf. 8. szám, 3. old.
- Csongrádi Közlöny* (1894b), 1894. szeptember 16. I. évf. 27. szám, 2. old.
- Csongrádi Közlöny* (1895a), 1895. április 7. II. évf. 14. szám, 1. old.
- Csongrádi Közlöny* (1895b), 1895. április 7. II. évf. 14. szám, 2. old.
- Csongrádi Közlöny* (1896a), 1896. január 5. III. évf. 1. szám, 3. old.
- Csongrádi Közlöny* (1896b), 1896. január 12. III. évf. 2. szám, 3. old.
- Csongrádi Közlöny* (1896c), 1896. április 26. III. évf. 17. szám, 4. old.
- Csongrádi Közlöny* (1896d), 1896. július 12. III. évf. 28. szám, 4. old.
- Csongrádi Lap* (1891a), 1891. március 15. I. évf. 6. szám, 2. old.
- Csongrádi Lap* (1891b), 1891. május 10. I. évf. 14. szám, 2. old.
- Csongrádi Lap* (1891c), 1891. június 21. I. évf. 20. szám, 1–2. old.
- Csongrádi Lap* (1891d), 1891. június 28. I. évf. 21. szám, 3. old.
- Csongrádi Lap* (1891e), 1891. november 15. I. évf. 41. szám, 3. old.
- Csongrádi Lap* (1892a), 1892. január 24. II. évf. 4. szám, 2. old.
- Csongrádi Lap* (1892b), 1892. június 19. II. évf. 25. szám, 2. old.
- Csongrádi Lap* (1892c), 1892. július 31. II. évf. 31. szám, 4. old.
- Csongrádi Lap* (1895a), 1895. március 31. V. évf. 14. szám, 3. old.
- Csongrádi Lap* (1895b), 1895. április 14. V. évf. 16. szám, 4. old.
- Csongrádi Lap* (1895c), 1895. május 26. V. évf. 22. szám, 4. old.
- Csongrádi Lap* (1895d), 1895. július 7. V. évf. 28. szám, 3. old.
- Csongrádi Lap* (1895e), 1895. augusztus 11. V. évf. 33. szám, 1-2. old.
- Csongrádi Lap* (1896a), 1896. január 19. VI. évf. 3. szám, 3. old.

Csongrádi Lap (1896b), 1896. május 31. VI. évf. 22. szám, 3. old.

Csongrádi Lap (1897a), 1897. április 25. VII. évf. 17. szám, 3. old.

Csongrádi Lap (1897b), 1897. július 18. VII. évf. 29. szám, 3. old.

Csongrádi Lap (1897c), 1897. december 5. VII. évf. 49. szám, 3. old.

Csongrádi Lap (1899), 1899. november 12. IX. évf. 46. szám, 3. old.

MNL CsML CsL V. B. 71. 1886. április 16. jk. 28. sz.

MNL CsML CsL V. B. 71. 1892. szept. 14. jk. 145. sz.

Tiszavidék (1893a), 1893. január 8. IV. évf. 2. szám, 3. old.

Tiszavidék (1893b), 1893. augusztus 27. IV. évf. 35. szám, 3. old.

Tiszavidék (1893c), 1893. augusztus 27. IV. évf. 35. szám, 5. old.

Tiszavidék (1894a), 1894. április 15. V. évf. 15. szám, 2. old.

Tiszavidék (1894b), 1894. július 29. V. évf. 30. szám, 3. old.

Tiszavidék (1894c), 1894. október 21. V. évf. 42. szám, 3. old.

Tiszavidék (1895), 1895. június 30. VI. évf. 26. szám, 3. old.

Tiszavidék (1896), 1896. február 5. IV. évf. 6. szám, 2. old.

JEGYZETEK

- 1 Artezi kút: Olyan fúrt kút, mely természetes szökőkútként működik, így folyamatosan folyik belőle az ivóvíz. Előfeltétele a nagy víznyomás két, vizet át nem eresztő kőzetréteg között. Az első ilyen kutat a 12. században fúrták a franciaországi Artois tartományban, innen ered az elnevezés.
- 2 Lásd: Szenteseinfo.hu 2004.
- 3 „N. úr nagy költséggel ásatta meg Csongrád város területe legmélyebb kitűnő ivóvizet adó kútját a maga és az itten járók általános használatára. Ezt nem vette figyelembe valamely gazember, hanem el tolvajlotta ezen kút ostorfáját lánczostol s kankalékostól együtt, mely után százan és százan néztek néhány napon át a szomjazó szomszédok, útonjárók a használhatlan kútba” (*Tiszavidék* 1894b).
- 4 Kádár Henrik képviselő 1886-tól, vagyis az első szentesi ártézi kút fúrásától egészen az első csongrádi ártézi kút elkészüléséig, 1891-ig nagy mennyiségben hozatta házához a szentesi ártézi vizet (*Tiszavidék* 1896).
- 5 Határozatszám: 312/1891 (*Csongrádi Lap* 1891e).
- 6 „Ha egy idegen utazó látogatja meg igénytelen városunkat föltűnik neki a piac téren egy katona silbakház vagy egy neczessarium féle kis deszka alkotmány, minek szükségét nem tudván magának megfejteti, tehát valakinél kérdést tesz ennek szükségessége tárgyában, mire ha értelmes embert kérdez meg az azt feleli, hogy ez ártézikút [...] No de se baj! megígérte a bíró, hogy befesteti a kis alkotmányt nemzeti színre” (*Tiszavidék* 1894c).
- 7 Hegyi Antal szavai a második ártézi kút helyének kijelölése ügyében összehívott képviselőtestületi ülésen, 1895 áprilisában (*Csongrádi Lap* 1895b).
- 8 Szivák tér: Mai Dózsa György tér, előtte Búzapiac vagy Gabonapiac tér. Szivák Imre 1885–1891-ig a város országgyűlési képviselője volt (Dudás 1982: 370).

Intensions of one Parish Priest to Improve Public Health. The First Artesian Wells in Csongrád

Orsolya Gyöngyössy

In the 1880's, 1890's artesian wells caused extremely positive effect on public health conditions. The first artesian well in Csongrád County was bored in Hódmezővásárhely (1880), than Szentés (1886). Between 1887 and 1894, Szeged constructed 30 wells of this kind. Among the larger settlements in the County, Csongrád was the last where artesian well was founded. The initiative of the idea was the parish priest, Antal Hegyi. Antal Hegyi was not only an enthuſisatic, and – in some perspectives – divisive person and priest, but an engaged supporter of the anti-royalist party for the independency of Hungary. The tension between him and the local Liberal representatives often interfere the realization of objects of public interest. In my study I intend to analyze how parish priest Antal Hegyi – overhang on his tasks as priest – made efforts to help the infrastructural development of Csongrád? What kind of conflicts arose during the process of realization and how did he managed them?

„Új utak Isten országa felé.” Az Actio Catholica társadalomformáló törekvése Magyarországon

Glässerné Nagyillés Anikó *

* Móra Ferenc Múzeum

Kulcsszavak

Actio Catholica (AC)
Katolikus Akció
világi apostolkodás
társadalom megújítás

Actio Catholica (AC)
Catholic Action
Secular Apostolate
Renewal of Society

Absztrakt

Az Actio Catholica (AC), más néven a Katolikus Akció a 20. század nagyhatású katolikus mozgalma volt, amely az „egyház kinyújtott karjaként” a világiaknak az egyház apostoli munkájába történő bevonását tűzte ki célul. Magyarországon a püspöki kar 1932-ben hozta létre az Actio Catholicát, ugyanakkor előzményei a 19. századba nyúlnak vissza. A két világháború között a magyar katolicizmus „mozgalmi központja” volt: az egyesületeken és az egyházközségeken keresztül hatott a helyi közösségek életére. Számos országos jelentőségű megmozdulást szervezett meg, hozzá kötődött az 1938-as Eucharisztikus Kongresszus megrendezése is. Tevékenységét 1948-ig tudta folytatni, ettől kezdve egyre kevésbé tudta a hivatalát betölteni.

Az Actio Catholica a két világháború között felismert vallási és társadalmi problémákra az egyesületek bevonásával, a „katolikus ember egyéni és közösségi” életének áthatásával válaszolt. Ebben fontos szerepet kapott a világiak apostolkodásba történő bevonása is, hiszen – vallották – általuk többeket meg tudtak szólítani, mint korábban. A törekvésük végső célja, hogy „Krisztus visszatérjen” az egyének és a társadalom életébe. A tanulmányomban egyházi kiadványokon és levéltári forrásokon keresztül vizsgálom az Actio Catholica világgépét és társadalomformáló törekvéseit, különös tekintettel a mozgalom családképére.

Az Actio Catholica (AC), más néven a Katolikus Akció a 20. század nagyhatású katolikus mozgalma volt, amely az „egyház kinyújtott karjaként” a világiaknak az egyház apostoli munkájába történő bevonását tűzte ki célul. A két világháború között a magyar katolicizmus „mozgalmi központját” jelentette: az egyesületeken és az egyházközségeken keresztül hatott a helyi közösségek életére. Előadásomban egyházi kiadványokon és levéltári forrásokon keresztül vizsgálom az Actio Catholica világgépét és társadalomformáló törekvéseit, különös tekintettel a mozgalom családképére.

Változó világok – régi „utak” válsága

A 17-18. századi államhatalom erősödésével az uralkodó szinte minden országban megpróbálta csökkenteni az egyház hatalmát és függetlenségét, kivonni felügyeletük alól a cenzúrát, az oktatásügyet és a jótékonykodást (Hahner 2006: 75). A 19. században a felekezeti iskolák támadása és állami felügyelet alá kerülése, másfelől a vallásos nevelés gyengülése a családban, ezzel együtt a felvilágosodás olvasmányainak betörése a mindennapokba a szekularizációs folyamatot erősítették fel (Kósa 2002: 256). A városiasodás és a polgári életforma térnyerésével keresztény és zsidó körökben egyaránt fontos kérdéssé vált az ifjúság újfajta megszólításának mikéntje: hogyan lehet a vallási tanítások, illetve a hagyomány szellemében nevelni őket a modern eszközök bevonásával? Erre azért is volt szükség, mert ezekre a „fórumokra” igényt tartottak és ezek révén más, versengő világnézetek már megszólították őket (Glässer 2014: 217). XIII. Leó pápa *Rerum Novarum* kezdetű 1891-es enciklikája¹ is felhívta a figyelmet az iparosodás és a kapitalizmus nyomán megjelent és várható feszültségekre. „A populáris keresztény (katolikus) tömegszervezkedés létrehozásának lehetősége és szükségessége a világegyház felső

vezetésének szintjén” (Gergely 1977: 8) is az ő idejében tudatosult. Az egyház azt is felismerte, hogy a hívek közösségét nem tekintheti homogén tömegnek, hiszen a vallásos közösségek önmagukat is eltérő célok mentén szervezték meg (Barna 2011: 27). Ebből adódóan a modern eszközök mellett a kor „szellemének” megfelelő pasztorációs módszerek (irodalmi termékek, népmissziók és a papok/klérus oktatása) alkalmazása vált fontossá, amely a vallás bizonyos fokú individualizálódását, az egyes hívekhez való fordulást tette lehetővé. Az 1890-es évektől megindult megújulási mozgalom katolikus reneszánsz néven társadalmi problémákat, szociális és szocializációs kérdéseket helyezett előtérbe. Az első világháború kezdetén ezek a problémák a társadalmi szerepek felborulásával és a családok szétesésével még inkább érzékelhetővé váltak (Orbán 2018: 192-193).

Mi volt az Actio Catholica?

Az Actio Catholica előzményei a 19. századba nyúlnak vissza. Az akkor még kis betűvel írt mozgalom célja a papságot segítő, a világi hívek bevonása az egyház munkájába. A nagy betűvel írt mozgalom XI. Pius pápához (1922-1939) kötődött (Gianone 2010: 5), amelynek „1922-ben megjelent *Urbi arcano dei* kezdetű trónralépési enciklikája adott programot és szervezeti keretet” (Lénár 2010: 87). Magyarországon a Katolikus Szövetség és egyházközségek tekinthetőek az Actio Catholica előzményének, amelyet a püspöki kar hivatalosan 1932-ben hozott létre (Gianone-Klestenitz 2017: 287). Lényegét Pintz Bálint plébános a következőkben foglalta össze: „minden plébánián legyenek elegendő számban buzgó világi apostolok, akik a lelkipásztor vezetése és irányítása mellett körülményeikhez képest fáradnak a lelkek megmentésén. Ezen felül az apostolkodás szellemét bele kell vinni az összes vallásos és egyébként katolikus egyesületek tagjaiba és az egyesületek működésébe egyesületi beszédek és előadások révén. Sőt, bele kell vinni az apostolkodás gondolatát az összes kat. hívek lelkébe templomi prédikációk és alkalmas olvasmányok útján” (Pintz 1940: 10). A hívek bevonása tehát több szinten, egyénekként és egyesületi tagokként is fontos volt. Az emberek újfajta megszólítását a „változó világok”, vagyis a társadalom, a mentalitás változása indokolta. A Katolikus Akció válaszreakció volt ezekre az átalakulásokra.

Az AC felépítése

Az Actio Catholica központi és irányító szerve az országos elnökség, amelynek elnöke a hercegprímás, ügyvezető elnöke a püspöki kar által megválasztott püspök volt. Az egyházi elnök mellett volt egy világi is (Gianone-Klestenitz 2017: 287). Hatáskörükbe tartozott az „országos jelentőségű katolikus problémák vizsgálata és tanulmányozása”, az AC célkitűzéseinek megállapítása, évi munkaprogramjának megállapítása, az alá tartozó szervezetek irányítása és összehangolása. Az országos elnökség a hatáskörét öt szakosztály tevékenységében gyakorolta: hitbuzgalmi és erkölcsvédelmi, kulturális, szociális és karitatív, sajtó és szervezési (N.N: é.n.: 7). 1933-tól a Katolikus Akció feladata volt a Katolikus Nagygyűlések megszervezése is (Gianone-Klestenitz 2017: 286). Mihalovics Zsigmond, az AC országos igazgatója hangsúlyozta, hogy az Actio Catholica Magyarországon nem külön egyesület volt, hanem „a püspöki kar közvetlen irányítása alatt álló, az apostolkodás egyes ágaiban szakszerűen dolgozó, mozgó és számonkérő szerv, amely az egyházmegyék határain túl eleven és átütő erővel rendelkező egységbe foglalja össze az ország katolikusságának törekvését és kívánságait” (Mihalovics 1942: 19). Ebbe a szervbe nemcsak az egyéneket, hanem az egyesületeket és a szerzetesrendeket is bele kívánták emelni (Mihalovics 1942: 19).

Actio Catholica a családok védelmében

A hívek számára az apostolkodás elsődleges közege a szűkebb környezetük volt. Az Actio Catholica 1932 és 1948 között² éves programjában szinte minden évben foglalkozott a család kérdésével. A családok „a nemzeti lét tartóoszlopai” – írta Mihalovics Zsigond, ezért – folytatta – a „családok megmentése a nemzet megmentését jelenti” (Mihalovics 1942: 42-43). Olyan alapegységet láttak tehát benne, amely kihat a társadalomra is. A családok megszólítására az egyén apostolkodásán keresztül, illetve szervezett formában került sor.

A családtagok majdani túlvilági életéről és üdvözüléséről való gondoskodás a világi apostolok egyik fontos feladata volt. Ennek eszközei a példamutatás, figyelmeztetés és kérés voltak, amelyek által a keresztény kötelességek (imádság, böjt, szentmise látogatása) teljesítését igyekeztek előre mozdítani (Pintz 1940: 43-44). A túlvilági életre ilyen módon történő készülődés inkább a hagyományos gondolkodásra jellemző, ugyanakkor ennek módszerei a modern társadalom gyakorlataiba illeszkedtek. A családtagok együtt, illetve külön-külön történő megszólítására szorgalmazta az Actio Catholica a lelkigyakorlatok, illetve a családi napok megszervezését. Ezek célkitűzése „az egységes, egészséges és erős keresztény család” (Csávossy 1942: 38) elősegítése volt. Ennek érdekében a „rekollekciós, a lelkigyakorlatos gondolatot” (Csávossy 1942: 38) összekapcsolták „a családtagok rendszeres erkölcsi, pedagógiai, társadalmi és gyakorlati képzésével” (Csávossy 1942: 38).

A jezsuiták rendszeresen megjelentették a Családi Szentóra című füzetet, amelynek célja a családok bekapcsolása az engesztelő ájtatosságba, amely a családfelajánlást készítette elő. Több helyen ehhez kapcsolódóan templomi ájtatosságokat, műsoros családi esteket, ünnepélyeket tartottak. A programok közösségépítőek voltak, ugyanakkor a családok nem alkottak önálló egyesületet. A cél elsősorban a család megszentelése, a „családi életeszmény” felkarolása volt. A Családvédelmi Akadémia keretében előadásokat szerveztek a családokat érintő kérdésekről. Az Actio Catholica keretén belül tevékenykedő világi apostoloknak megbeszéléseket, gyűléseket, lelkigyakorlatokat és előadásokat tartottak.³

1935-ben és 1942-ben az Actio Catholica Szociális és Karitatív Szakosztály a családvédelmet helyezte a tanácskozás központi témájává. Az előadások fő tárgya a házasság és gyermekszám növelése, a munkavállalás és az anyagi stabilitás segítése, a család egészségének, a családtagok érdekeinek és jogainak védelme volt (Wünscher 1943). Ezekben az előadásokban az egyházi emberekből, jogászokból, ügyvédekből, tanárokból, közegészségügyi főfelügyelőből, miniszteri tanácsosokból, államtitkárokból álló előadók gyakorlati tanácsokat próbáltak adni a felmerülő társadalmi, gazdasági, jogi és vallási problémákra (Wünscher 1943).

A Katolikus Akció és a Jézus Szíve tisztelet

A 19. században a Jézus Szíve tiszteletet leginkább kezdeményező és szervező jezsuiták célja a vallási megújulás, a katolikus egyház és Európa általános rekatolizációjának előmozdítása volt. Jézus Társasága a Jézus Szíve tiszteletet tömegpasztorációs programjának tekintette és a társadalmi szolidaritás és megbékélés, a szociális megújulás „orvosságaként” hirdette meg (Busch 1997: 44, 48-49).

A Jézus Szíve Szövetség tevékenysége összekapcsolódott az Actio Catholica célkitűzéseivel, illetve az AC vezetői is fontosnak tartották az egyesületek, illetve azon belül az egyes hívek bekapcsolását a munkájukba.

A család középpontba állítása a Jézus Szíve Szövetségben is meghatározó volt. A Szívárdában⁴ lévő gyermekek kis apostolok voltak, akik a környezetük vallásosságát igyekeztek előmozdítani. A vezetőik több esetben együttműködtek az Actio Catholica elnökségével, de tőlük függetlenül is hasonló szellemiségben

dolgoztak. A két szervezet kapcsolatát a *Jézus Szíve Naptár* egyik szerzője a következőképpen foglalta össze: „Ne nyugodjunk tehát, míg az összes katolikus hívek meg nem ismerik a Jézus Szívének szentelt életet, amelynek természetszerű következménye az „actio catholica, a katolikus cselekvés,” a Jézus szent akarata és a pápa szándéka szerint való viselkedés. Ha azt akarjuk, hogy hazánkban buzgó katolikus élet legyen, hogy a hívek résztvegyenek az egyház isteni apostolkodásában, akkor neveljünk mindenkit a Jézus Szíve szerint való apostolkodásra a Jézus Szíve Szövetség szellemében” (N.N. 1932: 47).

Az apostolkodásnak fontos része volt a családok „megmentéséért” való tevékenykedés. Ezek a következők voltak: a család Jézus Szívének való felajánlásának szorgalmazása, a családon belüli béke segítése és a válás lehetőség szerinti megakadályozása, vegyes házasságok elkerülése vagy a gyermekek katolikus nevelésének biztosítása, egyházi házasság támogatása és küzdelem az „egykézés” ellen (N.N. 1931: 17). Ezt természetesen főként a saját családjukban tudták megvalósítani, de a környezetükben is valószínűleg ezt képviselték. Ezek a törekvések tehát a család fizikai és lelki megmentését egyaránt célozták. Azt vallották ugyanis, hogy „a család is része Krisztus titokzatos testének és saját egysége annak egységéből táplálkozik” (Csávossy 1942: 38). Ez a gondolkodás a hagyományos világrépre utal, amelyben az ember magát a teremtett világ részének tartotta.

A Jézus Szíve Szövetség tagjai a Katolikus Akció és a Jézus Szíve tisztelet szellemében dolgoztak „Krisztus frontján”. Ezek a munkák történhetek külön-külön, illetve együtt is. Ilyen közös szervezések voltak például a Jézus Szíve felajánlások alkalmai. 1940. május 31-én Jézus Szíve Díszgyűlés keretében ünnepelték meg Szeged város Jézus Szívének történet felajánlásának 20. évfordulóját. Ennek tényleges időpontja 1941-ben volt, de 1940-ben tervezték a „Szegedi Szentév” kezdetét. A Díszközgyűlésen az AC bizottsági elnöke is mondott beszédet.⁵ 1950-ben volt a Jézus Szíve világfelajánlás 50 éves évfordulója, amelyről szentmisékkal, a felajánlások megújításával emlékeztek meg. Az évforduló megünneplését az Actio Catholica terjesztette elő. Az elnök levélben kérte a Szeged-Csanádi püspököt a program és az ünnepség anyagának körlevélben történő terjesztésére.⁶

Tanulságok

Az Actio Catholica a 20. század nagyhatású katolikus mozgalmaként a hívek, illetve az egyesületek és a szerzetesrendek bevonásával a munkájuk előremozdítására, irányítására, illetve a velük való együttműködésre törekedett. A két világháború között a magyar katolicizmus „mozgalmi központja” volt: az egyesületeken és az egyházközségeken keresztül hatott a helyi közösségek életére. Számos országos jelentőségű megmozdulást szervezett meg, hozzá kötődött az 1938-as Eucharisztikus Kongresszus megrendezése is. Tevékenységét 1948-ig tudta folytatni, ettől kezdve egyre kevésbé tudta a hivatalát betölteni.

Az Actio Catholica a két világháború között felismert vallási és társadalmi problémákra az egyesületek bevonásával, a „katolikus ember egyéni és közösségi” életének áthatásával válaszolt. Ebben fontos szerepet kapott a világiak apostolkodásba történő bevonása is, hiszen – vallották – általuk többeket meg tudtak szólítani, mint korábban. A törekvésük végső célja, hogy „Krisztus visszatérjen” az egyének és a társadalom életébe. Tanulmányomban egyházi kiadványokon és levéltári forrásokon keresztül az Actio Catholica világképét és társadalomformáló törekvéseit vizsgáltam, hangsúlyosan a mozgalom családokkal kapcsolatos törekvéseire.

Barna Gábor (2011): *Az élő Rózsafüzér társulata. Imádság és imaközösség a 19–21. századi vallási kultúrában.* Budapest: Szent István Társulat.

Busch Norbert (1997): *Katholische Frömmigkeit und Moderne. Die Sozial- und Mentalitaetsgeschichte des Herz-Jesu-Kultes in Deutschland zwischen Kulturkampf und Erstem Weltkrieg.* Guetersloh: Gütersloher Verlagshaus.

Csávossy Elemér (1942): Családi napok. In: *Krisztus Frontján. Az Actio Catholica Budapesti Csoportbizottságának jelentése.* Budapest: Stephanum Nyomda, 38-40. p.

Gergely Jenő (1977): *A politikai katolicizmus Magyarországon (1890–1950).* Budapest:

Kossuth Kiadó.

Gianone András (2010): *Az Actio Catholica története Magyarországon 1932–1948.* Budapest: ELTE BTK Történelemtudományok Doktori Iskola.

Gianone András – Klestenitz Tibor (2017): *Katolikus nagygyűlések Magyarországon.* Budapest: MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet.

Glässer Norbert (2014): Orthodox kóser tömegirodalom? Sajtóviták a zsidó ifjúsági irodalom orthodox és neológ értelmezései körül. In: Glässer Norbert – Zima András (szerk.): *Hagyományláncolat és modernitás.* Szeged: Néprajzi és Kulturális Antropológiai Tanszék, 217-229. p.

Hahner Péter (2006): *A régi rend alkonya. Egyetemes történet 1648–1815.* Budapest: Panem.

Kósa László (2002): A vallási közönyösség növekedése Magyarországon a XIX. században. In: Szilágyi Ágnes – Kövér György – Palojtay Mária – Kovács I. Gábor (szerk.): *Magyarország társadalomtörténete I/2. A reformkortól az első világháborúig.* Budapest: Nemzeti

Tankönyvkiadó, 250–267. p.

Lénár Andor (2010): Az Actio Catholica működése a váci egyházmegyében a két világháború között. In: Gergely Jenő (főszerk.), Papp Csilla – Simon Péter (szerk.): *Vázlatok két évszázad magyar történelméből. Tanulmányok.* Budapest: ELTE Történelemtudományok Doktori Iskola Új- és Jelenkori Magyar Történeti Program, 87-102. p.

Mihalovics Zsigmond (1942): *A világi apostolkodás kézikönyve.* Budapest: Szent István Társulat.

Név Nélkül (1931): *A Jézus Szíve Szövetség Katekizmusa. Pótlék a Jézus Szíve Szövetség kézikönyvéhez.* Budapest: Jézus Szíve Szövetség Kiadása.

Név Nélkül (1932): Az „actio catholica” és a Jézus Szíve Szövetség. In: *Jézus Szíve Naptár az 1932. szökőévre.* Budapest: A Jézus Szíve Szövetség Kiadása, 46-47. p.

Név Nélkül (é. n.): *A Magyar Actio Catholica ügyrendje és tájékoztatója.* Kézirat gyanánt. Budapest: Az Actio Catholica Országos Elnökségének Kiadása.

Orbán Imre Mihály (2018): „A háború után sok munka vár ránk” Egy Torontál vármegyei község helyzete az I. világháború alatt ahogy a plébános látta. In: Glässer Norbert – Mód László (szerk.): *A Nagy Háború hatása a mindennapok kultúrájának változására.* Szeged: Néprajzi és Kulturális Antropológiai Tanszék, 186-203. p.

Pintz Bálint (1940): *Az apostolkodás és a Katolikus Akció.* Rákospalota: Szalézi Művek Könyvkereskedelmi és Nyomdai Vállalat.

Prohászka Ottokár (ford.) (1931): *XIII. Leó pápa apostoli levele a munkások helyzetéről (Rerum Novarum).* Budapest: Szent István Társulat az Apostoli Szentszék Könyvkiadója.

Strecke Ernő (1942): Új utak Isten országa felé. In: *Krisztus Frontján. Az Actio Catholica Budapesti Csoportbizottságának jelentése.* Budapest: Actio Catholica Budapesti Csoportbizottsága, 6-15.p.

Wünscher Frigyes szerk. (1943): *A család jólétéért. Az Actio Catholica Szociális és Karitatív*

Szakosztályában 1942. évben tartott családvédelmi ankét előadásai. Budapest: Az Actio Catholica Országos Elnökségének kiadása.

FORRÁSOK

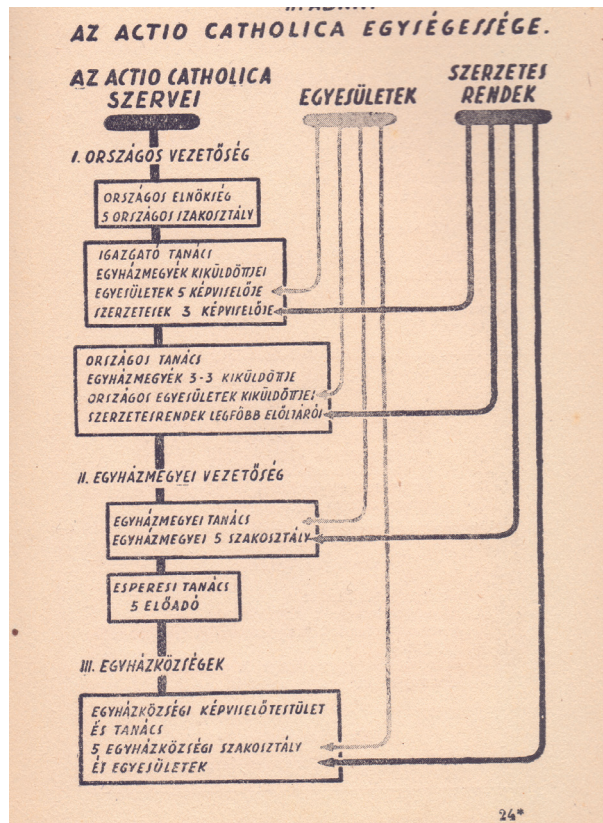
Az 1940. május 31-i Jézus Szíve diszgyűlés tárgysorozata és „Corda, Cordi, Consecrare. Szenteljük szívünket Jézus Szívének.” In: Szeged-Csanádi Egyházmegyei Levéltár Dokumentumai, 1555/940.

Endrey Mihály A.C. országos igazgató levele a Szeged-csanádi püspökhöz. 1949. december 5.
Forrás: Szeged-Csanádi Egyházmegyei Levéltár Dokumentumai, 2626/1949.

Palánkay Tibor S.J. beszámolója (1947).
In: *Provinciánk Hírei*, 1947. december. 84. sz., 6-7. p. Jézus Társasága Magyarországi Rendtartományának Levéltára.

JEGYZETEK

- ¹ Lásd: Prohászka 1931
- ² Ezt követően az AC. 1990-ig „formálisan” létezett, de a szerepét a megváltozott politikai, társadalmi helyzet miatt nem tudta betölteni.
- ³ Lásd: Palánkay Tibor S.J. beszámolója, 1947
- ⁴ A Szívgárda a Jézus Szíve Szövetség gyermektagozata volt, 6 és 14 év közötti gyermekekből állt.
- ⁵ Lásd: az 1940. május 31-i Jézus Szíve diszgyűlés tárgysorozata
- ⁶ Lásd: Endrey Mihály A.C. országos igazgató levele a Szeged-csanádi püspökhöz ,1949

1. kép: Az Actio Catholica felépítése. (Forrás: Mihalovics Zsigmond: *A világi apostolkodás.* Budapest: Szent István Társulat Kiadása, 369. p.)

2. kép: Vallási kiadványokat árusító nő, 1929. (Forrás: Fortepan/Dr. Horváth Miklós. Száma: 129292)

3. kép: Krisztus Frontján. Az Actio Catholica Budapesti Csoportbizottságának jelentése, 1942. Budapest. Borító.

“New Paths to the Kingdom of God.” The efforts of Actio Catholica to influence society in Hungary

Anikó Glässerné Nagyillés

Actio Catholica (AC), also known as Catholic Action, was a powerful 20th century Catholic movement that set itself the aim of involving laypersons in the apostolic work of the church as the “extended arm of the church”. In Hungary the episcopacy set up Actio Catholica in 1932 but it had precedents reaching back to the 19th century. In the interwar years it was the “movement centre” of Hungarian Catholicism: it influenced the life of local communities through associations and church communities. It organised many actions of national significance and was also associated with the organisation of the 1938 Eucharistic Congress. It was able to continue its activity until 1948 but after that was less and less able to fulfil its function.

Actio Catholica responded to the religious and social problems identified in the interwar years by involving the associations and permeating the “individual and community lives of Catholic people”. The involvement of the laity in apostolic work also played an important part in this because it was held that in this way, they could reach more people than before. The final aim of their efforts was for “Christ to return” into the lives of individuals and of society. Drawing on church publications and archival sources, the study examines the world-view of Actio Catholica and its efforts to influence society, with special regard to the movement’s view of the family.

Kortárs egészségügyi újságírás Magyarországon

Dunai Tamás*, Sifter Adél*

* Szegedi Tudományegyetem

Kulcsszavak

egészségügyi újságírás
egészségügy
újságírás
health journalism
intézményesülés
blogoszféra
civil újságírás
hitelesség
ismeretterjesztés

health journalism
healthcare
journalism
institutionalization
blogosphere
civil journalism
credibility
dissemination of knowledge

Absztrakt

Az egészségügyi újságírás ma Magyarországon a sajtó más szakterületeihez képest is meglehetősen elhanyagolt terület. Egyrészt az újságírás általános válsága okán egyre fogyatkoznak a hozzáértő képviselői, másrészt az akadémiai érdeklődés is hiányzik: a kortárs egészségügyi sajtó tudományos feldolgozása még nem történt meg. Jelen dolgozat az intézményesülési folyamatok (szervezetek, szakmai díjak, képzések) bemutatásán túl a terület jellemző töréspontjainak meghatározása révén igyekszik feltárni a hazai egészségügyi újságírás sajátosságait, elkülönítve egymástól a tudományos, a szakmai és a nagyközönségnek szóló kiadványokat, az online és az offline felületeket, valamint a professzionális és a civil tartalmakat. Tanulmányunk áttekintő jellegű. Célja, hogy feltegye az akadémiai vizsgálatok térképére a hazai egészségügyi újságírást, meghatározza annak fő jellemvonásait, illetve rendszerezze a fontosabb szereplőit.¹

Mielőtt belefognánk a hazai egészségügyi újságírás jellemzőinek leírásába, muszáj definiálnunk azt, mit is értünk egészségügyi újságírás alatt. Az egészségügyi újságírás alapvetően a sajtó egy tematikus területe. Két megközelítést különíthetünk el az alapján, hogy hol vannak a téma határai. Szűk értelemben a szakmai, azaz az egészség-betegség, az orvosi szakma és az orvostudomány témakörével foglalkozó sajtót értjük alatta (az angol erre a medical vagy health care journalism kifejezést használja), tág értelemben a lelki egészséggel, egészséges életmóddal, természetgyógyászattal, fitnessszel vagy akár testépítéssel foglalkozó sajtótermékek is ehhez a területhez sorolhatók (erre használja az angol a health journalism kifejezést). Ez az elkülönítés csak látszólag könnyű, a kettő közti határ számos esetben elmosódik. Mi elsősorban az egészségügyi újságírás szűk értelmével dolgozunk, nem vitatva el azonban a tág értelmezés létjogosultságát és fontosságát, így a lappiac bemutatásakor olyan lapokat is említünk, amelyeknél a második megközelítés dominál.

Az egészségügyi újságíráson belül emellett léteznek azok a töréspontok is, amelyek az új média hatására az újságírás valamennyi területén megjelentek: a régi és az új média, az offline és az online platformok, a tradicionális és a civil újságírás, a profi és az amatőr tartalom-előállítók ellentétei gyakran eredményeznek vitákat az egyes oldalak képviselői között (erről lásd bővebben: Tófalvy 2017). Az egészségügyi újságírás egyes területei közt így egyfajta hierarchikus viszony jön létre a társadalomban élő kulturális normák és előítéletek alapján, és ezzel együtt jár az a paradox helyzet, hogy a hagyományos, professzionális szakújságírás presztízse ugyan magasabb, olvasottsága viszont többnyire alacsonyabb az új felületekhez képest.

Az egészségügyi újságírás kereteinek meghatározásakor arra is figyelniük kell, hogy a különféle sajtótermékek mekkora terjedelemben foglalkoznak az egészséggel. Három szintet különíthetünk el: a rendszert a teljesen tematikus, a részben (fix időközönként vagy helyen/rovatban) tematikus és a témát csak alkalmanként érintő sajtótermékek alkotják. Ennek elemei egyrészt a hagyományos és az online lapok, illetve azok rovatai, cikkei, másrészt a televízió-, rádió- és online csatornák, valamint azok műsorai vagy videói, harmadrészt a blogok és mikroblogok bejegyzései. Ezek közül jelen dolgozatban csak az írott sajtó részeként értelmezhető elemekkel foglalkozunk.

A hierarchikus és tematikus aspektus azonban – amellet, hogy természetesen nem csak külön-külön, de egymással kölcsönhatásban is érdemes ezeket vizsgálni – még mindig nem ad teljes képet az egészségügyi újságírásról. Legalább ilyen fontos szerepet játszik az elérés kérdése is: vagyis az, hogy mely sajtótermék milyen körben hozzáférhető. Ez alapján megkülönböztethetünk szakmai tudományos, szakmai nem tudományos és nagyközönségnek szóló kategóriákat. Ezeknek a kategóriáknak az elérése sokszor éppen fordítottan arányos a szakmai megalapozottságukkal. Az egyszerű fogyasztó nem csak azért nem tud a komoly orvosi szakértelmet tükröző forrásokból tájékozódni, mert nem kompetens a témában, hanem azért sem, mert ezekhez fizikailag nem férhet hozzá, a tudományos, szakmai folyóiratok legtöbbször zárt rendszerben történő forgalmazása miatt.²

Mindez a sokszoros (hierarchikus és tematikus) töredezettség élesen hívja elő a hitelesség és a megbízhatóság kérdését. Melyik tartalomban bízhatok? Melyikben nem? Az újságírás általános válsága az egészségügyi újságírást élesebben érinti, hiszen ezek a sajtótermékek az egészségkommunikáció legfontosabb platformjai, ezek végzik az egészséggel és betegségekkel kapcsolatos tudás disszeminációját, fő funkciójuk a tájékoztatás mellett az ismeretterjesztés. A hitelesség kérdésének megítélése azonban rendkívül nehézé vált, ahogy azt néhány esetben látni is fogjuk.

Az egészségügyi újságírás

Az egészségügyi újságírás mint a sajtó egy tematikusan jól körülhatárolható részterülete alapvetően két – szakmai és befogadói – oldalról közelíthető meg. A szakmai oldalon belül azonban a terület sajátosságaiból adódóan különbséget kell tennünk az előállítóként feltűnő újságírói szakma és az orvostudomány képviselői között.

A megfelelő szakmai tartalom létrehozásához – mint az újságírás minden ehhez hasonlóan specifikus területén – a témához kapcsolódó magas szintű tudással kell rendelkeznie a szöveg előállítójának. Mivel ennek a tudásnak az elsajátítása az egészségüggyel kapcsolatban egy kívülálló (újságíró) számára jóval nehezebb a terület zártsága, egyfajta megközelíthetlensége miatt, gyakori, hogy a cikkírók épp a másik szakmai oldalról, az egészségügyben dolgozó, ám újságírói tapasztalattal és képesítéssel nem rendelkezők közül kerülnek ki.³ A másik szakmai tudásával kapcsolatos – mindkét fél részéről tanúsított – hiányosságok komoly feszültségeket képesek generálni. Olyannyira, hogy ezeket még a befogadó oldal is érezheti, ha adott esetben egy szakmailag megalapozott, de stilisztikailag nem megfelelő vagy épp ellenkezőleg, egy jól komponált, de szak(orvosi) hitelességgel nem rendelkező szöveggel találja szemben magát. A jól írtág és a szakmai megalapozottság kettős elvárása a terület zártsága miatti megnehezített információszerzéssel együtt (vö. Larsson 2004) leszűkíti az egészségügyi újságírást magas színvonalon művelők számát.

Ahhoz, hogy az egészségügyi sajtót megfelelően körvonalazni tudjuk, elengedhetetlen az intézményi háttérnek bemutatása. Magyarországon az egészségügyi újságírás mint önálló terület kevésbé intézményesült. Mindez jól láthatóvá válik, ha megvizsgáljuk az intézményesülés legfontosabb elemeit. Az egészséggel foglalkozó tematikus lapok, rovatok, cikkek mellett az intézményesülés szempontjából fontos a területhez kapcsolódó szervezetek, szakmai elismerések és díjak, valamint oktatás (specializált újságíróképzés) megléte.

Magyarországon az egészségügyi újságírás formális intézménye a Magyar Újságírók Országos Szövetsége (MÚOSZ) Egészségügyi, Szociálpolitikai és Társadalombiztosítási Szakosztálya.⁴ A 2018-ban körülbelül 130 fős tagságot számláló szakosztály létrejötté a rendszerváltás idejére tehető, korábban a belpolitikai szakosztály egyik tagozatcsoportja volt, ám az egyre szaporodó egészségügyi témák és a terület felé orientálódó újságírók számának megnövekedése miatt indokolttá vált önálló egységgé válnia a MÚOSZ-on belül. A szakosztályba bekerülni csak a szövetségen belül lehetséges, felvételüket általában azok kérik, akik munkájuk során egészségügyi, szociális és társadalombiztosítási kérdésekkel foglalkoznak a legkülönbözőbb sajtóorgánumoknál az ország különböző településein, főállású- vagy szabadfoglalkozású újságíróként. A tagok között kis létszámban, de akadnak egészségügyi dolgozók is, akik rendszerint mellékesen foglalkoznak az újságírással. Nógrádi Tóth Erzsébet, a szakosztály jelenlegi elnöke személyesen közel 30 éve foglalkozik szakmai újságírással, elmondása szerint a szakosztály folyamatosan működik, ám amíg korábban szinte havonta voltak rendezvényeik, az utóbbi időben évente csak néhányat tartanak. A sajtó gondjai hatással vannak minden szakterületen dolgozó újságíróra, az országos közéleti sajtóorgánumoknál egyre kevesebb helyen van arra lehetőség, hogy valaki kizárólag egészségügyi témával foglalkozhasson. Pedig az egészségügyi újságírás

egy olyan speciális terület, amely megköveteli a szakma és a betegségek pontos ismeretét. Bár vannak még kimondottan egészségügyi szakújságírók a napilapoknál, hetilapoknál, és elég sok a kifejezetten egészségügyi szaklap, webes újság is, Nógrádi Tóth Erzsébet nem látja túl biztatónak a helyzetet. Az egészségügyi újságírás szempontjából releváns lapokat (melyek álláspontja szerint elsősorban a szaklapok) épp úgy, mint az újságírás bármely más területét, érzékenyen érinti a közösségi média térnyerése, ahol olyanok is foglalkoznak a témával, akik nem értenek a területhez. Néhány profi egészségügyi szakújságíró azonban természetesen még mindig jelen van az írott sajtóban, köztük olyanok is, akik nem tagjai a szakosztálynak. Ez a jelenlét azért is lényeges, mert ezen a területen különösen fontos szerepe van a szöveg előállítójának. Egy magát az egészségügybe bedolgozó újságíró egy új szerkesztőségbe kerülve is képes megtartani nem csak szakmai információforrásait, de akár az olvasóit is. A hitelesség kérdése kétségtelenül fontos sarokköve a szakújságírásnak, ám mivel ma már nagyon kevés helyen lehetséges csupán egy olyan specifikus területre fókuszálni, mint az egészségügy, a legtöbb újságíró több fronton kénytelen helytállni, ami hosszú távon óhatatlanul is bizonyos fokú felületességhez vezethet. A sajtópiac egészét tekintve nem túl rózsás az egészségügyi újságírók helyzete, de egyes tematikus lapoknál azért jobb a helyzet.

Az egészségügyi újságírás intézményesüléséhez nagy mértékben hozzájárulnak azok a szakmai elismerések és díjak is, amelyek a terület képviselőinek munkáját jutalmazzák. Ilyen például az Európai Unió Egészségügyi Újságíró Díj, a Magyar Orvosi Kamara MOK Média Díja vagy a Semmelweis Egyetem által létrehozott Kopp Mária Médiadíj is. Az EU 2009-13-as egészségügyi programja során évente kiosztott, nemzetközi viszonylatban is elismert Európai Unió Egészségügyi Újságírói Díj (Vassiliou 2009) (Egészségügyi Újságírói Díj, cco.hu) nem csak a tagállamként minket is érintő uniós egészségpolitikai törekvések miatt fontos, hanem mert egyetlen magyarként, 2012-ben Makarész Rita *A legolcsóbb antidepresszáns* című, a testmozgás depresszió megelőző szerepéről szóló cikkével második helyezést érdemelt ki. (hvg.hu 2012)

Hazai viszonylatban a Magyar Orvosi Kamara 1998-ban alapított MOK Média Díja az egyik legjelentősebb egészségügyi újságírói elismerés. A díjat egészségügyi ismeretterjesztés, valamint egészségügyi publicisztika kategóriákban ítélik oda, és „azok az újságírók, médiaszakemberek kaphatják, akik az egészségügyi újságírást, illetve ismeretterjesztést színvonalasan, értékteremtő módon, az orvoslást érintő egyéb szempontoknak is megfelelően művelik”. (mok.hu 2019) A Semmelweis Egyetem 2010-ben hívta életre a hazai egészségtudományt érintő újságírás másik meghatározó (bár jóval speciálisabb) díját, melynek célkitűzése az egyetemről való tudósítás, hírközlés és tájékoztatás területén nyújtott kiemelkedő teljesítmény elismerése. A két kategóriában kiosztott – média és hírszerkesztői – díjat 2012-ben Kopp Mária pszichológus professzor életművére és munkásságára emlékezve nevezték át, ezzel is tisztelegve az előtt, hogy pályája során kiemelt fontosságúnak tartotta a köz tájékoztatását. (semmelweis.hu 2019)

Az egyes intézmények és díjak jelentős mértékben támogatják ugyan az egészségügyi újságírást, mindez mégsem lehet elegendő. Éppen az alap hiányzik, hiszen megfelelő képzés, az oktatás különböző szintjein választható specializációk nélkül nem működhet megfelelően egyetlen szakma sem. Újságírók és a média világában jól boldoguló szakemberek képzése természetesen országszerte rengeteg helyen zajlik, a néhány hetes kurzusoktól egészen az egyetemi képzésekig terjedő palettán azonban alig találni szakterületekre fókuszáló vagy szakújságírói képzést, egészségügyit pláne. Bár kifejezetten egészségügyi újságírással foglalkozó képzési hely Magyarországon nincs, a felsőoktatásban különböző tudománykommunikációs képzésekre találni példát. Ezek, ha lazábban is, de ehhez a területhez kapcsolhatók. Az Eötvös Lóránt Tudományegyetem Természettudományi Karának természettudományi médiakommunikátor szakirányú felsőoktatási továbbképzése műszaki és természettudományi alapképesítéssel (természettudományi alapszakok, informatikus alapszakok, műszaki alapszakok, agrártudományi szakok, orvostudományi szakok) rendelkező szakembereknek nyújt elméleti alapozást és széles körű gyakorlati ismereteket a hagyományos és új tudománykommunikációs műfajokban. (edutech.elte.hu 2019) Ebben egy korábbi, tudománykommunikációval foglalkozó képzésük örökségét viszik tovább. A Szegedi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karának akkreditált tudománykommunikáció a természettudományban elnevezésű szakirányú továbbképzése a természet-, élet- és műszaki tudományok területén dolgozók vagy a tudománykommunikációval hivatásszerűen foglalkozni kívánók számára nyújt segítséget a média működésének, legfontosabb színtereinek (nyomatott sajtó, televízió, rádió, online média) megismerésében és átlátásában, egyfajta hidat képezve a tudomány és a média között. (felvi.hu 2019)

Mindezek alapján jól látható, hogy az egészségügyi újságírás kevésbé intézményesült terület. Az ugyan örvendetes, hogy léteznek szakmai díjak, de a szakmai szervezet alig 130 főnyi tagságot számlál, a szerkesztőségekben az újságíróknak egyre kevésbé van lehetőségük csak ezzel a területtel foglalkozni és a terület utánpótlása sem biztosított. Sokan pusztán elhivatottságból sajátítják el a másik szakmai oldalhoz tartozó (újságírói vagy egészségügyi) ismereteket.

Az egészségügyi újságírás rendszere

Az egészségügyi sajtó – különféle átfedésekkel – kétféleképpen osztható fel. A megjelenés aspektusából lehet online vagy offline az ide tartozó tartalom, az elérni kívánt olvasóközönség szempontjából pedig lehet szakmai tudományos, szakmai nem tudományos és nagyközönségnek szóló. Természetesen a gyakorlatban mindkét felosztás minden eleme összekapcsolódik, vagyis az elérés minden szintjén találunk online és offline tartalmakat is, ráadásul a legtöbb esetben az offline sajtó sem működik már valamilyen online társfelület nélkül.

A dolgozat e két felosztást használja fel egymásba ágyazva, a hazai egészségügyi újságírás sajátosságaira szabva. Elsőként a print sajtó szakmai-tudományos, szakmai nem tudományos, illetve nagyközönségnek szóló kiadványait (ezen belül a kereskedelmi forgalomban lévő, valamint az ingyenes reklám- és patikakiadványokat) nézzük végig. Majd az online sajtó esetében is ezt a hármas rendszert – a nagyközönségnek szóló tartalmak kapcsán főként a hagyományos, illetve a civil újságírók által létrehozott tartalmak kérdéskörére fókuszálva – alkalmazzuk. Mindkét esetben felvázoljuk a teljesen egészségügyi tematikájú kiadványoktól a témával csupán alkalmanként, egy-egy cikkben foglalkozó sajtótermékekig terjedő skálát.

Offline egészségügyi sajtó

A nyomtatott egészségügyi újságírás szakmai tudományos kategóriájába rendszerint tudományos folyóiratként akkreditált, külön szerkesztőbizottsággal rendelkező lapok tartoznak (mint például az *Egészségtudomány* vagy az *Orvosi Hetilap*). Cikkeik lektorálva, a tudományterület hivatkozási rendszereit alkalmazva jelennek meg. Ez a szegmens lényegében az academic writing területe, és nem a tudományos vagy szakmai újságírásé. A szakmai tudományos nyomtatott sajtóhoz a specifikusan akadémiai közeghez szóló lapok tartoznak, de ezek egy része érdekes lehet a szakma számára is, és akad néhány olyan lap is, ahol a tudomány mellett más szakmai kérdések is előfordulnak, így e csoport pontos határait nehéz, sőt valójában nem is igazán szükséges meghúzni. A tudományos folyóiratok specifikusabban a különböző kutatásokkal, tudományos életben elért eredményekkel és az ott napirenden lévő kérdésekkel foglalkoznak, míg a szakmai lapok inkább az orvosok és más egészségügyi dolgozók napi munkájában igyekeznek segíteni, számukra információkat nyújtani. A határok éles meghúzása ellen szólhat, hogy tudományos lapok írásai éppúgy lehetnek szakmailag fontosak egy gyakorló orvos számára, mint az orvosszakmai lapokban megjelenő cikkek.

Az újságírók szerepe a tudományos folyóiratokhoz hasonlóan a szakmai nem tudományos lapokban is elhanyagolható: bár itt már nem a tudományos élet szereplői (akadémikusok, kutatóorvosok) szólalnak meg, ezekben is főként az orvosszakma képviselői kapnak teret. Ide sorolható például a *Magyar Családorvosok Lapja* (2008-), az *Ápolásügy*, a Magyar Ápolási Egyesület továbbképző és tájékoztató kiadványa (1986-), az *Orvostovábbképző Szemle* (1993-), illetve még az *Egészségügyi Közlöny* (a Magyar Közlöny egészségügyi kiadványa) is. Nyelvezetükben ezek már közelebb állnak a hétköznapihoz, ám ez sajtónyelvnek messze nem mondható. Sajtótermékké csak a megjelenés gyakorisága (heti, havi, negyedéves, stb.), a kiadvány stílusa, formája teszi őket, a klasszikus sajtóműfajok és az újságírás jellegzetességei sok esetben teljes mértékben hiányoznak. Célközönségük meglehetősen konkrét, a tudományos kategóriáéval részben egybevág, hiszen szinte kizárólag az egészségügyben dolgozók számára releváns információkat közölnek. A nagyközönséghez egyáltalán nem, vagy csak helyenként, egészen kis mértékben próbálnak szólni.

A nagyközönségnek szóló lapok esetében az újságíróknál gyakorlatilag bárki számára hozzáférhető folyóiratokról beszélünk. Ezek leginkább az alapján különíthetők el, hogy milyen mértékben foglalkoznak egészségügyi témákkal, illetve hogy ezen belül milyen irányt (egészség-betegség, fitness, életmód, testépítés, stb.) képviselnek.

A teljes terjedelmükben egészségügyi lapok mellett vannak, amelyek csak kisebb részben tartalmaznak ilyen témákat, általában egy-egy egészség rovattal rendelkeznek. Tipikusan ilyenek a női magazinok, de egyre erősödő

tendencia, hogy a férfimagazinok is komolyabban foglalkoznak például a szűrővizsgálatok népszerűsítésével, testi-lelki egészséggel. Ezekon kívül a különböző regionális vagy megyei lapok, és általában a bulvár vagy közéleti lapok is rendelkeznek egészségügyi rovattal. A következő szint azoké a lapoké, amelyek csak egy-egy cikkben, időről időre, rendszertelenül foglalkoznak a területtel. Tipikus példái ennek a klasszikus hírlapok, napilapok, amelyeknél az egészségügy amúgy is inkább közéleti témaként jelenik meg, kivéve természetesen a legfontosabb, széles közérdeklődésre számot tartó orvostudománnyal, orvoslással kapcsolatos híreket, újdonságokat. A magazinok és hírlapok mellett fontos platformot jelentenek továbbá az ismeretterjesztő lapok is, amelyekben egy-egy témával akár hosszabban is lehet foglalkozni. A nagyközönségnek szóló egészségügyi sajtótermékeknek létezik egy másik nagy szegmense is a kereskedelmi forgalomban lévő lapok mellett: az ingyenes vagy reklámkiadványok, amelyekről szintén szót ejtünk.

Először azonban a kereskedelmi forgalomban lévő kiadványokat tekintjük át. Ezek esetében rajzolódni ki leginkább a korábban már vázolt fokozatok: vagyis, hogy hol milyen mélységben és mértékben jelenik meg az egészségügy mint téma.

A teljesen egészségügyi tematikájú lapok között kell megemlítenünk a *Nők Lapja Egészség Magazin*t, amely nem csupán azért érdekes, mert kategóriájában szinte egyedülálló (ilyen terjedelemben, az egészség-betegség témakörrel általánosan foglalkozó kiadványt nem igazán találni kereskedelmi forgalomban), hanem azért is, mert jó példája annak, hogy a piaci rést megtalálva miként képes egy magazin adott rovata teljesen önálló lappá kinőni magát. Ezen lapok nyelvezete és műfajai teljes mértékben megfelelnek a klasszikus újságírástól elvártaknak. Jól láthatóan elkülöníthetők ténycikk, vélemények, feltáró írások, interjúk és riportok, melyek szerzői minden esetben újságírók, akik közérthető sajtónyelven, a hitelességet és pontosságot szem előtt tartva tájékoztatnak széles közönséget. Igaz, hogy nem a fizikai, hanem a lelki egészséget állítják a középpontba, de hasonló szerepet töltenek be a saját területükön a *Nők Lapja Psziché* és a *HVG Pszichológia* című lapok is.

A következő szint az egészségügyi rovattal rendelkező lapok, melyek nem teljes terjedelmükben, de fix helyen és rendszeresen foglalkoznak a témával. Ide tartoznak a női- és férfimagazinok, illetve az egyéb (akár) hír- és bulvárlapok is. A női magazinok a már említett *Nők Lapjához* hasonlóan működnek, célközönségük és stilisztikai jellegzetességeik is nagyjából egységesnek mondhatók. A *Cosmopolitan*, az *Elle*, az *Éva*, a *Kiskegyed*, a *Marie Claire* vagy a *Ridikül Magazin* mellett még hosszán sorolhatnánk a kategória szereplőit, ám itt is érdemes kiemelni egy újszerű kezdeményezést. A *Blikk Nők* esete igen összetett, kissé közvetett formában érinti az egészségügyi újságírás témáját, ugyanis a *Blikk* bulvár napilap női rovata vált ki a lapból önálló női magazinná, melynek állandó rovatai között találunk egészségügyit is. És persze az olyan elsősorban nőket megcélzó életmód magazinokban is nagy hangsúlyt kap az egészség, mint a *Diéta és Fitness* vagy a *Test és Lélek*.

A férfimagazinok közül elsősorban a *Men's Health* emelendő ki, mely bár érint az egészségen kívül más területeket is, mégis arra helyezi a legnagyobb hangsúlyt. Fogyással, egészséges táplálkozással kapcsolatos témáival ez áll legközelebb ahhoz, hogy a *Nők Lapja Egészség* férfiaknak szánt megfelelőjeként aposztrofálhassuk. Az olyan kiadványokon kívül, amelyek csupán azért fordítanak nagyobb figyelmet az egészségre, mert az fő témájuktól nem elválasztható (mint például a *Muscle&Fitness*), a klasszikus férfimagazinok (*Playboy*) is egyre nagyobb mértékben foglalkoznak az egészséggel. Ezek a lapok gyakran hívják fel a figyelmet a rendszeresen elvégzendő szűrővizsgálatok fontosságára, a sport egészségmegőrző hatásaira vagy akár a szexuális úton terjedő betegségek kockázataira is.

A hagyományos formátumú hír- és bulvárlapok megjelenésük helyétől (országos, regionális, megyei, helyi) vagy gyakoriságától (napi, heti) függetlenül szintén gyakorlatilag kivétel nélkül foglalkoznak valamilyen formában az egészségüggyel. Általánosságban elmondható, hogy a kisebb régiókat lefedő kiadványokban jellemzőbb a témának szentelt (ha nem is minden egyes lapszámban, de viszonylag rendszeresen megjelenő) teljes rovat (a *Délmagyarország* esetében a *Gyógy-Ír* rovat mellett a mellékletként megjelenő *Lilla* is gyakran foglalkozik a területtel), mint az országos napilapokban. A regionális és megyei lapok mellett a már említett bulvár az, ami még hasonló formában és mennyiségben ad teret a témának, a legnagyobb országos bulvár napilapok, a *Blikk*, a *Bors*, de még a *Ripost* is rendelkezik egészségről, betegségekről szóló rovattal.⁵ Mivel az országos terjesztésű napilapok, hírlapok (Magyarországon legalábbis) hagyományosan elsősorban közéleti, politikai témájúak, így az egészségügyi újságírás szempontjából ez az a szint, ahol már csak esetenként, egy-egy cikk erejéig jelenik meg a téma. Természetesen a hangsúlyok is mások: míg a magazinok sokkal

inkább az általános prevenció munkára épít, a klasszikus nyomtatott napi sajtóba – amilyen a *Népszava*, a *Magyar Hírlap* vagy a *Magyar Nemzet* – csak konkrét hírek és esetek kerülhetnek be. Ennek ellenére (vagy épp ez okból) az idáig is elérő témák általában a legfontosabbak, jól mutatja ezt az is, hogy a korábban már taglalt egészségügyi újságírást díjazó elismerések is gyakran egy-egy országos napilapban publikált írást jutalmaznak. A célközönség egyértelműen itt a legheterogénebb, a nyelvezet, a forma és a stílus pedig (a regionális és megyei lapokhoz hasonlóan) ebben a kategóriában áll a legközelebb egy elképzelt ideális sajtóééhoz.

A hírlapokhoz hasonlóan ritkán, de akkor általában különösen fontos témákat dolgoznak fel az olyan ismeretterjesztő lapok is, mint például a valamivel tudományosabb vonalat képviselő *Élet és Tudomány*, vagy a magazinosabb formátumú *National Geographic* és *IPM*. Ezek a platformok amellett, hogy egy-egy témával akár hosszabban is lehetőségük van foglalkozni, azért is fontosak, mert kiszélesítik az egészség-betegség témához hiteles, közérthető formában hozzáférők körét.

A nagyközönségnek szóló nyomtatott lapokon belül fontos szereplők a kereskedelmi forgalomban nem elérhető kiadványok, amelyekhez rendelőkben, patikákban juthatunk hozzá. Ezek esetében ki kell emelni a hirdetések szerepét, hiszen itt leginkább gyógyszergyártók szponzorált tartalmait, patikaláncok reklámjait tartalmazó lapokról van szó. Ennek alapján alapvetően elkülöníthetők általános, nem egy cégre specializálódott lapok és egyértelműen patikaláncokhoz, gyógyszergyártókhoz köthetők, amelyek azonban nem csak az aktuális ajánlatokat tartalmazzák, hanem valós tartalmat, cikkeket is közölnek.

Az általános kategória tipikus példái a *Patika Tükör*, a *Patika Magazin*, a *Négy Évszak Patikája*, vagy kifejezetten a gyermekek egészségére specializálódott *Baba Patika* vagy a *Bébik, kicsik és nagyok*. Természetesen ezek is közölnek úgynevezett PR cikkeket, alkalmaznak különféle tartalommarketing eszközöket (ingyenességük révén az önfenntartáshoz ez elengedhetetlenül szükséges is), azonban ezek jellemzően több céghez köthetők, és reklám mivoltuk ellenére általában nem keltenek rossz benyomást az olvasóban. Stílusukban és felépítésükben az egészségügyi magazinokra hajaznak, így egyfajta hiányt is betöltenek az igencsak szegényes választékkal rendelkező tisztán egészségügyi témájú, nem nemekre specializált lapok piacán.

A patikákhoz, illetve gyártókhoz köthető lapok, mint például a *Pingvin Patika*, a *Szimpatika*, az *Alma Gyógyszertár*, a *Benu Gyógyszertár* vagy a *Kígyó Patika* ránézésre nem is különböznek különösebben a független kiadványoktól. A saját ajánlatok és termékek promotálásán kívül még tartalmukban sem feltétlenül. A cél itt is hasznos, informatív, tájékoztató és egyben szórakoztató tartalom szolgáltatása az olvasó (potenciális vásárló) számára, ám az mindenképpen kiemelendő, hogy ezen írások többnyire a független ingyenes kiadványok fizetett cikkeinél nagyobb mértékben íródnak a reklámszakemberek, mint az újságírók nyelvén.

Online egészségügyi sajtó

A szakmai tudományos online sajtó mutatja talán legjobban az egészségügyi újságírást bizonyos részeinek már említett megközelíthetlenségét, hiszen itt nem csak a szerzők köre (tudományos munkatársak) hanem maga a hozzáférés is minden más kategóriánál zártabb. Elsősorban az előfizetők férhetnek hozzá ezekhez a folyóiratokhoz. A szakmai tudományos kiadványokat is érinti az a sajtó egészét meghatározó tendencia, miszerint az elektronikus forma egyre nagyobb teret hódít el a nyomtatottól. Az egészségüggyel foglalkozó szakmai tudományos lapok forgalmazása, kiadása ebben a formában sem válik minden esetben publikussá – kivéve az open access (azaz szabad hozzáférésű) cikkeket.⁶ Szabadon az interneten nem, csupán egyetemek és könyvtárak zárt rendszereiben férhetünk hozzá a többségükhöz, amennyiben nem tartozunk a szakmai előfizetők körébe. Az egyszerű fogyasztó nem csak azért nem tud a komoly orvosi szakértelmet tükröző forrásokból tájékozódni, mert nem kompetens a témában, hanem azért sem, mert ezeket fizikailag nem (vagy csak nehezen) éri el. Tegyük hozzá, ezekben többnyire nem is a laikusoknak szóló információk jelennek meg. Az újságírók persze – ha tehetik – olykor szemlézik a tudományos folyóiratok cikkeit, de az azokban publikált eredményeket sok esetben eredeti összefüggésrendszerükből kiemelve, leegyszerűsítve mutatják be. A tudományos eredmények bemutatása egy komplexebb kérdéskör része: az akadémiai szférában a széles értelemben vett ismeretterjesztő tevékenység semmilyen elismerésben nem részesül – ez nem része a kutatók teljesítményértékelésének. Emiatt csak azok a szakemberek foglalkoznak ezzel a kérdéssel, akikben rendkívüli hivatástudat van. A helyzet azért nem ennyire drámai, az elkötelezett szakmabelieknek köszönhetően léteznek tudományos, mégis nagyközönségnek szóló ismeretterjesztő oldalak. Ilyen például a *Ködpiszkáló*, amelynek

célja a gyógyszerekkel kapcsolatos tévhitek eloszlatása. A blog 2018-ban elnyerte a Juhari Zsuzsanna-díjat⁷ is.

A szakmai nem tudományos portálok közé olyan oldalak tartoznak, mint az *E-medikus Storage*, a *Medical Online*, a *Doctors Abroad* és az *mRNS.hu*, vagy a gyógyszerészeti témakörre fókuszálók közül például a *Pharma Training*. Amellett, hogy szinte minden szereplő orvosoktól orvosoknak szánt hasznos információk gyűjtőhelyeként definiálja magát és ezt a legtöbb esetben be is teljesíti, elkülönülnek általános és specifikusabb jellegű portálok. A *Doctors Abroad* például kifejezetten a frissen végzett vagy már gyakorló orvosok számára kínál elsősorban külföldi állásokat, és ehhez kapcsolódóan mindenféle nemzetközi munkaerő közvetítést segítő szolgáltatást, szaktanácsadást. Ezek többségét azonban nem sorolhatjuk a klasszikus értelemben vett egészségügyi újságírás kategóriája alá.

A nagyközönségnek szóló online egészségügyi újságírást kétségekívül a különböző betegségekkel foglalkozó oldalak uralják. A legnagyobb népszerűségnek örvendő *WEBBeteg*, *Egészség Kalauz*, *InfoBeteg*, *InforMed*, vagy a gyermekekre specializálódott *Gyermeklét* vitathatatlanul igen jelentős szerepet tölt be a felvázolt térképen. Elemzésük során azonban nem mehetünk el a tény mellett, hogy az újságírás klasszikus formáiba a betegségekről való tájékozódást szolgáló portálok sem igazán illeszthetők be.

Ha eddig nem is annak képviselőit soroltuk, a nagyközönségnek szóló online egészségügyi újságírás mint olyan természetesen létezik. Két nagy pólusa a hagyományos, hivatásos újságírók által előállított tartalmak, illetve a civil újságírók által uralt blogoszféra. A hagyományos, újságírók által előállított egészséggel kapcsolatos tartalmak alapvetően két kategóriába sorolhatók, az egyik, amikor a megjelenési hely kizárólag online működik, a másik pedig a valamilyen nyomtatott sajtótermékhez kapcsolódó kiegészítő online platform. Mindkét esetben meglehetősen széles a skála, a magazin formától a hírcentrikus oldalakig minden szinten foglalkoznak valamilyen mértékben az egészségüggyel.

A csak online megjelenő portálok esetében a *Femina* képviseli a nyomtatott női magazinok online megfelelőjét (külön rovatot vagy címkét szentel a témának, elsősorban női közönség számára készül), a *men.hu* pedig a férfimagazinokét. A legnagyobb hírportálok is hasonlóan kezelik a témát, mint a nyomtatott sajtó, az országos lapokhoz hasonló mértékben és formában jelenítik meg az egészségügyet. Persze nem igazán egységesek abban a tekintetben, hogy milyen teret szánnak neki: míg az *Origo*-nak, az *Index*-nek és a *444*-nek nincs külön egészségügyi rovata, a *24.hu*-nak például van. Az ő esetük egyébként is kiemelendő, hiszen a *HáziPatika.com*-ot mint egészségpartnert impresszumukban is említik, illetve a közösségi médiában is rendszeresen posztolnak onnan származó írásokat. Az online és offline formában is megjelenő lapok esetében ez némileg könnyebb, hiszen a két platform szerzői között – ha nem is teljes mértékben egyeznek meg – gyakori az átfedés. A nyomtatott sajtóval foglalkozó részben már vizsgált országos és megyei lapoktól (például *HVG*, *Délmagyarország*, *Békés Megyei Hírlap*) a különböző női magazinokon át (*Nők Lapja Café*, *Glamour*, *Cosmopolitan*, stb.) egészen a bulvár (*Blikk*, *Bors*, *Ripost*), sőt az ismeretterjesztő (*National Geographic*, *IPM*) lapokat sorra véve látszik, hogy ma már szinte egyáltalán nincs olyan szereplő, amely kizárólag nyomtatásban jelenik meg. Ezek mindegyike online is valamilyen mértékben a print változatának stílusához és jellegzetességeihez igazodik, hol jobban, hol kevésbé figyelembe véve az internetes platform adta lehetőségeket és kihívásokat. Ma már olyan komplex magazinokra is van példa, melyek online és offline megjelenése látszólag egyenrangú: a *fitt.info* portálhoz egy nyomtatott *Fitt.info* magazin is kapcsolódik, a kettő együtt alkot egy teljes brandet.

A civil újságírók által előállított tartalmak általában blogokon vagy esetenként klasszikus online portálokon vendégírásként jelennek meg, de természetesen blogok és blogok között is akadnak különbségek. Míg egy jól elkülöníthető kategóriaként vannak jelen az általánosabb tematikájú, online egészségügyi magazinokra hajazó blogok (amilyen a *Háziorvos Blog* vagy az *Életmód Blog*), addig akadnak személyekhez fűződő szakmai blogok is (*kazaianita.wordpress.com*, *www.novakhunor.hu*). Ezek általában elsősorban egészségképzéssel, orvos-beteg kommunikációval foglalkoznak, a céljuk sokszor az egészségműveltség növelése. Viszont a blogoszférában megjelenő tartalmak változatossága miatt szakmai szempontból ezen a szinten a legkevésbé garantált az orvosi pontosság, leszámítva persze az esetlegesen szakorvosok által írt szakmai blogokat, illetve a hitelesített oldalakat. A blogoszférában megmutatkozó kettősség (a szakmaiatlannak tekintett környezetből kapott, mégis megalapozott információ) tovább nehezíti nem csak az olvasó ítélethozatalát, hanem a rendszer szintjeinek pontos elkülönítését is a tudományos feldolgozás során. A hitelességi aggályokat a blogoszféra esetében általában az hordozza magában, hogy nem biztos, hogy a szerző esetlegesen hiányzó háttérismeretei egy alacsony egészségműveltségű olvasó számára is megmutatkoznak. Ez sok esetben csak akkor válik

egyértelművé, ha a blogger nem csak az egészségügyben, hanem az írásban is inkompetens. Ezen hitelességi aggályok feloldására jött létre az *EgészségKommandó* projekt, amely egészségüggyel foglalkozó weboldalak hitelesítésével foglalkozik.⁸ A projektet részben ugyan a szakma védekezési kényszere hívta életre, mégis fontos szerepet tölthet be itthon az egészségműveltség növelésében: a célja ugyanis az, hogy a közönség tudatosan fogyasszon megbízható egészséggel kapcsolatos tartalmakat az interneten.⁹ A Magyarországon egyedülálló kezdeményezés több nemzetközi, hitelességet elbíráló rendszer (*HONcode*, *National Institutes of Health*, *Journal of Medical Associations*) figyelembevételével, egy saját, hazai tapasztalatokon alapuló, objektív kritériumrendszert hozott létre kifejezetten a magyar nyelvű egészségügyi honlapok vizsgálatára (Horváth – Matics – Meskó 2018). Nemzetközi szinten ehhez nagyon hasonló kezdeményezés volt 2004-ben az ausztrál Newcastle Egyetemen indult Media Doctor projekt is, mely az egészségügyi hírek pontosságának javítását tűzte ki célul. Ennek keretében Kanadában, Németországban, Kínában, Japánban és az Egyesült Államokban is indítottak egészségügyi hitelesítő oldalakat. Ezek közül a németországin kívül már csak az amerikai *healthnewsreview.org* működik, mely mára a legnagyobb és legaktívabb ilyen jellegű kezdeményezéssé vált közel háromezer megjelentetett és értékelt hírével, PR-cikkével. A cikkeket az egykori ausztrál mintának megfelelően tíz kritérium alapján értékeli három kritikus és körülbelül ötven külső szakértő. A magyar rendszerhez hasonlóan figyelik, hogy az újságíró megfelelően mérlegelt-e, valamint milyen forrásokra támaszkodott. Az értékelők orvosi végzettséggel és/vagy tudományos fokozattal rendelkeznek, újságírók és tudománykommunikációs szakemberek. Az újmédiás kihívásokkal lépést tartva podcastokat is készítenek, melyekben a betegeket félrevezető médiaüzenetekkel foglalkoznak (who.int 2017). A külföldi példák iránymutatóul szolgálhatnak az *EgészségKommandó* számára is, hogy a hosszútávú, sikeres fennmaradáshoz elengedhetetlen a szakmai alaposágon túl az újmédiás trendeknek és fogyasztói igényeknek is megfelelni.

Konklúzió

A hazai egészségügyi sajtó igen szerteágazó. A felvázolt hármas struktúra (szakmai tudományos, szakmai nem tudományos és nagyközönségnek szóló sajtótermékek) online és offline platformon egyaránt jelen van. A felvázolt rendszeren belül – az egészségügyi témák megjelenésének mértékét és gyakoriságát mérni hivatott – három szintet különítettünk el: a teljesen tematikus, a részben (fix időközönként vagy helyen/rovatban) tematikus és a témát csak alkalmanként érintő sajtótermékeket. Ezek a szintek csak a nagyközönségnek szóló sajtóban érvényesülnek.

A jelenlegi dolgozat csak arra vállalkozott, hogy a hazai egészségügyi újságírást feltérképezze, annak fő jellemvonásait meghatározza, szereplőit rendszerezze. A terület szélesebb körű kutatására azonban – éppen annak feltáratlansága miatt – kétségtelenül szükség van a jövőben. A folytatás egyik lehetséges iránya a most csak említés szintjén, példaként felhozott lapok mélyrehatóbb vizsgálata. A konkrét szövegek elemzése (akár egy adott betegség különböző sajtóorgánumokban való megjelenése mentén) mindenképpen hasznos információkat hozhatna felszínre az egészségdiskurzus működéséről. A szövegek szerzőinek vizsgálata pedig az egészségügyi újságírói szakmáról, annak gyakorlati oldaláról festhetne pontosabb képet. Egy másik lehetséges irány az egészségügyi újságírás egyes problémáinak esettanulmányoszerű feldolgozása.

Az egészségügyi újságírás feltárása már csak azért is szükséges, mert egy terület intézményesüléséhez annak akadémiai elismertsége is hozzájárul. E speciális újságírói szféra ma Magyarországon szervezeti, legitimációs, finanszírozási, utánpótlási és hitelességi gondokkal küzd, így a fejlődése nem biztosított, miközben más országokban a health, medical vagy health care journalismként emlegetett szektor egyre nagyobb teret nyer magának.

IRODALOM

- Belluz, Julia (2016. június 21.): Health journalism has a serious evidence problem. Here's a plan to save it. *Vox.com* Elérhető: <https://www.vox.com/2016/6/21/11962568/health-journalism-evidence-based-medicine> Letöltés időpontja: 2019. május 18.
- Campaigning for a fact-based approach to health journalism. (2017. április 4.) *who.int* Elérhető: <https://www.who.int/bulletin/volumes/95/4/17-030417/en/> Letöltés időpontja: 2019. május 18.
- Egészségügyi Újságírói Díj (2012. május 12.). *cco.hu* Elérhető: <http://cco.hu/egeszseguegyi-ujsgairoi-dij/> Letöltés időpontja: 2019. május 18.
- Eggenger, Scott (1998): The Power of the Pen: Medical Journalism and Public Awareness. *jamanetwork.com* Elérhető: <https://jamanetwork.com/journals/jama/article-abstract/1834318> Letöltés időpontja: 2019. május 18.
- Tudománykommunikáció a természettudományban. *felvi.hu* Elérhető: https://www.felvi.hu/felveteli/szakiranyu-tovabbkepzesek/IntezmenyiOldalak/szakiranyu.php?smeg_id=1341 Letöltés időpontja: 2019. május 18.
- Hiánypótló egészségügyi szakújságíró-képzés magyarországi előadókkal (2009. május 26.). *archivum2.szabadsag.ro* Elérhető: <http://archivum2.szabadsag.ro/szabadsag/servlet/szabadsag/template/article,PArticleScreen.vm/id/26151> Letöltés időpontja: 2019. május 18.
- Hitelesítés. *e-kommando.hu* Elérhető: <https://e-kommando.hu/hitelesites/> Letöltés időpontja: 2019. május 18.
- Horváth Tamás – Matics Katalin – Meskó Bertalan (2018): Rendszer az egészségügyi weboldalak hitelesítésére. *Orvosi Hetilap*. 159 (13), 511-519.
- Larsson, Anna – Andrew D Oxman – Cheryl Carling – Jeph Herrin (2004). Medical messages in the media – Barriers and solutions to improving medical journalism. *onlinelibrary.wiley.com* Elérhető: <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/full/10.1046/j.1369-7625.2003.00228.x> Letöltés időpontja: 2019. május 18.
- Magyar egészségügyi újságíró kapott uniós díjat (2012. február 1.). *hvg.hu* Elérhető: http://hvg.hu/plazs/20120201/egeszsegugyi_ujsgairo_dij Letöltés időpontja: 2019. május 18.
- MOK Média Díj. *mok.hu* Elérhető: <https://mok.hu/a-kamararol/dijak-elismeresek> Letöltés időpontja: 2019. május 18.
- Rudisch Ferenc Martin – Tóth Benedek (kézirat): Az egészség fogalmának kulturális konstrukciója az 1850-es években. Aetas. Közlésre befogadva.
- Semmelweis Egyetem Kopp Mária Média Díj. *semmelweis.hu* Elérhető: <http://semmelweis.hu/mediasarok/semmelweis-media-dij/> Letöltés időpontja: 2019. május 18.
- Természettudományi médiakommunikátor szakirányú felsőoktatási továbbképzés. *edutech.elte.hu* Elérhető: http://edutech.elte.hu/?page_id=1238 Letöltés időpontja: 2019. május 18.
- Tófalvy Tamás (2017): *A digitális jó és rossz születése*. Budapest: L'Harmattan Kiadó.
- Vassiliou, Androulla (2009. november 5.): Az Európai Unió Egészségügyi Újságírói Díj – 2009. *Egészség-EU Hírlevél*. 41. szám. Elérhető: http://ec.europa.eu/health/newsletter/41/newsletter_hu.htm Letöltés időpontja: 2019. május 18.

JEGYZETEK

¹ A kutatást az EFOP-3.6.1-16-2016-00008 azonosítójú, EU társfinanszírozású projekt támogatta.

² A befogadói oldal mellett különösen érzékenyen érinti az újságírókat is a terület zártsága: pontos, hiteles, naprakész információk hiányában a legkomolyabb szakmai hozzáértéssel sem lehet az elvárásoknak megfelelő cikkeket írni (erről bővebben Belluz 2016).

³ Ezt a kettősséget annak ellenére is jól illusztrálja az American Medical Writers Association (AMWA) tagságának összetétele, hogy a szervezet nem kizárólag egészségügyi újságírással foglalkozik. Amikor az AMWA 1940-ben megalakult, tagsága szinte teljes egészében MD (Medical Doctor) fokozattal rendelkező tagokból állt. Az elkövetkező 50 évben azonban az AMWA-n belüli orvosi tagság folyamatosan csökkent. 1955-ben a tagok 76%-a rendelkezett MD-fokozattal, de 1991-ben ez a szám mindössze 9%-ra csökkent. Betty Cohen, az AMWA egykori elnöke szerint ahogy az AMWA fejlődött, sokan léptek be, akik különféle szakértelemmel rendelkeztek. 1991 óta megfordult a tendencia: az AMWA tagsága 20%-kal, 4000 tagra nőtt, az orvosok jelenleg az összes tag 12,5%-át teszik ki. Ahhoz azonban kevés adat áll rendelkezésre, hogy a szakmai szervezetekhez nem kötődő orvos-írók pontos számát meg lehessen határozni. (Eggener 1998).

⁴ Információink Nógrádi Tóth Erzsébettől, a szakosztály vezetőjétől származnak.

⁵ Ezek a *Blikk* esetében az Egészségkalauz, a *Bors*ban a Test és lélek, a *Ripost*nál pedig az Életmódi/Medicina.

⁶ A tudományos folyóiratokra jellemző, hogy egy részük szabadon hozzáférhető (open access), más részük fizetős tartalom, ez nem kizárólag az egészségügyi folyóiratok sajátossága.

⁷ Az Élet és Tudomány egykori főszerkesztőjéről elnevezett díjat a Tudományos Újságírók Klubja alapította, és 2016 óta osztják ki a tudományos ismeretterjesztő blogok között.

⁸ Az EgészségKommandó elsősorban betegek és egészségügyben dolgozók tájékoztatására szolgáló honlapokat (egészségügyi hírportálok, egészségügyi intézmények honlapjai, szakmai vagy civil egészségügyi szervezetek weboldalai, egészségügyi blogok, egyéb social media felületek) vizsgál. Értékelési rendszerében az átláthatóság és szakmaiság hitelességének elfogadható szintjét teljesítő portálokat automatikusan az ajánlott kategóriában, a [Hitelesített weboldalak](#) listáján teszi közzé. (e-kommando.hu 2018) A hitelesítési eljárásról bővebben lásd: Horváth – Matics – Meskó 2018.

⁹ Ez értelmezhető úgy is, mint a 19. század második felében a területen zajló úgynevezett „a jó és a rossz tudás” harca (Rudisch – Tóth kézirat), melynek célja nem csupán a tudatlanság és a helytelen információk visszaszorítása, hanem a mindenkori modern orvostudomány állásfoglalásainak kizárólagossá tétele. Míg akkor ezt az elkülönítést (saját cikkei által) maga a sajtó végezte, addig ma (természetesen már más hitelességi fokozatok mentén) tőle független elbíráló rendszerek teszik ugyanezt.

Contemporary Health Care Journalism in Hungary

Tamás Dunai, Adél Sifter

Health care journalism is a neglected area of the press in Hungary. Only a few journalists are adept in this field, and the academic inquiry is almost nonexistent. This paper offers a look at the state of health care journalism in the country. We introduce the main institutions (organizations, awards, trainings), and the main breakpoints of the field. We discuss the academic, medical, and public papers; online, and offline platforms; professional, and civic journalism. Our goal is to put Hungarian health care journalism on the map of the academic inquiries, define its characteristics, and review its representative journals.

Két ismeretlen Liebmann fotó Bálint Sándorról

Glässerné Nagyillés Anikó *

* Móra Ferenc Múzeum

Kulcsszavak

Liebmann Béla
Bálint Sándor
Szegedi Zsidó Hitközség
megemlékezés

Absztrakt

A Szegedi Zsidó Hitközség Adattárára több Liebmann Béla fotót őriz. Ezek közül két fotón Bálint Sándor is látható.¹

Írásomban a két – eddig ismeretlen – fénykép hátterét igyekszem rekonstruálni a Móra Ferenc Múzeum Bálint Sándor Hagyatékában lévő anyagok és a megjelent újságcikkek alapján.

Liebmann Béla és Szeged

Liebmann Béla 1899. június 23-án született. Megjárta az első világháborút, első felvételét 1919-ben készítette Temesvárott, a város felett köröző Zeppelinről. A Temesvári Hírlap másnap szenzációként közölte a képet, elindítva ezzel az akkor húszéves Liebmann Bélát a közel hét évtizedes fotóriporteri és fotóművészi pályáján. Elköltözött Budapestre, ahol megismerkedett Vér György újságíróval, akinek barátja, munkatársa lett: Vér György cikkeihez készített fotókat. Ennek köszönhetően a pesti lapok vezetői is felfigyeltek rá (Apró 2014: 29).

1922-ben került Szegedre, szintén Vér Györggyel való közös munkájuk révén. Hamar fölfedezte a város jellegzetességeit és megörökítette azokat. Emellett lefotózta az itt élő vagy Szegedre látogató ismert embereket. Felfelé ívelő pályáját a háború, a munkaszolgálat törte meg. Az anyagi és családi veszteségek után 1945-ben ismét megnyitotta üzletét. Az 1950-es évek második felében szerepelhetett külföldön, ahonnan több díjat is hazahozott (Apró 2014: 30).

Zsidóként valószínűleg rendszeresen részt vett a Szegedi Zsidó Hitközség programjain, megörökítve azokat. Ezeknek a fotóknak egy része a sajtóban is megjelent.

Bálint Sándor és Scheiber Sándor barátságáról

Bálint Sándor és Scheiber Sándor ismeretségének kezdete valószínűleg az 1940-es években kezdődött.

Scheiber Sándor egy interjújában 1945-re vezette vissza. Mindkettejük számára fontos volt Löw Immánuel emlékezete. Ahogy Scheiber Sándor fogalmazott a Vigiliának adott interjújában: „Löw Immánuel tiszteletében találkoztunk.” Lengyel András feltételezte, hogy a két tudós Löw újratemetésén találkozott először 1947-ben (Barna 2014: 18). 1949-ben Szegeden volt Scheiber Sándor magántanári habilitációja Bálint Sándor tanszékén (Barna 2014: 18). A hitvalló katolikus tudós és a neológ főrabbi barátságát Péter László több művében Löw Immánuel és Kálmány Lajos barátságához hasonlította: „a katolikus lelkész Kálmány Lajos és a zsidó főrabbi Löw Immánuel holtáig jó barátságban és termékeny tudományos kapcsolatban dolgozott. Mindkettő világhírű folklorista Kálmány a magyar, Löw a zsidó néphagyomány klasszikus kutatója. Barátságuk éppoly felhőtlen volt, mint századunkban Bálint Sándoré és Scheiber Sándoré” (Péter 1999: 38).

Bálint Sándor hagyatékában 5 meghívó maradt meg, amelyet a Hitközségtől kapott. Scheiber Sándor rabbi-beiktatásra, megemlékezésekre hívta meg.² Emellett Bálint Sándor 1959-ben Schindler József főrabbi-val előadást tartott a Hazafias Népfront szegedi Békebizottsága szervezésében, az „izraelita hitközség székházában” a régi és az új zsinagógáról.³ Valószínű, hogy a meghívóknak egy része elkallódott.

A díszgyűlés

1969-ben a szegedi zsidóság kettős évfordulóra emlékezett: huszonöt évvel korábban deportálták a vidéki zsidóságot és negyedszázada halt meg Löw Immánuel is. Erre emlékezve háromnapos ünnepségsorozatot szerveztek Szegeden június 27. és 29. között (Katona 1969: 5). Péntek este „emlékező istentisztelet” tartottak, ahol Raj Tamás szegedi főrabbi, dr. Benosofsky Imre országos rabbihelyettes mondott beszédet a huszonöt évvel azelőtt történekről. Ezt követően az emberek égő gyertyákkal a kezükben kivonultak a templom előterébe, a Mártír-csarnokba, ahol Szegő András a Nácizmus Üldözötteinek Bizottsága nevében mondott beszédet, majd elhelyezte a koszorúját az emléktáblára. Varró Ármin hitközségi elnök beszéde után a gyászistentisztelet kadissal fejezték be és folytatták a péntek esti istentiszteletet.

Szombaton délelőtt istentiszteletet tartottak. A Hitközség épületében díszgyűlést rendeztek, amelyen a zsidóság fontosabb intézményei mellett Löw Immánuel több rokona, a szegedi egyházak és a Szegedi Tudományegyetem képviselői is megjelentek. Scheiber Sándor az Országos Rabbiképző Intézet vezetőjeként, Bálint Sándor a szegedi egyetemet képviselve vett részt az ünnepségen. A képeken látható, illetve az újságcikkekben leírt személyek egyezése, illetve az Új Életben megjelent cikk illusztrációjaként leközölt Liebmann Béla fotó alapján a fellelt két Liebmann Béla fénykép is ekkor készülhetett.

Vasárnap délután a zsinagógában rendeztek hangversenyt, ahol megemlékeztek a deportálás áldozatairól és Löw Immánuelről. Az ünnepségsorozat keretében a zsinagóga nyugati falánál, a padosorok végében emléktáblát lepleztek le.

Apró Ferenc (2014): Liebmann Béla. In: Tóth István (szerk.): *A szegedi zsidóság és a fotográfia (Bäck Mancsi, Kárász Judit, Liebmann Béla, Müller Miklós)*. Szeged: Múzeumi Tudományért Alapítvány Szeged, 29-44. p.

Barna Gábor (2014): Adatok egy barátság történetéhez. Bálint Sándor és Scheiber Sándor egymáshoz írt levelei 1948-1978. In: Glässer Norbert – Zima András (szerk.): *Hagyományláncolat és modernitás*. Szeged: Néprajzi és Kulturális Antropológiai Tanszék, 13-51. p.

Katona Ferenc (1969): Emlékezés Lőw Immánuelre. In: *Délmagyarország*, 1969. július 1. 5. p.

Péter László (1999): Piarista seregszámla. In: *Szegedi seregszámla*. Szeged: Bába és Társai Kft. A Tisza hangja No. 18., 37-57. p.

Zsadányi Oszkár (1969): Háromnapos gyászünnepek Szegeden a vidéki zsidóság deportálásának 25. évfordulóján. In: *Új Élet*, 1969. július 18., 1-2.p.

¹ Köszönettel tartozom Ábrahám Verának, aki felhívta a fényképekre a figyelmet. A képeken lévő személyek beazonosításában köszönöm Gyulay Endre, Schőner Alfréd, Barna Gábor segítségét.

² Lásd például: Móra Ferenc Múzeum Bálint Sándor Hagyatékában. Leltári szám: 44.B.290-84.

³ Lásd: Móra Ferenc Múzeum Bálint Sándor Hagyatékában. Leltári szám: B.2017. 125.1.

1. kép: Első sor (jobbról): Sós Endre (Egyháziügyi Hivatal elnöke), Jobbról a második hölgy dr. Seifert Gézáné (dr. Seifert Géza hitközségi alelnök felesége).

Második sor (balról): a harmadik Bálint Sándor, mellette Uhrin György plébános, mellette valószínűleg Sopsich János (irodaigazgató) és Molnár Antal (a Dóm plébánosa).

Helyszín: Szegedi Zsidó Hitközség díszterme.
 Forrás: Szegedi Zsidó Hitközség Adattára, 1969.

2. kép: Balról a harmadik Bálint Sándor, mellette Uhrin György plébános, mellette valószínűleg Sopsich János (irodaigazgató) és Molnár Antal (a Dóm plébánosa). Hátul Rózsa Izsó portréja alatt kalapban Schwartz Sándor (későbbi alelnök) ült.

Helyszín: Szegedi Zsidó Hitközség díszterme.
 Forrás: Szegedi Zsidó Hitközség Adattára, 1969.